

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES

**19-21 MARCH 2020
ANKARA, TURKEY**

FULL TEXT BOOK

Edited by

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Nurlan AKHMETOV

ISBN 978-625-7914-92-5

FULL TEXT BOOK

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES

March 19-21, 2020
Ankara, Turkey

Editors

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Nurlan AKHMETOV

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org.tr www.iksadkongre.org

All rights of this book belong to IKSAD Publishing House
Authors are responsible both ethically and juridically

Iksad Publications - 2020©

Issued: 15.04.2020

ISBN 978-625-7914-92-5

CONFERENCE ID

TITLE OF CONFERENCE

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES

PARTICIPATION

Keynote & Invited

DATE - PLACE

March 19-21, 2020

Ankara, Turkey

ORGANIZATION

Institute Of Economic Development And Social Researches
Publications®

ORGANIZING COMMITTEE MEMBER

Dr. Hatice Nur GERMİR

Mariam Sheddahi OLSSON

Samira KHADHRAOUI

Dr. Zhuldyz TASHKENBAYEVA

Angela MISTRETTA

Dr. Akbar VALADBIGI

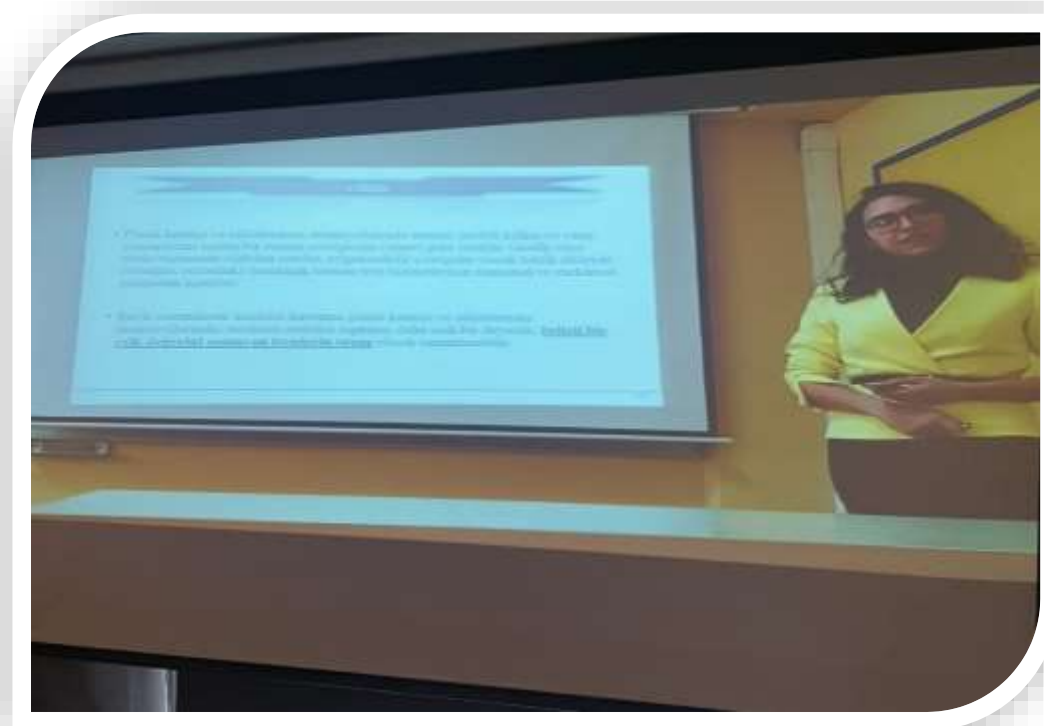
COORDINATOR

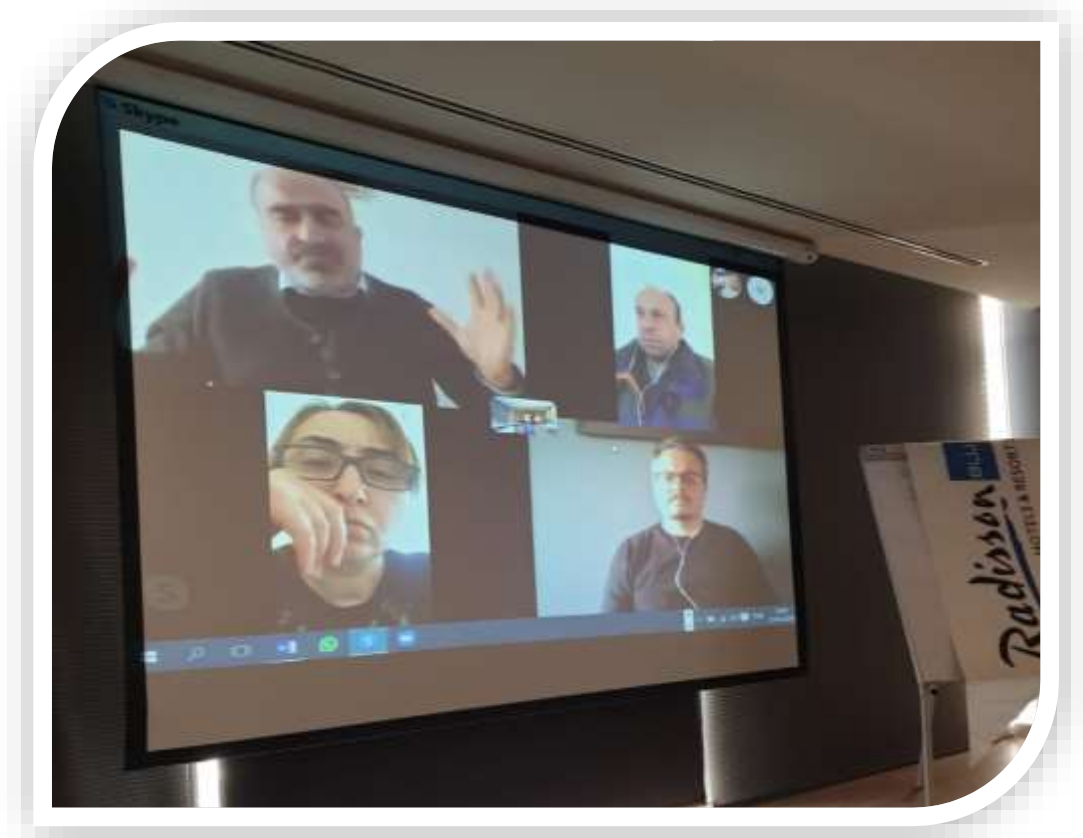
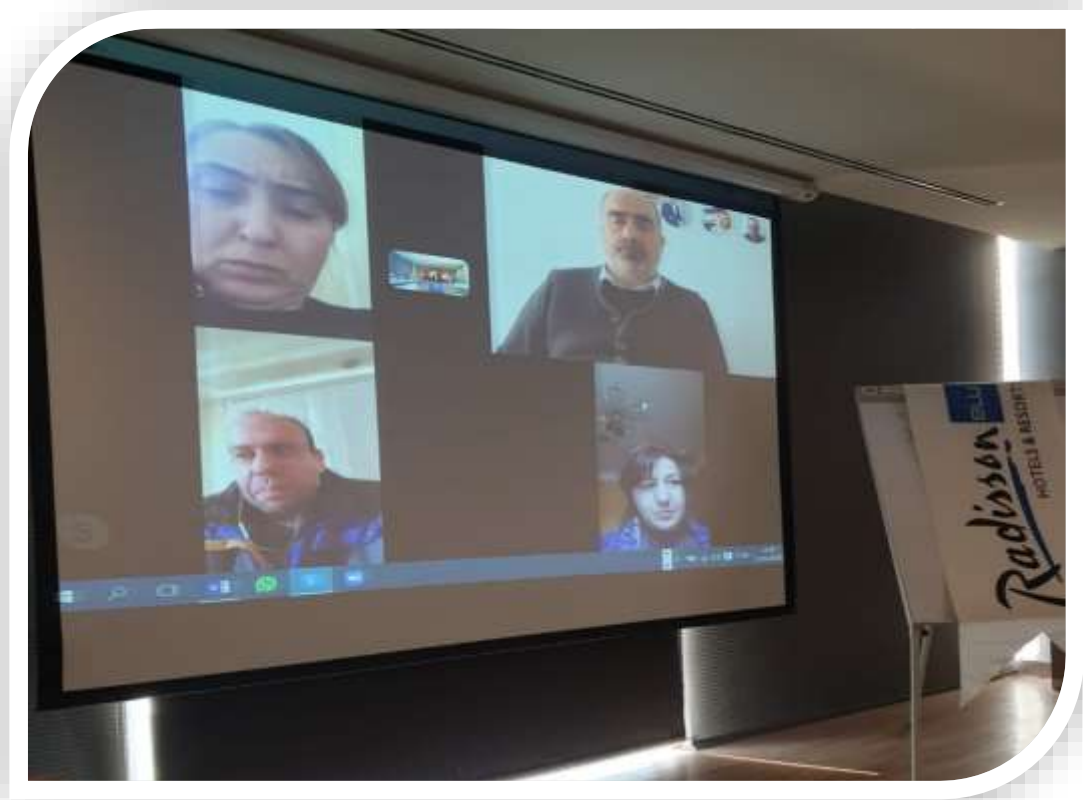
Nurlan AKHMETOV

LANGUAGES

English, Turkish, Russian, Arabic

PHOTO GALLERY

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Ichiro Sakata

Tokyo University- member of OECD's
Expert Advisory Group (EAG)

Ahmed Al-Jumaily, PhD, MSc, BSc

Director, Institute of Biomedical
Technologies Auckland University of
Technology

Prof. Lydia Katrova

Medical University of Sofia, Bulgaria

Prof. Dr. Jacqueline AYOUB

Lebanese University

Kazuhito YAMASHITA

Research Director, Canon Institute for
Global Studies Activities at RIETI

Assoc.Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER

Black Sea Technical University

Dr. Kaan DIYARBAKIRLIOĞLU

Yalova University

Dr. Cynthia CORREA

University of São Paulo

Prof. Dr. İrina DERGACHEVA

Moscow State Cultural Institute

**PhD. P.José G. Vargas-HernándezJosé G.
Vargas-Hernández**

University of Guadalajara

Cecilia Bjursell

Jönköping University

Stephanie Berkhout

NEUROPEdia Children's Neuroscience
Centre

Dr. Andrea Lucchesi

University of São Paulo

Dr. Jean Philippe Praene

University of La Réunion

Prof. Dr. Ayla UNSAL

Kırşehir Ahi Evran University

Dr. Abidin SAHINOĞLU

Çankırı Karatekin University VS

Dr. Halilov Taleh Ferman oğlu

Nahçıvan State University

Dr. Mustafa Goktug KAYA

Visiting Scholar Department of Economics
St. Cloud State University

Dr. Ahmet GUMUS

TKGM Strategy Development Department

Prof. Dr. IRFAN KALAYCI

İnönü University

Dr. Leyla Delibas

Hasan Kalyoncu University

Dr. Didem GUVEN

İnönü University

Dr. Serhan Hakgudener

American University

Dr. Volkan HAN

Aksaray University

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES

March 19-21, 2020
Ankara - TURKEY

CONFERENCE VENUE: RADISSON BLU HOTEL, ANKARA
İstiklal Str. No:20 Ulus, Ankara 06100 Turkey

- Registration desk opens at 09:00 and shall function till 17:00 pm.
- Please registrate at least an hour prior to your session - Be in the session room at least 10 minutes before the session starts
- Head of session are fully empowered in all matters related to the presentations, coffee-breaks and session.
- Certificates will be given by the session chair at the end of the session.
- In the congress program, requests such as location and time changes will not be taken into consideration.
- The names of the authors and titles of paper in the certificate will be printed as in the program.

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES
19 - 21 March 2020
Ankara, TURKEY

21.03.2020
SATURDAY / 15:00-17:00

SESSION - 3. HALL - 3	HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Merve SAÇLI
Uzman Gizem KILIÇ	YAPAY ZEKÂ SİSTEMLERİNE YAPAY ETİK ENTEGRE EDİLEBİLİR Mİ?
Uzm. Yağmur ÖNER	YAPAY ZEKÂ'DA BELLEK KAVRAMI
Assist. Prof. Merve SAÇLI	NAME IN THE QUR'AN TO DO AN ACTION GOOD: IHSAN
Assist. Prof. Merve SAÇLI	NOT TO LOSE THE VALUE OF FAVOR DONE AS A COURSE OF THE QUR'AN
Assist. Prof. Merve SAÇLI	REAL WRESTLER ATTITUDE THAT DESERVES THE PRAISE OF THE QUR'AN AND THE SUNNAH: OVERCOMING ANGER
Doç. Dr. Safa KARAYEV	KÖROĞLU PSİKOLOJİSİNDE “ZİT VE ÇİFT İKİZLER" PRENSİBİ
Dr. Ali İNAN	LİSELİ GENÇLERİN TANRI VE DİN İNANCI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Assist. Prof. Dr. Turan Özgür GÜNGÖR	ECOCRITICAL ANALYSIS OF SAMUEL TAYLOR COLERIDGE'S THE RIME OF THE ANCIENT MARINER

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES
19 - 21 March 2020
Ankara, TURKEY

21.03.2020
SATURDAY / 10:00-12:00

SESSION - 1. HALL - 4	HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Ertuğrul Murat ÖZGÜR
Öğr. Gör. Sözer AKYILDIRIM	TALAT PAŞA SUİKASTİNDEN GÜNÜMÜZE ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ TARAFINDAN ŞEHİT EDİLEN DİPLOMATLARIMIZ
ÜMMÜ ER	KADININ AİLEDEKİ YERİ
Dr. Öğr. Üyesi Ergün HASGÜL	TÜRKİYE'DE KAMU, ÖZEL VE SİVİL TOPLUM SEKTÖRÜNÜN EVDE SAĞLIK VE BAKIM HİZMETLERİ SUNUMUNDA EŞGÜDÜMÜ
Məhəmməd Qərib oğlu Vəliyev	ANALİTİZM ÜMUMİ DİLÇİLİK HADİSƏSİ KİMİ
Assist. Prof. Shubay NURUZADEH	SEPARATISM IN SOUTH CAUCASUS AND THE PROCESS OF ITS TURNING INTO THE NATIONAL ARMED CONFLICT
Eyüp Mithat AÇIKGÖZ	SOSYAL MEDYADA DİN ALGISI ve GENÇLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Assoc. Prof. Dr. Farit Latypov	TARCS - WESTERN RAMAGE OF ANTIQUE TURKS MIGRATION FROM ANCESTRAL LAND
Salih KALAYCI	THE IMPACT OF CIVIL AVIATION LIBERALIZATION POLICY ON AIR TRANSPORT INDUSTRY IN UNITED KINGDOM

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES
19 - 21 March 2020
Ankara, TURKEY

21.03.2020
SATURDAY / 12:30-14:30

SESSION - 2. HALL - 4	HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Leyla ALİYEVA
P.ü.f.d.Qasımova Maya Rəhim qızı	THE ROLE OF DIDACTIC GAMES IN THE FORMATION OF LINGUISTIC COMPETENCES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS
Fatma ÖZTÜRK GÜLER	KADINLARA UYGULANAN TOPLUMSAL BASKI
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	ŞANLIURFA'DA AB PROJESİ İLE ÜRETİLEN KİLİM ÖRNEKLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	2000 YILLARA KADAR AKSARAY İLİNDE HALI DOKUMA YERLEŞKELERİNE BİR ÖRNEK “ARMUTLU KÖYÜ”
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	AKSARAY YÖRESİ GELENEKSEL KADIN KIYAFETLERİ
Doç. Dr. Leyla ALİYEVA	BİRİNCİ DALQA RUS MUHACİRLERİN BEDİİ VE HATİRA EDEBİYATLARINDA TÜRKİYE
Sərxan Xavəri	MƏDƏNİYYƏTDƏ RİTUALIN FUNKSİONAL SEMANTİKASI
Gasimova Salima Cebail kızı	A.P.ÇEHOV VE AZERBAYCAN EDEBİYATI
Mustafa Sarper ALAP	ESKİŞEHİR ANADOLU ÜNİVERSİTESİ BÜNYESİNDE KURULAN (SODİGEM)' İN FAALİYETLERİ
Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER	EĞİTİME DAİR KÜRESEL BİR İNCELEME: JAPONYA VE TÜRKİYE EĞİTİM SİSTEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

OECD STUDIES CONFERENCE ON CULTURE & HUMANITIES
19 - 21 March 2020
Ankara, TURKEY

21.03.2020
SATURDAY / 15:00-17:00

SESSION - 3, HALL - 4	HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Larysa SOKOLSKA
Assoc. Prof. Dr. Marina AGİYENKO	SPECIAL FEATURES OF STUDYING ABSTRACT LEXICS OF FOREIGN
Assoc. Prof. Dr. Tamilla ALİYEVA	MYTHOPOETICS OF AZERBAIJAN AND RUSSIAN REALISTIC PROSE AT THE TURN OF THE XX-XXI CENTURIES (IMAGE OF A “THRESHOLD” PERSONALITY)
Doç. Dr. Kamala Tahsin KARİMOVA	ANNA AHMATOVA VE KİEV
Öğr. Gör. Aynur Ali Aliyeva	RUSÇA ÇEVİRİLERDE AZERBAIJAN KLASİK DRAMATURJİSİ
Doç. Dr. Larysa SOKOLSKA	ÖZELLİKLE YABANCI DİL OLARAK RUSÇA DERSLERDE ARGO DİL ÖĞRENMESİ
Kəmalə Rüstəm qızı Quliyeva	TƏHSİLİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ MÜƏLLİMİN DEMOKRATİK İŞ ÜSLUBU

CONTENT

CONGRESS ID	I
PHOTO GALLERY	II
SCIENTIFIC COMMITTEE	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

FULL TEXT OF PAPERS

Farit LATYPOV	
<i>TARQI – ZAPADNAYA BETVY MIGRACII ANTIQNYX TYURKOV S ISKHOДNOY ISTORIQESKOY RODINY</i>	1-9
Turan Özgür GÜNGÖR	
<i>SAMUEL TAYLOR COLERIDGE'İN THE RIME OF THE ANCIENT MARINER ADLI ŞİİRİNİN EKOELEŞTİREL AÇIDAN ANALİZİ</i>	10-29
Айнур Али Алиева	
<i>AZERBAIJANSKAYA KLASIQESKAYA DRAMATURGIYA V RUSQKIQX PEREBODAQX</i>	30-39
Safa GARAYEV	
<i>KÖROĞLU PSİKOLOJİSİNDE “ZIT VE ÇİFT İKİZLER” PRENSİBİ</i>	40-47
Л.П. СОКОЛЬСКАЯ	
<i>ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СЛЕНГА НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО</i>	48-53
Huraman SAFAROVA	
<i>ROMATOİD ARTRİTLİ HASTALARDA GÜNLÜK EKG İZLENMESİ</i>	54-60
Kəmalə Rüstəm qızı Quliyeva	
<i>TƏHSİLİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ MÜƏLLİMİN DEMOKRATİK İŞ ÜSLUBU</i>	61-66
Qasımova Maya Rəhim qızı	
<i>İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNDƏ LİŖQVİSTİK KOMPETENSİYALARIN FORMALAŞDIRILMASINDA DİDAKTİK OYUNLARIN ROLU</i>	67-80
Məhəmməd Qərib oğlu Vəliyev	
<i>ANALİTİZM ÜMUMİ DİLÇİLİK HADİSƏSİ KİMİ</i>	81-89
Shubay NURUZADEH	
<i>SEPARATISM IN SOUTH CAUCASUS AND THE PROCESS OF ITS</i>	90-97

TURNING INTO THE NATIONAL ARMED CONFLICT	
Sərxan Xavəri MƏDƏNİYYƏTDƏ RİTUALIN FUNKSIONAL SEMANTİKASI	98-103
Eyüp Mithat AÇIKGÖZ SOSYAL MEDYADA DİN ALGISI VE GENÇLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	104-119
SÖZER AKYILDIRIM TALAT PAŞA SUİKASTİNDEN GÜNÜMÜZE ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ TARAFINDAN ŞEHİT EDİLEN DİPLOMATLARIMIZ	120-130
Mustafa Sarper ALAP ESKİŞEHİR ANADOLU ÜNİVERSİTESİ BÜNYESİNDE KURULAN (SODİGEM)' İN FAALİYETLERİ	131-137
Özlem KARA THOMAS REİD'İN ALGI TEORİSİNDE GÖRME	138-151
Yağmur ÖNER YAPAY ZEKA'DA BELLEK KAVRAMI	152-156
Тамилла Алиева МИФОПОЭТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И РУССКОЙ РЕАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ РУБЕЖА XX-XXI ВЕКОВ (ОБРАЗ «Пороговой» личности)	157-166
Merve SAÇLI BİR İŞİ GÜZEL YAPMANIN KUR'AN'DAKİ ADI: İHSAN	167-179
Merve SAÇLI KUR'ÂNÎ BİR ÖĞÜT OLARAK YAPILAN İYİLİĞİN KIYMETİNİ YERE DÜŞÜRMEMEK	180-186
Merve SAÇLI KUR'ÂN'IN VE SÜNNETİN ÖVGÜSÜNE MAZHÂR OLAN HAKİKİ PEHLİVAN TAVRI: ÖFKEYİ YENMEK	187-192

ТАРКИ – ЗАПАДНАЯ ВЕТВЬ МИГРАЦИИ АНТИЧНЫХ ТЮРКОВ
С ИСХОДНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ РОДИНЫ

TARCS - WESTERN BRANCH OF ANTIQUE TURKS MIGRATION

FROM ANCESTRAL LAND

Farit LATYPOV

Associate Professor, Ufa State Aviation Technical University

Republic of Bashkortostan, Russian Federation

АННОТАЦИЯ

«Алтайская гипотеза» происхождения и родства тюркских народов, получившая свое логическое оформление в начале XX века, изначально противоречила многим историческим и лингвистическим фактам. А к середине XX века стало очевидным и то, что согласно лексико-статистической теории, из-за низкой частотности совпадений, возможное родство тюркских, монгольских и тунгусо-маньчжурских языков «отодвигается за приемлемые исторические границы».

В 1979 году, основываясь на выводах ряда европейских ученых и на исторических ссылках в Ветхом Завете Библии (там многочисленные и технологически развитые тюркские племена **tag-ar-ma** известны на Ближнем Востоке с начала II тыс. до н.э.), мы разработали фоновую пратюркскую гипотезу, предполагающую ближневосточный очаг зарождения тюркской языковой семьи на основе носителей Убейдской археологической культуры VI – IV тыс. до н.э.

Согласно анализам ДНК палео-аборигенов Европы, заселение этого континента в постледниковый период происходило полукочевыми племенами Малой Азии, Сирии, Закавказья – как раз с исторической родины древнейших тюркских племен, имевших общий макроэтноним **tarc** (от имени мудреца Тага: **tag > tarc**). Таким образом, вся Европа до второй половины II тыс. до н.э. была заселена неиндоевропейскими по языку племенами (*минойцы, тиррены, этруски, иберы, пикты* и др.), с языками которых европейские ученые до сих пор разобраться не могут.

В 1980 году нами был разработан метод дешифровки текстов на названных языках ПЭКФОС (*последовательное этимологически-комбинаторное приближение с фонетической обратной связью*), позволивший приступить к переводу этих многочисленных текстов XIV – II в. до н.э., найденных в пространстве от Сирии до Испании, от севера Африканского побережья до Британии. При анализе самого крупного этрусского текста, нанесенного на бинты Загребской мумии в Среднем Египте (Фивы, IV в. до н.э.), в 1988 году были получены доказательства достоверности метода ПЭКФОС.

Далее нами были осуществлены дословные переводы (на русский, английский, итальянский и испанский языки) крупнейших пратюркских текстов на минойском, тирренском, этрусском и иберийском языках, с публикацией этих данных в научных

изданиях России, Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана. По итогам перечисленных исследований были сделаны ряд выводов:

1. Принцип современного сравнительно-исторического языкознания о возможности реконструкции древних архетипов языковой семьи методом среднеарифметического интерполирования по доминантным признакам исторически известных языков – ошибочен;
2. Исследованные пратюркские языки Запада относятся к пеларо-булгарской (этрусский язык) и ханаанео-кыпчакской (иберийские, пиктский языки) диалектным подгруппам.

Ключевые слова: древнейшие тюркские тексты Западной Европы

ABSTRACT

The «Altai hypothesis» of Turkic peoples' ethno genesis and kinship, which was logically formulated at the beginning of the XX century, initially contradicted many historical and linguistic facts. Moreover, by the middle of the XX century it became obvious that according to the lexical-statistical theory and due to the low coincidences frequency, the possible kinship of Turkic, Mongolian and Tungus-Manchu languages was «moved beyond acceptable historical boundaries». In 1979, taking into account the findings made by a number of European academia and the historical references in the Old Testament (there are numerous and technologically advanced Turkic tribes **tag-ar-ma** known in the Middle East from the beginning of the II millennium BC), we have elaborated a phonoevolutional Parent Turkic hypothesis, suggested the Middle Eastern origin of a Turkic language family based on the bearers of the Ubeid archaeological culture of the VI - IV millennia BC.

According to DNA analyzes of Palaeo-Aboriginal Europeans the continent was settled in the postglacial period by semi nomadic tribes of Asia Minor, Syria, and the South Caucasus, moved just from the ancestral lands of ancient Turkic tribes, who had the common macro ethnonym **tarc** (derived from the sage's name *Tag*: **tag** > **tarc**). Thus, until the middle of the II millennium BC the whole of Europe was settled by non-Indo-European tribes (*Minoans, Tyrrhenes, Etruscans, Iberians, Picts*, etc.), whose languages could not be still figured out by European academia.

In 1980, we had developed a method for deciphering texts in the abovementioned languages (*Consecutive Etymological and Combinatorial Approximation with Phonetic Feedback*), which allowed us to proceed with the translation of these numerous texts of the XIV - II centuries BC found in the area from Syria to Spain and from the north of the African coast to Britain. In 1988, while analyzing the largest Etruscan inscription written on the bandages of Zagreb mummy from the Middle Egypt (Thebes, the IV century BC) the evidence of CECAPF method reliability was obtained.

In the following, we carried out literal translations (into Russian, English, Italian and Spanish) of the largest Parent-Turkic texts in the Minoan, Tyrrhenian, Etruscan and Iberian languages,

with their further publication in scientific editions of Russia, Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan. Based on the results of these studies, a number of conclusions were made:

1. The principle of modern comparative historical linguistics about the possibility of reconstructing the ancient archetypes of the linguistic family by the method of arithmetic mean interpolation according to the dominant features of historically known languages is erroneous;
2. The studied Parent Turkic languages of the Western Europe belong to the Pelaro-Bulgarian (Etruscan language) and the Canaanite-Kypchak (Iberian, Pictish) dialect subgroups.

Keywords: Parent Turkic texts of the Western Europe

1. ВВЕДЕНИЕ

Прошло 126 лет с того времени, как датский ученый Вильгельм Томсон успешно дешифровал орхонскую древнетюркскую руническую надпись Кюль-Тегина. Последовавшие за этим открытия тюркских рунических надписей на Енисее, в Кыргызстане и Турфане явились как бы логическим следствием, подтверждающим предположение о центрально-азиатском происхождении тюркских языков.

Подогреваемая геополитическими интересами ряда крупных государств Европы и Азии тюркологическая наука в начале XX века была искусно загнана в догматические рамки гипертрофированной «алтайской теории», в которой поверхностная группа фактов ареально-типологического характера была возведена в ранг убедительных доказательств генеалогического родства, в общем-то, не родственных языков.

Однако уже во второй половине XX века стало очевидным то, что такой пустынный регион, как Алтай (никогда там не было большого скопления населения, не было пересечений крупных торговых путей, он не был центром зарождения глобальных передовых технологий (например, в металлургии, коневодстве, строительстве монументальных сооружений) и т.д.) не мог быть исторической прародиной ни одной из известных языковых семей. Углубленный же статистический анализ данных из языковых групп «алтайской семьи» показал, что процент совпадения в них настолько низок, что «в соответствии с лексико-статистической теорией существование алтайского праязыка... отодвигается за приемлемые хронологические границы» (Great Encycl., 2000). Между тем в науке более 150 лет существует и другой взгляд на происхождение и природу тюркских языков.

2. ОБЗОР СОСТОЯНИЯ ВОПРОСА

В 1860-ые годы, еще в самом начале изучения шумерских текстов, немецкий ученый Ф. Хоммель (Hommel F., 1884), выдвинул идею о родстве шумерского и тюркских языков. Венгерские ученые Б. Мункачи и Д. Немет доразвили эту идею, показав массу ближневосточных языковых элементов в древнетюркских орхоно-енисейских надписях, которые никак не могли иметь автохтонной центрально-азиатское

происхождение или могли бы быть переданы простой эстафетной передачей с Ближнего Востока.

В 1932 году выдающийся австрийский лингвист Вильгельм Бранденштейн обнаружил сходство падежных форм этрусского и турецкого языков на примере склонения турецкого имени **at** «конь».

Наследница первых золотопромышленников Южного Урала, членов Государственной Думы Российской империи (а также парламента Швеции) Рамеевых, госпожа Адиле Айда, почти 10 лет исполнявшая обязанности посла Турецкой республики в Италии, обратила внимание на многочисленные факты сходства культур этрусков и тюркских народов Урала-Поволжья. В течение 30 лет ею были изданы пять книг (одна из них на французском языке (Adile Ayda., 1985)), в которых напрямую утверждалось то, что «турсаки (этрусски, в архаической латыни их язык назывался **turcorum**), были *тюрками*. Однако ни В. Бранденштейн, ни А. Айда, находясь в сетях лингвистических догм тогдашней Европы (методы среднеарифметического интерполирования по доминантным признакам при поиске архетипов, примитивная «ботаническая» модель генеалогического древа языков Шлейхера XIX и др.), не смогли найти алгоритм дешифровки этрусских текстов VII – III вв. до н.э.

Понимая ошибочность традиционного таксономического подхода к исторической фонологии и методов интуитивно-умозрительного теоретизирования, мы обратили внимание на иерархию динамических физиологических структур, участвующих в эволюционно-просодических процессах в организации речи и речевых потоков в агглютинирующих языках. Опыты с конкретным, живым тюркским языком, провоцируемым на глубинные фонетические сдвиги, позволили нам получить валидную картину исторических изменений в фонологической системе конкретного тюркского языка (Latypov F.R., 1983), (Latypov F.R., 1999),

В 1979 году нами была разработана фоноэволюционная пратюркская гипотеза, предполагающая ближневосточный очаг (на основе носителей Убейдской культуры) зарождения тюркской языковой семьи и разработан метод ПЭКФОС (*последовательное этимологическо-комбинаторное приближение с фонетической обратной связью*) (Latypov F.R., 1999). На основе этого метода в 1980 году был получен перевод 2/3 самого крупного этрусского текста (Latypov F.R., 1983) на пелене Загребской мумии. В тексте пелены нами было констатировано описание обряда человеческого жертвоприношения молодой этрусской девушки (**hiś cis**) аристократического происхождения (**zattle**). В 1988 году, при физико-химических исследованиях тела и бинтов Загребской мумии в лабораториях Словении и Австрии, было получено пять вещественных доказательств правильности выполненного нами перевода (Latypov F.R., 1990), (Latypov F.R., 1999), (Latypov F.R., 2014 (a)), чем была подтверждена верификативность метода дешифровки древних текстов ПЭКФОС.

В 2006 году нами были выявлены маркеры генетического родства (этого мнения придерживаются и большинство ученых) между этрусским языком древней Италии и иберийскими языками Пиренейского полуострова (Latypov F.R., 2008). В период 1993 – 2019 годы также нами были осуществлены дословные переводы наиболее крупных текстов на *минойском, этрусском и иберийских* языках (Latypov F.R., 1999), (Latypov F.R., 2014 (b)), (Latypov F.R., 2016), (Latypov F.R., 2019).

В ходе исследования древних текстов Средиземноморья выяснилось, что все перечисленные выше народы, кроме своих местных этнонимов, имели и макроэтноним **TARC** (Latypov F.R., 1999), (Latypov F.R., 2014 (b)). Самые ранние тексты на одном из ТАРК-ских языков нами обнаружены в сирийском городе Угарит (XIV до н.э., глиняные таблички, заполненные силлабическим кипро-минойским письмом). Такая наша находка подтверждает сообщения Ветхого Завета Библии о локализации древнейших и многочисленных, технологически развитых в области металлургии и коневодства, тюркских племен в Закавказье, Сирии, Ливане. Таким образом, согласно исследованиям ДНК палео-аборигенов Европы (Burger J., 2007), в III - II тыс. до н.э. (конец каменного века, неолит, бронзовый и начало железного веков) запад Европы (Hinarejos Benjamin, 2014) был заселен выходцами с востока – из Малой Азии, Сирии (в наши дни этот процесс повторяется), Ливана – народами ТАРК. Словосочетание *tarc mutin* «таркский народ» в рассматриваемых языках, на наш взгляд, в результате фоновых эволюционных изменений (**m > b**; **a > ü**), через 2,5 тыс. лет дал в Восточной Сибири вариант *türk bodyn*. Кочевники Древнего Ближнего Востока, по нашему мнению, в отличие от земледельческих племен, свободно перемещались по всем просторам Евразии.

3. РЕЗУЛЬТАТЫ НАШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОЛУЧЕННЫХ ДАННЫХ

При изучении минойских, этрусских и иберийских текстов нами были выявлены поговорки, афоризмы и философские сентенции, характеризующие национальный характер и менталитет этих народов, в частности:

Минойские (Latypov F.R., 2020):

1. «Иногда, чтобы умертвить (*luxu*), достаточно (*zeta*) блеска кинжала (*dakija*)» (Угарит, XIV в. до н.э., глиняная пластина RS 20.25 из дворцовой библиотеки);
2. «Насколько узел завяжешь аккуратнее – настолько же потом его будет легче развязывать (*seşe*)» (золотой перстень царя из некрополя-пещеры Мавро-Спелио с острова Крит (минойское название острова, как и в тюркских генеалогических легендах и в древнеегипетских географических описаниях *Kaftau*)).

Этрусские (Latypov F.R., 1999), (Latypov F.R., 2014 (b)):

1. *turmś ar apunia – apuni rafis trisna* «Жизнь полна приятностями, и одна из

разновидностей приятного – еда», TLE 650, (Khamzin K.Z., 1965);

2. *av capna alfnal* «Добыча попадает тому, кто поспел первым», TLE 949;

3. *heva vipuθur – cicrinaθur cainal* «Дрова загорятся – заклокочет кипяток», TLE 636;

4. *vipa lun cane – patna velsnalθi* «Сверкай долгие дни (*lun cane*) – разбивайся в дребезги (*patna*) на веселых пирушках» (надпись на тарелке);

Иберийские (Latypov F.R., 2016), (Latypov F.R., 2019), (Textos ibericos, 1985):

1. *culeś bela – ur tesatiřa* «Со смехом и высота (жизненных) препятствий снижается» (PICO AJOS II, text B);

2. *tau ustin keir-ba – iscar Boba-Tinen obonwr* «Вершины гор (*tau*) не ковырай (вольготно) – соображай, Дедушка-Боженька (*Boba-Tinen*) может обидеться» (афоризм, LIRIA XCV, text A);

3. *tatei arika – ne abel kiřtika* «(Истинная) красота (*tatei*) чистой бывает не обмазанной (*ne abel*) грязью (*kiř*)» (афоризм в этнопедагогических наставлениях на свинцовой пластине из городка Печ Махо, B.17.34).

На рис. 1 мы приводим фоторепродукции скульптур красавиц ТАРК-ского народа (в этрусском языке нами было идентифицировано слово *thesanteia* «красавица», тюрк. *bizänü* «украшаться»):

Рисунок 1. Фоторепродукции скульптурных изображений таркских красавиц из разных регионов Средиземноморья: а – микенская женщина доэллинского периода, б – этрусская красавица с надписью на лбу «Точная копия», в – иберийская «Дама из Эльче» (Arribas A., 1964), (Hinarejos Benjamin, 2014)

Завершающий из приведенных выше иберийских афоризмов входит в серию увещательных и общественно-рекомендательных иберийских надписей на свинцовых пластинах, распространяемых администрацией городка Печ Махо с целью сохранения гражданского мира и спокойствия. Судя по серии этих надписей, длившиеся более 200 лет войны на территории Иберии привели к «поствоенному синдрому», когда

разучившиеся пахать, строить дома, оторванные от мест проживания ветераны войн, сплотившись в банды бродячих «идальго», начали терроризировать горожан. Вот отрывок переведенной нами надписи на другой свинцовой пластине (B.7.35, строки 1–15) из Печ Махо (Latypov F.R., 2019): «Беспричинный смех *kuleś buŕkanis*) часто в непригодность приводит (людей *gesi*), к их раскаянию, сожалению (*kaŕkelor*) еще до завершения запала (ресурса самого смеха). Часто (*baites*) это сопровождается тем, что к издевательски (противно) надсмехающемуся подтягиваются (*kele*) еще смеющиеся. Своевременное же раскаяние чаще всего приходит только к некоторым лицам (*bitis*). Я хотел бы спросить (*soŕiltiŕ*) только (*tikeŕ*): «Эти головы (*baś*) острословов (*osti*), разнузданных прилипал (*ibeisur*), эти известные всем острые спицы (*biloslei stikeŕ*), эти колючие тыкалки (*stikis*), сопровождающие себя ложным самовозвеличиванием (*iltiŕsar*), – может (*momin mom*), подарили (*tuŕś*) кому-нибудь обогащение (*bailtiŕ*)?».

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Для того, чтобы проникнуть в ТАРК-ский мир античного Средиземноморья, необходимо отказаться от догм современной лингвистики: представлений о праязыке в рамках генеалогического «древа» языков Шлейхера (промежуточные уровни которого, якобы, можно реконструировать методами среднеарифметического интерполирования по доминантным признакам исторически известных языков), политически ангажированной и статистически не подтверждаемой «алтайской» гипотезы родства языков, от признания ряда поверхностно-наблюдаемых закономерностей в тюркских языках (об отсутствии сонорных звуков в началах тюркских слов в древние времена (сонорные звуки как основные катализаторы фоноэволюционных изменений в агглютинирующих языках со временем были прикрыты наросшими спереди протетическими звуками, см. ссылку (Latypov F.R., 1999) и др.).

2. Тарки Древнего Ближнего Востока из кочевников Сирийско-Месопотамских степей превратились в «кочевников морей» (см. *критяне*, «народы моря» и др.) и преуспели в этом деле. По сообщениям римского сенатора Марка Порция Катона Старшего (Цензора), этруски уже в VII в. до н.э. практиковали трансатлантические плавания. Поэтому, кажущиеся похожими на тюркскую лексику слова в языках индейцев Америки (майя, кечуа), на самом деле, являются заимствованиями из исследованной нами группы языков. Находки предметов и текстов из Средиземноморья в доколумбовой Америке и карты турецкого адмирала Рейса Пири (также доколумбового периода) подтверждают наше предположение.

3. Письменное наследие *тарков* Средиземноморья представляет собой древний архив ранней истории человечества, изучив который мы можем понять скрытые пока для нас особенности развития тех или иных исторических процессов, выявить главные движущие силы в формировании духовно-культурного потенциала общества на разных этапах его становления.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Adile Ayda. (1985), *Les Etrusque étaient des Turks (Preuves)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 390 s.
2. Arribas A. (1964), *The Iberians. Great Armourers of the Iron Age*. London. 190 p.
3. Burger J., Kirchner M., Bramanti B., Haak W., Thomas MG. (2007), Absence of the lactase-persistence-associated allele in early Neolithic Europeans // *Proc. Natl. Acad. Scien. USA*. 104. P. 3736-3741.
4. *Great Encyclopedic Dictionary of Linguistics* (2000) /Ch.-Ed. V.N. Yartsev. Moscow: Ptin. Educ. of "Great Russian Encyclopedia". P. 28.
5. Hinarejos Benjamin Collado. (2014), *Los íberos y su mundo*: Madrid: Ediciones Akal, S.A. 269 p.
6. Hommel F. (1884), *Die Sumer-Akkadier, ein altaischen Volk* // *Auslan*, Lpz.
7. Khamzin K.Z., Makhmutov M.I., Sayfullin G.Sh. (1965), *Arabic-Tatar-Russian dictionary of borrowings*. Kazan: Tatknigoizdat. 854 p.
8. Latypov F.R. (1983), Parent Turkic features of the Etruscan language in connection with the Nostratic theory. Abstracts for reports at the Science Conference «Ancient Cultures of Eurasia and Antique Civilization». Leningrad: Gosudarstvennyy Ermitazh, PP. 55–57.
9. Latypov F.R. (1990), Zagreb Mummy – a Possible Witness of the Etruscan Human Sacrifice Rite Apotheosis (the Mummy's Body Examination Results Obtained in 1988 Compared to the Parent Turkic Reading of the Mummy's Winding Sheet in 1981). Abstracts from Reports at the International Colloquium: Etruscans in Their Connection with the Mediterranean Peoples. Moscow, 1990, PP. 42-44.
10. Latypov F.R. (1992), Research on the actual Parent Turkic language using the CECAPF method // *Scient. Collection: Some results and objectives in studying the Tatar literary language*. Kazan: IYaLI name G. Ibragimov, PP. 96–106.
11. Latypov F.R. (1999), *The Etruscan and Minoan Languages Research Based on Phonoevolutional Parent Turkic Hypothesis and Combinative-Frequency Methods*, Ufa: Kitap, 276 p.
12. Latypov F.R. (2008), Some Etruscan parallels in the language of the Iberian inscription from La Serreta de Alcoy // *Collected reports of the Science & Research Conference*

- devoted to the 80th birthday of Academician Mirfatykh Z. Zakiev. Sterlitamak: Sterlitamaksk. Gos. Pedagog. Akademia, PP. 174–176.
13. Latypov F.R. (2010), Five Eastern Semitic lexical borrowings in the expressive Etruscan advertizing inscription for *exeθai* «fair youths» on the Poupé ariballus from Caere // Repor. of II Intern. Conf.: Theory and Practice of Language Communication. Ufa: Ufa State Aviation Technical University, PP. 283–289.
14. Latypov F.R. (2012), Etruscan advertising inscription Cr. 0.1 on the vase dated back to the 5th century BC from Caere // The Problems of Oriental Studies, no. 1, PP. 51–54.
15. Latypov F.R. (2014 (a)), Fragments of the Zagreb mummy's text about the human sacrifice ritual (4th century BC, Egypt): Secret intentions of the Etruscan elite // The Problems of Oriental Studies, no. 3, PP. 87–91.
16. Latypov F.R. (2014 (b)), General Evidence, Major Groups of Words and Literal Translations of the longest Known Etruscan Texts into Russian, English and Italian, Ufa: Poligrafdisayn. 152 p.
17. Latypov F.R. (2016), Iberian languages of Ancient Spain as the result of accelerated phonetic development of some Parent Turkic languages in the Western Mediterranean Region. Ufa: Poligrafdisayn. 152 p.
18. Latypov F.R. (2019), Elements of Iberian pedagogy reflecting in the inscriptions made on lead plates and as graffiti on the surfaces of ornamented vases. Ufa: Poligrafdisayn, 2019. 136 p.
19. Latypov F.R. (2020), Written Legacy of Ancient Mediterranean: East in West // Coll. of Scient.Articl.. of Intern. Conf.: “Communication of Cultures...”. Almaty: Institute of Oriental Studies Republ. Kazakhstan, nam. O. Suleimenov. PP. 7-16.
20. Textos ibericos (1985) del Museo de Prehistoria de Valencia, serie de trabajos varios, num 81, Valencia. 131 p.

**SAMUEL TAYLOR COLERIDGE'İN *THE RIME OF THE ANCIENT MARINER*
ADLI ŞİİRİNİN EKOELEŞTİREL AÇIDAN ANALİZİ**

ECOCRITICAL ANALYSIS OF SAMUEL TAYLOR COLERIDGE'S *THE RIME OF THE
ANCIENT MARINER*

Dr. Öğr. Üyesi Turan Özgür GÜNGÖR

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Günümüzde çevre sorunları en sık karşılaşılan ve etkisi en çok hissedilen sorunların başında yer almaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan çevre sorunları, özellikle Sanayi Devriminden sonra etkisini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Önceleri sadece, avlanmayı kolaylaştırmak ve tarım arazileri açabilmek için ormanların yok edilmesiyle başlayan ve bölgesel düzeyde hissedilen bu sorun günümüzde, hava, su, toprak ve su kirliliği gibi çok ciddi seviyede küresel olarak hissedilmektedir. Sanayi Devrimi ile beraber fosil yakıtların yoğun biçimde kullanılması, çevre sorunlarını felaket düzeyine çıkarmıştır. Günümüzde çevre sorunlarından bahsederken, çevre sorunu yerine çevre felaketi terimi kullanılmaktadır. Bu da durumun ciddiyetini göstermektedir.

Bu sorunun anlatılmasında ve aktarılmasında edebiyatın rolü inkâr edilemez. Kurgusal ya da kurgusal olmayan edebiyat, pek çok insana ulaşabildiği için bu sorunların daha fazla insan tarafından bilinmesinde ve daha fazla insanın bilinçlenmesinde önemli bir role sahiptir. Doğa insanlar tarafından bilinçsizce yıkıma uğramaktadır. Bu sadece doğaya değil, doğanın ayrılmaz bir parçası olan insanoğlunun yıkımı anlamına da gelmektedir.

Bu çalışmada insanın doğaya zarar verme sürecinden, çevresel sorunlara tepki olarak meydana gelen oluşumlardan, edebiyatta çevre bilinci oluşturulması bilincinden, çevre okuryazarlığının geliştirilmesi için gerçekleştirilen çalışmalardan bahsedildikten sonra, bu bilincin oluşmasında en etkili olanlardan ekoeleştirel eleştiriden bahsedilecektir. Ekoeleştirelinin ne olduğu, nasıl bir gelişim sergilediği, amaçlarının ne olduğu gibi konular tartışılacaktır. Bu bağlamda, doğa ve insan ilişkileri irdelenecek ve bu ilişkilerin ele alınmasında Romantizm'in etkilerinden bahsedilecektir. William Samuel Taylor Coleridge'in *The Rime of the Ancient Mariner* adlı eserindeki insan-doğa ilişkisi üzerinde durulacaktır ve bu eser ekoeleştirel bakış açısıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: ekoeleştiri, Coleridge, Romantizm, çevre sorunları, ötekileştirme

ABSTRACT

Nowadays, environmental problems are among the most common and influential problems in the world. Environmental problems, which are as old as the history of humanity, began to be felt more deeply after the Industrial Revolution. This problem, which was initially felt only at the regional level with the destruction of forests in order to facilitate hunting places and to

open agricultural lands, is now being felt at a very global level, such as air, water, soil and water pollutions. After the Industrial Revolution, the intensive use of fossil fuels brought environmental problems to disaster levels. Today when people mention about environment problems, the term environmental disaster is used instead of environmental problems. This term may be remarkable enough to express the severity of the problem.

The role of literature in explaining and transmitting such environmental problems cannot be denied. Since fiction or non-fiction literature can reach many people, it has an important role in informing more people about these problems and raising people's awareness more widely. Nature is unconsciously destroyed by human beings. This means not only the destruction of nature, but also the human beings that are inseparable part of nature.

In this study, after mentioning some related issues such as harmful effects of human beings to nature, the constitutions which were established as a reaction against environmental problems, the function of literature in creating awareness, the efforts of creating ecological reading and the establishment of eco-criticism which is one the most remarkable contributions to the increase people's awareness in environmental problems will be discussed. Some subjects such as what the eco-criticism is, how it has evolved, what the aims are of eco-criticism will be discussed. In this context, nature and human relations will be examined and the effects of Romanticism will be discussed. Coleridge's *The Rime of the Ancient Mariner* will be analyzed and this work will be examined from an eco-critical perspective.

Keywords: eco-criticism, Coleridge, Romanticism, environmental problems, othering

1. GİRİŞ

İnsanlığın doğaya zarar verme süreci yeni başlamış bir olay değildir. Çevre sorunları insanlığın tarihi kadar eskidir, ancak sanayileşmeden önce, tarım toplumu zamanında bu durum bölgesel düzeydeydi. Sadece tarım alanları açabilmek için ormanların yok edilmesiyle başlayan bu süreç, Sanayi Devrimi'nden sonra hız kazanmıştır. İnsanoğlu, teknolojik olanakların da gelişmesiyle doğayı sınırsızca sömürebileceği bir kaynak olarak görmeye başlamıştır. Önceleri bölgesel düzeyde hissedilen çevre sorunu, artık küresel boyutta hissedilen çevre felaketine dönüşmüştür.

Özellikle, 1. ve 2. Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş döneminde çevre sorunları etkisini arttırarak çevre felaketi düzeyine çıkmıştır. Silahlanma yarışı, tahrip gücü yüksek silahların üretilmesi ve kullanılması, nükleer denemeler gibi pek çok faktör, bu tehdidin boyutunu daha da arttırmış ve içinden çıkılması güç bir hale getirmiştir. Ayrıca hızlı nüfus artışı bunun neticesinde hızlı ve düzensiz kentleşme, tarım alanlarının yerine plansız yerleşim yerlerinin inşası, aşırı su tüketimi, karbondioksit salınımının artışı, buzulların erimesi, doğal kaynakların savurganca kullanılması gibi faktörler de çevre sorununu küresel boyuta taşıyan önemli faktörlerin arasında yer almaktadır. Sorunlara karşı yeterli tedbirler alınmamakta ve daha fazla sermaye birikimi için doğa feda edilmektedir.

Ayrıca günümüzde çevre sorunları toplum tarafından yeterince karşılık bulamamakta ve gündeme getirilememektedir. Doğayı bilinçsizce sömüren ve onun yıkımına neden olan insan, kendisinin de onun bir parçası olduğunu unutmakta; doğaya zarar vermenin aslında kendisine zarar verme anlamına geldiğini görmezlikten gelmektedir. Günümüzde çok az sayıda insan bu sorunu gündeme getirmeye çalışırken, pek çok insan da çevre sorunlarının ulaştığı endişe verici boyutun farkında değildir.

Çevre bilincinin oluşturulması ve çevre sorunlarına karşı farkındalık yaratabilme çabaları, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası, 1960'lı yılların başından itibaren başlar. 1962 yılında yayımlanan Rachel Carson'un *Silent Spring* adlı eseri bu bilincin gelişimine önemli katkılar sağlayan eserlerden biridir. Carson, çevre sorunları ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: "Hiçbir büyücülük, hiçbir düşman eylemi bu felakete uğramış dünyada yeni yaşamın yeniden doğuşunu sessizleştirmedir. Bunu bizzat insanlar yaptı" (Carson, 1962: 3). Carson, radyoaktif tehlike üzerinde duran ilk yazarlardandır. Ayrıca kimyasalların kanser, doğum kusurları ve genetik bozukluklara neden olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Geçen çeyrek yüzyıl boyunca bu güç sadece rahatsız edici boyutta artmadı, aynı zamanda karakter olarak değişti. İnsanın çevreye en endişe verici saldırısı hava, toprak, nehirler ve denizi tehlikeli ve hatta öldürücü maddelerle kirlenmesidir. Bu kirlenme büyük ölçüde telafi edilemez; yalnızca yaşamı desteklemek zorunda olan dünyada değil, canlı dokularda da başlattığı kötülük zinciri geri döndürülemez. Çevrenin artık bu evrensel kirlenmesinde, kimyasallar tam da dünyanın doğasını –tam da yaşamının doğasını– değiştirmede radyasyonun uğursuz ve pek bilinmeyen ortaklarıdır" (Carson, 1962: 12).

1970'lerden itibaren çevre sorunları uluslararası düzeyde tartışılmaya başlamıştır. Glen A. Love ve Murray Bookchin gibi yazarlar, çevre sorunlarının ulaştığı küresel boyuta yazmış oldukları kitaplarla dikkat çekmeye çalışmıştır. Ayrıca 1970'li yıllardan itibaren, Green Peace, Earth First!, Friends of Earth gibi çevreci örgütler de faaliyetlerine başlamışlardır. Bu yazarların ve örgütlerin başlıca amacı, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevre sorunlarına karşı daha çok insanın dikkatini çekebilmek ve farkındalık yaratabilmektir.

2. İNSANMERKEZCİLİK

Çevre sorunlarının en önemli sebeplerinin arasında insanoğlunun asırlardır devam ettirmiş olduğu insanmerkezci yaklaşım gelmektedir. İnsan, doğası gereği insanmerkezcidir ve etrafındaki insan olmayan diğer varlıklara karşı kendisini üstün görmektedir. Kendisi de doğanın bir parçası olmasına karşın, sadece maddi çıkarları için doğayı sömürmektedir (Mishra, 2017: 114). Bu bakış açısından dolayı insan yapmış olduğu hiçbir faaliyetten dolayı kendisini suçlu bulmaz. İnsanmerkezcilikte her şeyin ölçüsü insanın kendisidir ve insan olmayan ötekileştirdiği diğer varlıkların yaradılışının bir tek amacı vardır; o da insanlığa hizmet etmektir.

İnsanmerkezci yaklaşımda insan amaç; insan olmayan diğer varlıklar sadece araçtır. İnsan olmayan diğer varlıklar, insanlığın iyiliği için yaratılmış birer eşyadır. Bundan dolayı insanın

diğer varlıklara karşı hiçbir sorumluluğu yoktur. Doğayı dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir; bu bakımdan toprağı işlerken, teknolojiyi kullanırken, tüketirken ve ihtiyaçlarını karşılarken başka hiçbir varlığın değil, sadece kendi çıkarlarını dikkate alır. Bu yaklaşım da çevrenin korunmasını destekler, ancak bu durum sadece gelecek nesillerin çıkarları korunuyorsa geçerlidir. Doğanın korunmasında, insan olmayan diğer varlıkların çıkarlarının dikkate alınması söz konusu bile olamaz.

2.1. İnsanmerkezciliğe Karşı Ekomerkezcilik

Hiç kuşkusuz, insanoğlunu diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği, onun yaşadığı ekosistemi etkileyebilecek müdahalelerde bulanabilmesidir. İnsanın, kendisini sürekli olarak merkezde tutması, diğer canlılardan üstün görmesi, doğal yaşam üzerinde yıkıcı ve geri dönülemez felaketlere neden olmaktadır. Çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için insanoğlunun takınmış olduğu insanmerkezci yaklaşımın sona erdirilmesi gereklidir. İnsanmerkezciliğin etkisinin azaltılabilmesi için pek çok yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır. Ekomerkezcilik, insanmerkezciliğe karşı geliştirilmeye çalışılan bu yaklaşımların başında gelmektedir.

Ekomerkezci yaklaşımlar, insanlığın kendisini merkezde tutan ve amaç olarak gören bu tutumuna karşı tepki göstermektedir. İnsanın doğadaki çıkarını tamamen reddetmeyen ekomerkezci yaklaşım, insanmerkezciliğin insana yüklemiş olduğu efendi rolüne karşı çıkar. İnsanoğlunun herhangi bir önceliği ya da ayrıcalığı söz konusu değildir. Ekomerkezci yaklaşım, insanmerkezci yaklaşımın aksine, ekosistemi oluşturan canlı ve cansız bütün varlıkları dikkate almaktadır. Ekomerkezcilik için insan, diğer varlıklar gibi ekosistemi oluşturan bir unsurdur ve bu ekosistemin efendisi değil, sadece bir parçasıdır. Canlı ya da cansız diğer varlıklar da insan ile eşit haklara sahiptir. Ekomerkezcilik için asıl önemli olan insanın çıkarlarının korunması değil, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bitki ve hayvan türlerinin; ekosistem ve habitatlarının korunmasıdır. Ekomerkezcilerin korumaya değer gördükleri doğa, esasen “insan eli değmemiş ya da insanileşmemiş doğadır” (Ünder, 1996: 83). Ekomerkezci yaklaşım, insanın doğadan yararlanma hakkı olduğunu inkâr etmez, tam aksine ekosisteme ait olan insanın da diğer varlıklar gibi doğadan yararlanma hakkı vardır. Ekomerkezcilik insanın bu hakkını savunurken, doğanın maddi çıkarlar için bir kaynak olarak kullanılması fikrine karşı çıkar.

Ekomerkezci bakış açısının gelişimine katkı sağlayan önemli bilim adamlarından ekolog Aldo Leopold, doğanın eşya olarak değil, topluluk olarak görülmesi ve doğaya karşı sevgi ve saygı beslenmesi gerektiğine işaret eder (Leopold, 1949: v). Ekomerkezci yaklaşıma göre insan ekosistemde tek başına değildir. Ekosistemde diğer canlılarla etkileşim halindedir. İnsanoğlu diğer organizmalar gibi yaşamlarını sürdürebilmeleri için diğer organizmalara bağlıdır (Berkes, 2010: 339). Asıl önemli olan habitatların korunmasıdır. Doğaya zarar veren her türlü davranışa tepki gösterir. Ekolog Aldo Leopold’un ifade ettiği gibi insanmerkezciliğin egemen olduğu klasik etik anlayışı hem doğaya hem de insanlığa telafisi olanaksız zararlar vermektedir. “Toprak etiği Homo sapiensin toprak-topluluğunun fatihi rolünü onun sade bir

üyesi ve vatandaşı rolüne çevirir. Dost üyelere saygıyı ve aynı zamanda o topluluğa saygıyı ima eder.” Bu bakımdan insan toprak üzerinde egemenlik kurmaya çalışan fatih rolünden feragat etmeli, onun sade bir vatandaşı olmayı kabul etmelidir (Leopold, 1949: 5).

2.2. Canlımerkezcilik

İnsanmerkezciliği karşı olan ekomerkezci yaklaşımlardan biri canlımerkezciliktir. Kısaca ifade etmek gerekirse, canlımerkezcilikte bütün organizmalar daha büyük bir biyotik ağı bir parçasıdır. İnsanoğlu diğer organizmalar gibi bu büyük topluluğun içinde yer alır. Sadece canlı varlıklara değer yükleyen canlımerkezci yaklaşımda, insanın doğaya üstün olmadığı ve diğer canlılar gibi doğanın bir parçası olduğu vurgulanmaktadır (Ertan, 1998: 136).

Canlımerkezci yaklaşımlarından yaşama saygı etiği, Albert Schweitzer tarafından geliştirilen bir etik anlayıştır. Yaşama saygı etiği canlıların gereksiz yere öldürülmesine karşı çıkar. Avlanmayı onaylamaz ve bu tür faaliyetleri etik dışı bulur. Canlımerkezci etik, insan ve çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunur. Bu etik anlayışa göre diğer canlı varlıklar yalnızca insanoğlu için değil, kendileri için de değerlidirler. İnsanoğlunun bütün canlılara karşı sorumlulukları vardır. Doğada yalnızca insanların değer ve öneme sahip olduğu görüşünü reddeder ve etik ilgi alanını insan dışındaki canlılara, hayvanlara, bitkilere ve daha ileri giderek canlılar topluluğunun bütününe yöneltir (Ertan, 2004).

Özet olarak, insanmerkezci yaklaşımda insan evrenin odak noktasındadır. İnsanlar özel varlıklardır. İnsanmerkezci bakış açısına göre insan amaç, insan olmayan bütün varlıklar ise birer araç ya da makinedir. Bu görüşün aksine, ekomerkezci bakış açısına göre insan ekosistemin bir parçasıdır ve diğer varlıklar gibi doğal olanaklardan faydalanma hakkına sahiptir. “Bu yüzden her bir organizma ekolojik dengenin devam ettirilebilmesi için kendine ait rolü oynamaktadır. Hiçbir varlık bir diğerinden üstün değildir ve bu yüzden evrenin bütün organizmalarının simbiyotik (ortak yaşam) yaşama ihtiyaçları vardır” (Mishra, 2017: 114). Canlımerkezci ve yaşama saygı etik yaklaşımlarda insanın efendi rolü terk edilmekte ve insanlığa, üyesi olduğu doğayla uyumlu bir yaşam sürdürmesi tavsiye edilmektedir. Canlımerkezci ve ekomerkezci gibi yaklaşımlarda, insanın tek ve vazgeçilmez olmadığını özellikle vurgulanmaktadır.

3. EKOELEŞTİRİ

Daha fazla kişiye ulaşabilmede edebiyatın rolü inkâr edilemez. Bu bağlamda, çevre sorunlarının daha kapsamlı biçimde ele alınabilmesi için edebi türlerde de çevre sorunlarına yer verilmelidir. Bu sorunlar, ekomerkezci bir bakış açısıyla eserlerde ele alınmalı ya da edebi eserler ekomerkezci bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Bu şekilde çevre sorunu, sadece ekoloji biliminin konusu olmaktan çıkacak, edebiyat gibi diğer disiplinler tarafından da ele alınacaktır.

Ekoeleştirelinin, yeni bir edebi eleştiri türü olarak ortaya çıkışı incelendiğinde, önceleri doğa ile ilgili pek çok eserin kaleme alınmış olmasına karşın, bu eserlerin tek bir başlık altında değil çeşitli başlıklar altında toplanmış olduğu görülecektir. Ekoeleştirelinin başlıca hedefleri

arasında, çevre sorunlarını daha kapsamlı biçimde ele alabilmek için bu çok başlılığa son vermek ve çevreyle ilgili bütün edebi çalışmaları tek bir başlık altına toplayabilmektir.

Ekoeleştiri terimi ilk olarak 1976 yılında William Rueckert tarafından “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism” adlı makalede kullanılmıştır. Rueckert, bu makalede edebi eserlerin incelenmesinde ekoloji biliminin ve ekoloji kavramlarının kullanılabildiği yeni bir deneysel eleştiri kolunu önermektedir. Rueckert’e göre ekoloji dünyanın şimdisi ve geleceğiyle yakından ilişkilidir. Ekolojik kavramların edebi okumalara, öğretilere ve yazımlara uygulanması gerektiğini savunur (Rueckert, 1996: 105-107). Ekoeleştiri, bir eleştiri teorisi ve akademik disiplin olarak, 1990’lı yıllardan itibaren kabul görmeye başlamıştır. Edebi eleştiriye ekoloji ile doğanın çıkarları için bir araya getirmeyi amaçlayan ekoeleştiri, dünya ve ekoloji odaklıdır. Önde gelen ekoeleştiri eleştirmenleri arasında Cheryll Glotfelty, Harold Fromm, Lawrence Buell, Simon C. Estok, Scott Slovic, Glen A. Love gibi isimler yer almaktadır (Tošić, 2006: 44).

Ekoeleştiri teriminin yaygın biçimde kullanılmasından önce çevre, terim olarak sadece insanın sosyal çevresini karşılamak için kullanılıyordu. Ekoeleştiri bu bakış açısını değiştirdi ve çevre kavramını bütün ekosistemleri karşılayacak şekilde daha kapsamlı hale getirdi. Ekoeleştirmenlere göre, “Doğa burada sadece bitkiler ve hayvanlar gibi güzel özellikleri olan hayal ürünü bir dünya değildi. Doğa burada insan ve insan olmayan bütün varlıkları içine alan bütün fiziksel çevre anlamına gelmekteydi. Bu ikisi arasındaki bağlantı ekoeleştirmenin temeli olan bir bağı meydana getirmektedir. Hem canlı hem de canlı olmayan varlıklar arasında uyum sağlandığı sürece, sadece yeryüzünün değil, aynı zamanda insanlığın da iyiliği için sağlıklı bir ekosisteminin sağlanabilecektir” (Mishra, 2016: 169). Ekokerkezcü bir yaklaşıma sahip olan ekoeleştiri, sadece insanoğlunun çıkarlarını değil, aynı zamanda bütün varlıkların çıkarlarını gündeme taşımaktadır. Ekoeleştirmenin önemli kuramcılarından Cheryll Glotfelty, ekoeleştirmenin odaklandığı alanı şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu sonede doğa nasıl temsil edilir? Bu romanın olay örgüsünde fiziksel çevre nasıl bir rol oynar? Bu oyunda ifade edilen değerler ekolojik bilgelikle uyumlu mu? Toprak hakkındaki metaforlarımız, ona davranış tarzımızı nasıl etkiler? Doğa yazımını bir tür olarak nasıl nitelendirebiliriz? Irk, sınıf ve cinsiyete ilave olarak mekân yeni bir eleştirel kategori olmalı mıdır? Erkekler doğa hakkında kadınlardan farklı mı yazarlar? Okur-yazarlık hangi yollarla insanın dünya ile olan ilişkisini etkilemektedir? Zamanla el değmemiş doğa kavramı nasıl değişmiştir? Hangi yollarla ve hangi etkilerle çevre krizi çağdaş edebiyat ve popüler kültürün içine sızıyor?... Ekoloji biliminin edebi incelemelerde nasıl etkisi olabilir? Bilim kendisini edebi çözümlemeye nasıl açar? Edebi incelemeler ile tarih, felsefe, psikoloji, sanat tarihi ve etik gibi ilgili disiplinlerdeki çevreci söylem arasında nasıl bir çapraz-döllenme mümkündür?” (Glotfelty, 1996: xix).

Özet olarak, ekoeleştirmenlerin başlıca hedefleri arasında, çevre sorunlarının öneminin vurgulanması ve insanların bilinçlendirilmesi yer almaktadır. Ekoeleştiri, “Şimdi bir çevrecinin bakış açısından doğa yazımına karşı onun bilimsel bir yaklaşım olduğu

düşünülmektedir. Kısaca, çevre krizinin çağında yeniden düşünmedir” (Mishra, 2017: 115). Ekoeleştirmenlere göre, edebiyat, insanın doğayla olan ilişkisini tekrar gözden geçirmesine teşvik etmeli ve çevre sorunlarına karşı bilincin geliştirilmesi yoluyla doğal çevrenin maddi çıkarlar uğruna bilinçsizce yok edilmesini önlemeye çalışmalıdır. Edebiyatı, ekomerkezci bir bakış açısından değerlendirerek ekolojik konuları doğal dünyanın sunumunda kullanabilmektir.

4. ROMANTİZM

Avrupa edebiyatında ve diğer sanat dallarında on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru başlayan Romantizm, Neoklasizm’e karşı tepki olarak doğmuştur. Akla karşı hayal gücünü ve duyguyu ön plana çıkaran (Benét, 1965: 871) Romantizm, edebi bir akım varlığını on sekizinci yüzyılın başında hissettirmeye başlamış ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar etkisini devam ettirmiştir. Romantizm bilindiği üzere, Neoklasizm’in edebiyat, felsefe, sanat, din ve politika ile ilgili görüşlerine ve önceki dönemin biçimci tutuculuğuna karşı tepki göstermektedir. Victor Hugo’ya göre, Romantizm “edebiyatta liberalizm”dir. Devrimsel siyasi fikirlerden de cesaret alarak, bireyseliği ön plana çıkaran Romantizm, yazar ve sanatçıların her türlü kısıtlama ve kurallardan özgürleştirilmesini hedeflemektedir.

Romantizm’in İngiltere’de 1798 yılında, William Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge’in birlikte yazdıkları *Lyrical Ballad* adlı eserle başladığı ve Sir Walter Scott’un öldüğü ve aynı zamanda parlamentoda ilk Reform Yasası’nın çıkarıldığı 1832 yılında sona erdiği kabul edilmektedir. İngiltere’de Romantik şiir denilince akla Wordsworth, Coleridge, Shelley, Keats, Byron, Tennyson, ve Browning gibi yazarlar gelmektedir (Harmon, 1995: 452; Benét, 1965: 871). Fransa’da, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları’nın etkisiyle, Romantik edebiyat ve sanat alanında gecikmeler yaşanmıştır. Yine de, Fransız Devrimi bizzat Romantik dönemin başlangıcında etkili olmuştur. İsviçre doğumlu olan, ancak hayatının önemli bir kısmını Fransa’da geçiren, Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Avrupa Romantizm’in gelişiminde önemli etkisi olan felsefeciler arasında yer almaktadır. Romantik yazarların en önemli özelliklerinden bazıları, bireyseliği, hayal gücünü, duyguyu ön plana çıkarmaları ve özgürlük adına mücadele vermeleridir (Keach, 1996: 456). Romantizmin savunmuş olduğu başlıca değerler arasında bireyseliçilik, doğaya tapma, ilkelcilik, Orta Çağ’a ve Doğu’ya olan ilgi, ortadan kaybolmuş ya da yabancı kültürler, felsefi idealizm, siyasi otoriteye ve toplumsal geleneklere karşı çıkış, fiziksel tutkunun övülmesi gibi kavramlar yer almaktadır (Benét, 1965: 871). “On dokuzuncu yüzyıl, Romantik şairleri Britanya’da mevcut sisteme karşı isyan etmişler ve doğanın güzelliği ve gizemini öven düşünce ve duyguları ifade etmişlerdir... Bu şairler radikal görüşlere sahiptir ve doğal dünyanın korunması için kapitalistlere, sanayicilere ve maddiyatçılara karşı görüşlerini endişelerini dile getirmişlerdir” (Sharma, 2016).

“İnsan-doğa ilişkisinin/çatışmasının edebî eserlerde konu olarak ele alınması elbette yeni bir durum değildir. Örneğin Romantikler için doğa bir ilham kaynağı olduğundan insanların doğaya zarar vermelerine şiddetle karşı çıkıp eleştirirler” (Özyön, 2018: 30). İnsan ve doğa ilişkisinin önemli bir oynadığı romantizm, bu özelliğinden dolayı, çevre sorunlarının daha

geniş kitlelere aktarılmasında ve farkındalık yaratılmasında önemli bir rolü olabilir. Bu bakımdan çalışmanın bu bölümünde İngiltere’de Romantik dönemin önemli şairlerden, Samuel Taylor Coleridge’den bahsedilecek ve eseri *The Rime of the Ancient Mariner* ekoeleştirel bir bakış açısıyla, doğa ve insan ilişkileri incelenecektir.

4. 1. Samuel Taylor Coleridge

Samuel Taylor Coleridge, yakın arkadaşları William Wordsworth ve Robert Southey ile birlikte Göl Şairleri olarak bilinmektedir. 1793 yılında şair olarak edebiyat kariyerine, *Morning Chronicle*’da şiirler yazarak başlayan Coleridge’in katkıları bu dergide 1795 yılına kadar devam eder. 1796 yılında kendi gazetesi *The Watchman*’ı yayınlamaya başlamış, ancak bu gazetenin yayın hayatı kısa süreli olmuştur (Stapleton, 1983: 179). Daha sonra Coleridge, William Wordsworth ile tanışmasının ve birlikte şiirler yazmasının ardından ismini daha geniş kitlelere duyurmaya başlar. Özellikle, 1798 yılında Wordsworth ile beraber yazmış oldukları *Lyrical Ballad*, sadece kendisi için değil İngiliz Edebiyatı için de dönüm noktasıdır. Coleridge, William Wordsworth ile birlikte *Lyrical Ballads* adlı eserinin yayımlanmasının ardından, İngiliz Romantik Akımı’nın kurucuları arasında gösterilmektedir. “Coleridge’in *Lyrical Ballads*’a katkıları “The Forster-Mother’s Tale’, ‘The Dungeon’, ‘The Nightingale’, and *The Rime of the Ancient Mariner* adlı şiirlerle olmuştur (Stapleton, 1983: 179; Ousby, 1996: 86). Önemli eserleri arasında bu çalışmanın da konusu olan *The Rime of the Ancient Mariner* ve *Kubla Khan* bulunmaktadır. En önemli düzyazı eseri ise *Biographia Literaria*’dır.

Coleridge ve Wordsworth, her ikisi de İngiliz Romantizm akımının öncüleri arasında yer almasına karşın, edebi özellikleri birbirinden farklıdır. Wordsworth şiirlerinde günlük hayatın sadeliğinden bahsederken, Coleridge okuyucuyu hayal dünyasına taşır. Coleridge’in dünyası gizemlidir ve Wordsworth’un sade dünyasından oldukça farklıdır. Coleridge’in bu özelliği *The Rime of the Ancient Mariner* adlı eserde görülmektedir.

4.2. The Rime of the Ancient Mariner

Diğer romantik yazarlar gibi Coleridge de doğaya özel önem vermektedir. Şiirlerinde doğal dünyanın güzelliklerini aktarmaktadır. Coleridge’in neredeyse tüm şiirlerinde doğal güzelliğe saygı ve övgüler bulunmaktadır. *The Rime of the Ancient Mariner* şiiri de, doğadan bazı önemli semboller ve imgeleri barındırmaktadır. “Romantik akımın öncü şairlerinden biri olan ve bu bağlamda bir “doğa şairi” olarak da anılan Samuel Taylor Coleridge da Yaşlı Gemici adlı uzun manzum öyküsünde yaşlı bir gemici ve bir albatros kuşu üzerinden insan-doğa ilişkisini konu edinir. İnsanın doğaya karşı işlediği suçlardan kolay kolay kurtulamayacağı, doğanın onun peşini bırakmayacağı ve insan karşısında mutlak şekilde üstünlük sağlayacağı sezdirilir” (Özyön, 2018: 30).

Coleridge’in “*The Ancient Mariner* adlı eseri lirik balad tarzındadır ve bu eser dilinin sade olması; anlatı özelliğine sahip olması; doğaüstü öğeleri barındırması gibi pek çok ballad özelliğini taşımaktadır. *The Rime of the Ancient Mariner*, Antartika’da iyi şans getirdiğine inanılan Albatrosu, nedensiz yere öldüren bir denizcinin doğaüstü güçler tarafından

cezalandırılmasını ve onun pişmanlığını ele almaktadır. Şiirin, (1) denizcinin albatrosu öldürmeden önce geminin Güney Kutbunda buz kütesinden kurtuluşu; (2) yaşlı denizcinin albatrosu öldürmesi ve doğaüstü güçlerin denizcilerden intikam alması ve (3) denizcinin su yılanlarını kutsamasının ardından lanetin ortadan kalkması; duyduğu pişmanlık üzerine işlediği günahın affedilmesi şeklinde üç ana bölüme ayrılması mümkündür.

Hikâye yaşlı denizcinin kendisi tarafından düğüne giden bir adama anlatılmaktadır. Denizcinin anlattığı bu hikâyeye göre, Güney Kutup yakınlarında çalıştığı gemi buz kütesine sıkışmış bir halde hiçbir yere kımlıdayamıyorken, aniden bir albatros sislerin içinden çıkagelir. Çok geçmeden gemi sıkışıp kaldığı buz kütesinden kurtulur ve yoluna devam eder. Bu durum denizciler tarafından kuşun kendilerine iyi şans getirdiği şeklinde yorumlanır. Albatros gemiyi seyahati boyunca takip eder. Birkaç gün sonra yaşlı denizci sebepsiz yere albatrosu öldürür. Bu andan itibaren geminin ve denizcilerin başı felaketten kurtulmaz. Gemi sert rüzgârlarla Ekvator kuşağına doğru sürüklenir. Ekvator kuşağına gelindiğinde rüzgâr aniden kesilir ve bu andan itibaren hem denizde hem de gemide derin bir sessizlik hüküm sürer. Bu andan itibaren doğaüstü güçler tarafından kuşun intikamı alınmaya başlar. Diğer gemiciler başlarına gelecek felaketin farkındadırlar ve yaşlı denizcinin işlediği büyük günahın bir işareti olarak boynuna albatrosu asarlar. Amaçları denizciye işlediği bu günahı sürekli olarak hatırlatmaktır. Gemi ve denizciler lanetlenmiştir: yaşlı denizci hariç bütün denizciler teker teker ölür ve gemide yaşlı denizciden başka hiç kimse kalmaz. Yaşlı denizci umutsuz durumun farkında kaçınılmaz sonunu beklerken, beklenmedik bir olay meydana gelir. Yaşlı denizci geminin etrafında denizde dolaşan su yılanlarını görür ve güzelliklerinden etkilenerek onları kutsar. Bunun üzerine denizcinin boynundaki albatros denize düşer ve gemi seyahatine devam eder. Bu yaşlı denizcinin ve geminin üzerindeki lanetin kalktığı anlamına gelmektedir. Yaşlı denizci kurtulmuştur, ancak onun günahının kefareti, dünyanın neresine giderse gitsin yaşadığı bu olayı herkese anlatmaktır. Bu şekilde denizci doğaya karşı işlediği günahı anlatarak, insanları uyarmayı amaçlar. İnsanoğlunu, Tanrı'nın yarattığı canlıları sevmeleri ve onları öldürmemeleri konusunda uyarır.

Bu eserde Coleridge, günümüzde yaşanan çevre sorunlarının temelinde insanmerkezciliğin ve insanların sorumsuz davranışlarının yattığını göstermektedir. İnsanmerkezci bakış açısına sahip olan insan, kendisi dışında hiçbir varlığı önemsememekte ve nedensiz yere başka canlıların hayatlarına kolayca son verebilmektedir. Şiirde insan ve doğa arasında ilişki anlatılırken, insanın amaç; doğa ve doğal olan bütün varlıkların araç olarak kullanıldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Şiir ekoeleştirel bir bakış açısıyla ele alındığında insanoğlunun takınmış olduğu bu insanmerkezci tutum açık biçimde görülecektir.

Sonunda sisi deldi, bir Albatros geldi,

Çıkageldi öyle bir yerlerden;

İyi yürekli bir Tanrı kuluymuş gibi

Bakıp selamladık hepimiz birden. (Coleridge, 2008: 36)

Yaşlı denizci ve arkadaşları buz kütesine sıkışmış, ümitsizce ölümü beklerken, bir mucize gerçekleşir. İyi bir şeyler olacağının bir işareti olarak albatros sislerin arasında ortaya çıkar, çünkü tarihsel olarak, albatros denizciler tarafından iyi şans işareti olarak kabul edilmektedir. Albatrosu gören denizciler, hayatlarının kurtarılacağı ümidiyle mutlu olurlar. Albatros hiçbir canlının bulunmadığı ve hiçbir canlının yaşama ihtimali olmayan bir ortamda, sisin içinden çıkıp gelerek aslında hem doğayı hem de doğaüstünü temsil etmektedir. Albatrosun sislerin ardından belirmesinin ardından gemiyi hareket ettirecek rüzgârın esmeye başlaması bu inancı pekiştirir.

Albatros hem doğal hem de manevi dünya arasındaki bağı temsil etmektedir. Albatros hem Tanrı ve hem de doğal dünya ile denizciler arasında bir bağ kurar. Doğayı temsil eder, çünkü doğanın bir parçası olarak orada bulunmaktadır. Aynı zamanda doğaüstü gücü temsil etmektedir, çünkü orada bulunmasının nedeni Tanrı tarafından denizcilere kurtarıcı olarak gönderilmiş olmasıdır.

Albatrosun sisin ardından görünmesinin ardından buzlar yarılır ve çatırdayarak ayrılır. Böylece gemi kurtulur, ancak gemi kurtulduktan sonra albatros gemiyi dokuz gün boyunca takip eder. Denizciler kuşa yiyecekler vermekte, kuş da onları sis demeden, bulut demeden takip etmektedir. Anlatılan bu olaylar, albatrosun öldürülmesinden önceki birinci bölümü oluşturur:

Çıktı güney rüzgârı, terk ettik oraları.

Albatros da düştü ardımıza,

Gelip yedi her zaman, ya da oynadı bir an

Gemiciler onu çağırdığında.

Sis, bulut demedi, direğe tünedi,

Geldi dokuz akşam geminin peşinden

Ve gece boyu, sis varken koyu,

Bembeyaz ışıdı Ay, beyaz sisin içinden. (Coleridge, 2008: 36)

Bu dizelerde insanoğlunun, insanolmayan diğer varlıklarla uyum içinde yaşamasının sonunda neler olabileceğine işaret etmektedir. İnsanların ve albatrosun birlikte seyahat etmeleri, aslında insan ve insanolmayanların doğada uyum içinde yaşamaları gerektiğine işaret etmektedir. Bu dizelerle Coleridge'in vermek istediği mesaj açıktır: İnsanoğlu doğayla ilişkisinde uyumlu olmalı, doğanın bir parçası olduğunu unutmamalı ve doğal olana zarar

vermemelidir. Böyle olması sadece insan olmayan varlıkların değil, aynı zamanda insanoğlunun kendi iyiliği içindir.

“Tanrı kurtarsın seni, yaşlı Gemici!

Nen var? Ne titretiyor her yanını?”

“Kaptım oklu tüfeği, çektim hemen tetiği,

Aldım ALBATROSUN canını. (Coleridge, 2008: 40)

Yaşlı gemici içten gelen ani bir dürtüyle, hiçbir neden yokken albatrosu öldürür. Bu andan itibaren yaşlı denizci ve diğer denizciler için her şey değişir. Kuş denizcileri kurtarmak için Tanrı tarafından gönderilmiştir, bundan dolayı albatrosun öldürülmesi sadece doğaya karşı değil, aynı zamanda Tanrı’ya karşı işlenen bir suçtur. Bu suçun da cezasız kalmayacağını denizciler kısa süre içinde öğrenirler. Yaşlı denizciye ve arkadaşlarına albatros görünmemiş olsa, büyük ihtimalle hiç birisi hayatta kalamayacaktır. Ancak albatrosun öldürülmesi ardından karşılaşacakları durum ölümden daha kötüdür. Bu aşamadan sonra eserde doğayla uyum içinde yaşamayı reddeden insanlardan doğaüstü güçler tarafından doğal dünyaya ait olan ve iyi şansın simgesi albatrosun öldürülmesinin intikamını almaya başlar. Bu andan itibaren yaşlı denizci ve arkadaşları için fiziksel ve psikolojik işkenceler başlar.

Rüzgâr yorulmadı, gemi hiç durmadı;

O tatlı kuş yoktu yalnız ardımızda:

Ne yemek her zaman, ne oynamak bir an

Gemiciler onu çağırdığında.

Korkunç bir şey yapmışım herkese göre,

Başımıza bir gelecek vardı.

Dediler, açık şu: Öldürdün o kuşu,

Estiren bu hayırlı rüzgârı.

Alçak, nasıl ettin, o kuşu katlettin,

Estiren bu hayırlı rüzgârı? (Coleridge, 2008: 43)

Yaşlı denizci kuşu öldürerek korkunç bir şey yaptığının farkındadır. Denizciler o andan itibaren lanetlendiklerinin ve başlarına kötü şeylerin geleceğinin farkındadırlar. Bundan

dolayı yaşlı denizciyi suçlarlar. Albatrosun kendilerin sadece iyilik getirdiğini; ölmek üzereyken ümit verdiğini; rüzgârın esmesine neden olduğunu ifade ederler.

Ne kızıl, ne de sisli, Tanrı'nın başı gibi
Görkemle çıkınca Güneş ama denizden,
Dediler, açık şu: Öldürmeliymiş o kuşu,
Bize yalnızca bulut ve sis getiren.
Nasıl iyi ettin, o kuşu yok ettin,
Bize yalnızca bulut ve sis getiren! (Coleridge, 2008: 47)

Denizciler kolay biçimde fikirlerini değiştirirler. İnsanların doğayı kontrol altına alabileceklerine inanırlar. Albatrosun öldürülmesinin doğru bir eylem olduğunu söylerler. İlk önceleri albatrosu, kendilerini hayata bağlayacağı ümidiyle ve sevinciyle Tanrı'nın ismiyle selamlayan ve yaşlı denizcinin bu kuşu öldürmesi üzerine tepki gösteren denizcilerin bu tutumları çok uzun sürmez. Sis dağıldıktan ve güneş doğduktan sonra yaşlı denizcinin işlediği günahı çok çabuk unuturlar ve "Nasıl iyi ettin, o kuşu yok ettin" diyerek bir bakıma yaşlı denizcinin işlediği suça ortak olurlar. Denizciler, gemi yoluna devam etmeye başlayınca, yaşlı denizciye hak verip överler. Albatrosu bir araç olarak kullanmışlar ve içinde bulundukları ölümcül ortamdan kurtulmuşlardır. Artık kuşa ihtiyaçları kalmadığı için kuşun öldürülmesinde bir sakınca görmezler. Denizciler kısa süre içinde pişmanlıklarından vazgeçtikleri ve yaşlı denizcinin doğru olanı yaptığını ifade ederek işlenen günaha ortak olurlar.

Güneşin kendi iyilikleri için doğduğunu zanneden denizciler, bu düşüncelerinin doğruyu yansıtmadığını çok geçmeden anlarlar. Güneş, burada Tanrı'nın etkisi ve gücünün yanı sıra otoritesinin sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu andan itibaren, doğaüstü güçler etkisini göstermeye başlar. Güneş, deniz ve rüzgâr, artık tamamen farklı güçlere sahiptir. Doğal dünyaya ait olan bütün canlı ya da cansız varlıklar albatrosun intikamını ortaklaşa almaya başlarlar, çünkü insan doğanın bir parçası olduğunu unutmuş, ona ihanet etmiştir. Suça iştirak ettikleri için lanetlenirler. Bu yüzden insanlar doğadan tecrit edilerek, yalnızlığa terk edilirler.

Birden rüzgâr dindi, tüm yelkenler indi,
Yoğun bir hüznün çöktü her şeye,
Ağırlığı hissettik, rastgele sözler ettik
Sırf denizin sessizliği bozulsun diye. (Coleridge, 2008: 47)

Her şey yolundaymış gibi görünse de durum, denizcilerin umduğu gibi değildir. Rüzgâr ve deniz beraberce hareket ederler. Gemiye önce Ekvator bölgesine doğru sürüklerler. Burada denizcileri korkunç bir son beklemektedir, ancak denizciler bu durumun farkında değildir. Her şey yolundayken, güneş çıkmış ve sis dağılmışken kuşun intikamı alınmaya başlar. Rüzgâr artık esmemeye başlar, birden dinler ve bütün yelkenler iner. Uçsuz bucaksız deniz ve rüzgâr artık yas tutarcasına sessizdir. Bu andan itibaren doğa, albatrosun yasını tutmaya başlar. Doğa yas tuttuğu için derin bir sessizlik olur ve yoğun bir hüznün çöker. Bu hüznün ağırlığını bütün denizciler hissedeler. Ortam cenaze evini hatırlatırcasına sessizdir ve bu sessizliği sadece denizcilerin konuşmaları bozar.

Cehennem sıcaklığında bakır gökte
Duruyordu kan rengi olmuş
Güneş Öğle vakti tam tepesinde direğin;
Öyle ufalmış ki boyu Ayla eş. (Coleridge, 2008: 48)

Gökte ve denizde doğal renklerin yerini cehennemi, ölümü ve intikamı hatırlatan renkler alır. Gök eskisi gibi cenneti hatırlatırcasına mavi değil, tam tersine cehennemi hatırlatırcasına bakır rengindedir. Güneşte intikam ve ölümü hatırlatırcasına kan rengine bürünmüştür.

Günler günleri izledi böyle,
Durduk orada hiç kıpırdamadan
Ressam elinden çıkmış bir gemi gibi,
Ressam elinden çıkmış bir denizde duran. (Coleridge, 2008: 48)

Bu şekilde günler geçer, ancak rüzgâr intikam hissiyle hiç esmediği için gemi yerinden bir yere kıyılamaz. Gemi ve deniz o kadar hareketsiz ve sessizdir ki, bir resmi hatırlatır. Resmedilen bu resim doğal güzelliğin değil, kirletilmiş ve bozulmuş bir doğanın resmidir. Zaman bu insanlar adeta durmuş ve hayat felç olmuştur. Hayata dair hiçbir ümitleri kalmamıştır ve Coleridge, bu insanlar için kıyamet resmi çizmektedir. Doğaya karşı suç işleyen bu insanlar önceden parçası oldukları doğadan tecrit edilmiştir. Daha kötüsü doğaüstü güçlerin nefretini ve düşmanlığını kazanmışlardır.

Su, su, nereye baksan yalnızca su,
Güverte tahtaları çekti zamanla;

Su, su, nereye baksan yalnızca su,

Ama hiçbir yerde yok içecek bir damla. (Coleridge, 2008: 51)

Yaşlı denizci ve arkadaşları her ne kadar albatrosun öldürülmesinin ardından iyi şeylerin olacağını bekleseler de doğaüstü güçlerin başka planları vardır. Kuşun ölümünün ardından su ile çevrili denizin ortasında olmalarına karşın, ironik biçimde susuzluk çekmeye başlamaları yaşlı denizci ve arkadaşları için tehlikeli ve tehdit dolu günlerin yaklaştığının habercisidir. Doğa bu insanlar için içecek bir damla suyu bile çok görmektedir. ‘Bunun sonucu olarak, içecek bir damla su bulamadıkları için denizciler zamanla susuzluktan ve aşırı sıcaktan dolayı birer birer ölürlər. “Yaşlı gemici denizcilerin ölümüne şahit olur. Kulağının dibinde tüfeğinden uçan okun sesini duyması ise bu olanların onun Albatrosu öldürmesinin bir cezası olduğunu doğrulamakta, onun Doğa Ana’ya karşı işlediği suç yüzünden bütün denizciler ölmektedir. Ancak asıl suçlu kendisi olmasına rağmen yaşlı gemici ölmez” (Özyön, 2018: 35).

Ve inanılmaz bir şey oldu,

Tanrım! Denizin ta kendisi çürüdü

Ve sümük gibi olmuş o sular da

Sümüklü yaratıklar sürünüp yürüdü! (Coleridge, 2008: 51)

Albatrosun öldürülmesi yaşlı denizcinin de ruhunu kirletmiştir ve bu kirlilik çok kısa zaman içinde sadece yaşlı denizcinin iç dünyasında değil, aynı zamanda çevresinde de etkisini hissettirir. Önce güvertede başlayan bu çürüme ve bozulma kısa zaman içinde denizde de görülür. Denizin kendisi de işlenen bu günahtan ötürü çürür ve sümüksü bir hale gelir. Bu çürümüş denizde dolaşan canlılar da deniz gibi gibi sümüksü ve iğrençtir.

Kaykılıp yatarak, doğrulup kalkarak

Dans etti gece ölüm ateşleri

Ve mavi, yeşil, beyaz yandı sular

Kaynayan bir cadı kazanı gibi.

Ve bazıları emindi gördüğünden

Başımıza bunları açan ruhu düşünde:

Gelmişti o sis ve buz diyarından

Peşimize düşüp dokuz kulaç derinde.

Ve her dil o kuraklık yüzünden

Kurumuştı ta köküne kadar:

Daha imkânsız olmazdı konuşmak

Tıkasaydı boğazımızı kurumlar. (Coleridge, 2008: 55)

Ölümün eşiğinde hezeyan içinde olan denizciler etrafları çepeçevre su olduğu halde susuzluktan takatleri kesilir, dudakları susuzluktan siyaha döner. Denizciler kendileri masum oldukları halde yaşlı denizci gibi ruhların lanetine uğramalarıyla, Coleridge'in verdiği mesaj açıktır. Coleridge'e göre denizcilerin, albatrosunun öldürülmesiyle meydana gelen doğaya karşı işlenen suçlara karşı eleştirilerin etkisiz kalması ya da görmezden gelinmesi, günümüzde karşı karşıya kalınan sorunların başlıca nedenleri arasındadır. Bu şekilde sessiz kalan, hatta bu cinayetleri işleyen insanların doğruyu yaptığını iddia eden insanlara mesaj olarak, sessiz kalmakla suçun işlenmesi arasında fark bulunmadığını göstermektedir. Nasıl ki albatrosu öldürmeyen ancak yaşlı denizcinin iyi bir şey yaptığını iddia eden denizciler ile yaşlı denizci aynı gemiyi paylaşıyor ve aynı gemide yaşıyorsa, benzer biçimde gerçek hayatta da doğaya karşı suç işleyen ve doğal kaynakları sömüren, hayvanların canına sadece kendi zevkleri uğruna son veren insanlarla bu insanlara tepki göstermeyenler, hatta alkışlayanlar da aynı dünya üzerinde yaşamaktadır.

Yaşlı denizcinin başına gelecek olan sıkıntılar, sadece onun başına gelmeyeceği, tam aksine bütün denizcileri derinden etkileyeceği gibi doğaya karşı suç işleyen, maddi kazanç için doğayı sömüren insanlarla, bu suça ses çıkarmayarak tepki göstermeyen insanlar da aynı suça ortaklırlar. Tepkilerini açıkça ifade etmeyen ve tehditlere karşı bir şey yapamayan insanları suçu doğrudan işlememesi onları kurtarmayacaktır, çünkü eninde sonunda doğal felaketlerden herkes etkilenmektedir. Sadece sömürenler değil, tepki göstermeyenler de aynı tehditlerle karşı karşıyadır. Bu sorunlarla başa çıkmanın yolu sadece tepki göstermek değil, doğanın iyiliği için girişimde bulunmak ve doğaya karşı suç işleyenleri uyarmak, onlara engel olmaktadır.

Ah işte baktı yüzüme nefretle

Gemideki herkes, genç olsun, yaşlı olsun;

Sövüp birlikte bana astılar boynuma

Haç yerine ölüsünü Albatrosun. (Coleridge, 2008: 55)

Doğaüstü güçler denizcileri konuşma yeteneklerinden mahrum bırakırlar. Burada insanlar sözlerle değil gözlerle iletişime geçerler. Her ne kadar diğer denizciler nefretlerini sözlü olarak ifade edemeseler bile, gözlerinde bu nefreti yaşlı denizci okuyabilmektedir. Bu bakımdan işlediği büyük günahın işareti olarak kuşu denizcinin boynuna asarlar.

Öldü bütün o güzelim insanlar;
Ama kopmadı tenimden benim canım,
Binlerce sümüklü yaratık sağ kaldı
Ve ben de onlarla sağ kaldım. (Coleridge, 2008: 75)

Burada her ne kadar diğer denizciler öldürülerek ağır bir cezayla cezalandırılrsa da en ağır ceza yaşlı denizciye verilmiştir. Yaşlı denizci bu dünyada cehenemde yaşamak zorundadır. Diğer denizciler ölmüş ve bu cezalarından bu dünyada kurtulmuşlar, ancak yaşlı denizci ölemeyerek işlediği büyük günahın bedelini ödemeye devam etmektedir. Ölümsüz olan yaşlı denizci günahının vebalini sonsuza dek çekecektir, çünkü doğaüstü güçler tarafından yaşlı denizci sonsuz hayata ve sonsuz acıya mahkûm edilmiştir.

Baktım o çürüyen denize
Ve kaçırdım gözlerimi hemen;
Baktım çürüyen güverteye:
Başka bir şey yoktu ölülerden.

Göge bakıp çalıştım dua etmeye;
Ama çıkmadan ağızımdan tek söz bile,
Kötü bir fısıltı gelip kulağıma
Kalbimi dönüştürdü çöle.

Gözlerimi kapatıp kapalı tuttum;
Birer nabız gibi atıyorlardı:
Gökyüzü ve deniz, deniz ve gökyüzü
Bitap düşürmüştü her iki gözü;
Çevremde de ölüler yatıyorlardı. (Coleridge, 2008: 75)

Yaşlı denizci gözlerini kapatarak cezasından kurtulmaya ve bir an olsun unutmaya çalışır. Doğaüstü güçler yaşlı denizcinin böyle yapmasına bile olanak sağlamaz. Gözlerini kapatarak unutmaya çalışması boşuna bir uğraştır, çünkü ölü insanların nefret dolu bakışlarını her zaman gözlerini kapatmasına karşın hissetmektedir. Vicdanın rahatlatmak ve affedilmek için dua etmeye çalışır, ancak başarı olamaz. Dili ve kalbi dua edebilecek kadar saf ve temiz değildir. Dua etmeye çalıştığında ağzından sadece yılan gibi tısıltıya benzer bir ses çıkartır ve kalbi de işlediği günahtan dolayı katılaştı, çöle dönmüştür. Hem dili hem de kalbi doğaüstü güçler tarafından mühürlenmiştir.

Ah o mutlu canlılar! Hangi dil
Anlatabilirdi bu güzelliği gerçekten?
Kalbimden fışkırdı derin bir sevgi,
Kutsadım onları fark etmeden:
Merhamet etmişti ki koruyucu azizim,
Kutsadım onları fark etmeden. (Coleridge: 85)

Ve dua edebildim o anda,
Hafifledi boynum ansızın
Sıyrılıp düşüverdi Albatros
Ve kayboldu altında suların. (Coleridge: 85)

Bu dizelerin ardından üçüncü kısımda beklenmedik bir olay olur. Yaşlı denizci geminin etrafında dolaşan yılan balıklarının görür ve onların güzelliklerini içtenlikle kutsar. Bu andan itibaren her şey tersine döner. Albatrosu öldürdükten sonra doğaüstü güçlerin tepkisini çeken yaşlı denizci bu defa, doğaya ait olan yılan balıklarının güzelliklerini kutsayarak aynı güçlerin merhametini kazanır. Albatrosu öldürdükten sonra dua edemeyen ve kalbi katılaştıran yaşlı balıkçı, doğaya ait olan bu varlıkları kutsayarak dua edebilmeye ve kalbinde başka canlılara karşı sevgi beslemeye başlar. Albatrosu öldürdükten sonra işlediği günahın işareti olarak boynuna asılan kuş, işlediği bu günahın affedilmesinin bir işareti olarak denize kurşun gibi çakılır. Bu olay gündüz vakti değil, ay gökyüzündeyken meydana gelir. Güneş gibi, ay da genellikle Tanrı'yı sembolize eder, ancak ayın güneşten farklı olarak çağrıştırdığı anlam daha olumludur. Güneş ve ay Tanrı'nın iki birbirinden farklı yönünü temsil eder: güneş Tanrı'nın kızgın ve öfkeli yönünü temsil ederken, ay ise Tanrı'nın iyiliksever yönünü ve adaletini temsil etmektedir.

Beşinci bölümün sonuna doğru gemici bağışlanır. Çok uzun zaman sonra uyuyabilmiş ve Tanrının merhametini ve bağışlamasını gösterircesine yağmur yağmıştır, böylece denizcinin, ahlaki yoksunluğunu temsil eden susuzluk ortadan kalkmıştır. Yaşlı denizcinin bağışlanması yağmurla birlikte gelir. Bu dizelerde Coleridge'in vermek istediği mesaj son derece açıktır. Doğaya karşı suç işlense de pişmanlık duyulduğunda ve aynı suçların tekrarlamadığı sürece ümit vardır. Doğaya ait olanı nedensiz yere öldürerek, doğayı sömürerek onu yok etmeye çalışarak, doğanın intikamıyla karşı karşıya kalacak olan insanoğlu, doğaya ait olanı severek, onu kutsayarak ve onunla bir arada yaşayarak daha mutlu olur. Doğaya karşı işlenen hiçbir suç karşılıksız kalmaz.

5. SONUÇ

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere, insan bu türden suçlara karşı bir şey yapmaza, bu katliamlardan etkilenen olan sadece doğada bulunan bu canlılar değil, insanoğlunun kendisi olacaktır. Doğal felaketlere karşı yeterince önlemler alınmadığı, suyun, toprağın ve havanın kirletilmesi konusunda bir şey yapılmadığı takdirde doğa intikam alırcasına insanları cezalandıracaktır. Yaşamış olduğumuz sel, toprak kaymaları, tarım arazilerinin azalması gibi sorunlar bunlara birer örnek niteliğindedir.

İnsanmerkezciliğin sonucu olarak insanoğlunu biyosferde yaşayan diğer yaşam formlarından üstün olduğuna inanmaya devam etmektedir. Bu da hem doğaya hem de insana zarar vermektedir. Bu durumdan kurtulabilmesi için, insanoğlunun sadece doğaya değil aynı zamanda kendisine zarar veren bu tür yaklaşımları terk etmesi gerekmektedir. İnsanlar doğayı yok etmeye ve sömürmeye devam ettikçe, olumsuz etkileri sadece doğayı değil insanları da derinden etkileyecektir. Yaşamış olduğumuz küresel sorunların en dikkat çekici sebeplerinin başında insanı her şeyin merkezinde tutan insanmerkezcilik gelmektedir. Bu bakış açısı değişmediği sürece, bu sorunlar meydana gelmeye devam edecektir. İnsanmerkezci yaklaşım yerine ekomerkezci bir yaklaşımın toplumsal hayatta geliştirilmesi gereklidir. Bu bakımdan edebiyata önemli bir rol düşmektedir. Ekoeleştiri gibi edebi yaklaşımlara edebiyatta daha fazla söz hakkı verilmeli ve edebi eserler ekoeleştirel bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Böylece toplumun daha geniş kitleleri ekolojik sorunlarla ilgili bilgilendirilecek ve çözüm yolları daha geniş kitlelere ulaştırılabilecektir.

Bu nedenler özellikle doğa ve insan ilişkilerinin daha yoğun biçimde ele alındığı Romantik dönem şairleri ekoeleştirel bir bakış açısıyla daha fazla incelenmelidir. Onların yüzlerce yıl önce vermeye çalıştıkları mesaj günümüzün sorunlarına çözüm bulabilmek için dikkate alınmalıdır. Önemli Romantik dönem yazarlarından Coleridge, insanlara doğada yalnız olmadığını, doğanın insana hizmet için yaratıldığını: doğaya karşı işlenen suçların karşılıksız kalmayacağını göstererek, günümüzdeki çevre sorunlarına dikkati çekmektedir. İnsanoğlu doğaya ve doğal olana zarar verdiği için, sadece doğa değil, aynı zamanda kendisi de zarara uğramaktadır. Yaşlı denizcinin öyküsünü anlatırken bizi, insanların anlık budalalıkla, bencillikle ve doğal hayata saygısızlıkla yaptıkları hataların ağır, kalıcı sonuçları

olabileceğine uyarıyor gibidir. Bu eserle doğayı katletmemeyi tam aksine doğayla uyumlu olmayı ve doğayı sevmeyi tavsiye etmektedir. Bu sadece doğanın değil insanoğlunun da iyiliği içindir.

KAYNAKÇA

1. Benét, W. R. (1965). The Reader's Encycloedia, (Second Edition), Thomas Y. Crowell Comany, New York.
2. Berkes, F. & Kışlalıoğlu, M. (2010). Çevre ve Ekoloji, (12. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
3. Carson, R. (1962). Silent Spring, Mariner Books, New York.
4. Coleridge, S. T. (2008). Yaşlı Gemici, (Çev. Şavkar Altınel), İletişim Yayınları, İstanbul.
5. Ertan, B. (2004). "2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye", Doğu Akdeniz Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(3).
6. Ertan, K. A. (1988). "Çevre Etiği", Amme İdaresi Dergisi, 31 (1): 125-140.
7. Glotfelty, C. (1996.). The Ecocriticism Reader: Landmarks -in Literary, University of Georgia Press. Georgia.
8. Harmon, W. C. & Holman, H. (1995). A Handbook to Literature Seventh Edition, Prentice Hall, New Jersey.
9. Keach, W., Richetti, J., Robbins, B. & Moulton, C. (1996). Adventures in English Literature, Harcourt Brace and Company, Londra.
10. Leopold, A. (1949). A Sand County Almanac, Oxford UP, Oxford.
11. Mishra, S. K. (2016). Ecocriticism: A Study of Environmental Issues in Literature. BRICS Journal of Educational Research, 6(4): 168-170.
12. Mishra, S. K. & Dash, D. P. (2017). "Down Memory Lane: An Eco-critical Approach to Bibhutibhushan's *Aranyak-of the Forest*", Daath Voyage: An International Journal of Interdisciplinary Studies in English, 2(3): 113-122.
13. Ousby, I. (1996). Cambridge Paperback Guide Literature in English, Cambridge University Press, Cambridge.
14. Özyön, A. (2018). "Doğanın İnsan Karşısındaki Sarsılmaz Galibiyeti: Son Ada ve Yaşlı Gemici Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma, Modern Dönemde Edebiyat, Eğitim, Sanat ve İktisat, (Ed. Osman Köse & Emel İslamoğlu), Berikan Kitabevi 2018, Ankara. 29-38.
15. Rueckert, W. (1996). "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism", (Ed. Cheryll Glotfelty & Harold Fromm), The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary, University of Georgia Press, Georgia.

16. Sharma, K. V. (2016). “Quintessence of Ecocriticism in Emerson’s Works”, *Ad Litteram: An English Journal of International Literati*, 1(1): 60-69.
17. Stapleton, M. (1983). *The Cambridge Guide to English Literature*, Book Club Associates, Londra.
18. Tošić, J. (2006). “Ecocriticism-Interdisciplinary Study of Literature and Environment”, *Working and Living Environmental Protection*, 3(1): 43-50.
19. Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler*, (1. Baskı), Doruk Yayınları, Ankara.

**«АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ КЛАССИЧЕСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ В РУССКИХ
ПЕРЕВОДАХ»****“AZERBAIJAN CLASSICAL DRAMATURGY IN RUSSIAN TRANSLATIONS”****“RUSÇA ÇEVİRİLERDE AZERBAYCAN KLASİK DRAMATURJİSİ”****Айнур Али Алиева**

Диссертант, старший преподаватель кафедры
«Языков» Азербайджанского университета
туризма и менеджмента, г. Баку

РЕЗЮМЕ

Художественные особенности переводов комедий М.Ф. Ахундова.

А.М. Горький в начале 1930-х годов писал: «Изучение литературы национальных регионов, взаимное обогащение всех братских литератур – вот тот обширный и весьма разносторонний круг насущных вопросов, которыми можно и должно заниматься». Мысль эта, высказанная около ста лет тому назад, остаётся и сегодня плодотворной и актуальной.

Однако, прежде чем приступить к критическому анализу переводов комедий Ахундова на русский язык, считаем целесообразным сказать несколько слов из истории этих переводов и откликах на них. Самыми значительными из русских переводов является авторство всех шести комедий.

Впервые переводы собственных комедий М.Ф. Ахундовым были осуществлены в 1850-х годах. Известный русский писатель В.А. Сологуб в 1852 году переделал одну из его комедий «Медведь, победитель разбойника» непосредственно для постановки на сцене Тифлисского театра, директором которого он являлся.

Далее, О.И. Сенковский ещё в 1824 году первым перевёл на русский язык азербайджанскую сказку «Деревянная красавица». Впоследствии он опубликовал её в «Полярной звезде» за 1824 год. Затем он написал сопроводительную статью, указав на «необходимость тщательного изучения комедий господина Фет-Али Ахундова».

В заключении статьи о русских переводах комедий Ахундова отметим, что, помимо Азиза Шарифа, среди переводчиков значатся поэт Сулейман Рустам и А. Яковлев (ими совместно переведён отрывок из комедии «Медведь, победитель разбойника»). Кроме того, некоторые комедии Ахундова были переведены журналистом Эйнали Султановым («Молла Ибрагим Халил, алхимик» и «Приключения скряги»).

Ключевые слова: художественные особенности, история переводов, комедия, драматургия

ABSTRACT

Artistic features of translations of comedies by M.F. Akhundov.

A.M. Gorky wrote in the early 1930s: “The study of the literature of national regions, the mutual enrichment of all fraternal literature is that vast and very diverse range of pressing issues that can and should be addressed.” This thought, expressed about a hundred years ago, remains fruitful and relevant today.

However, before starting a critical analysis of the translations of Akhundov's comedies into Russian, we consider it appropriate to say a few words from the history of these translations and the responses to them. The most significant of the Russian translations is the authorship of all six comedies.

For the first time translations of M.F. Akhundov was carried out in the 1850s. Famous Russian writer V.A. Sologub in 1852 remade one of his comedies “The Bear, the Winner of the Robber” directly for staging on the stage of the Tiflis Theater, of which he was the director.

Then, O.I. Senkovsky in 1824 was the first to translate into Russian the Azerbaijani fairy tale "The Wooden Beauty." He subsequently published it in the Polar Star in 1824. He then wrote a cover article, pointing to "the need for a thorough examination of Mr. Fet-Ali Akhundov's comedies."

In conclusion of the article on Russian translations of Akhundov's comedies, we note that, in addition to Aziz Sharif, the translators include poet Suleiman Rustam and A. Yakovlev (they jointly translated an excerpt from the comedy “The Bear, the Winner of the Robber”). In addition, some of Akhundov's comedies were translated by journalist Eynali Sultanov (“Molla Ibrahim Khalil, Alchemist” and “Adventures of the Hunks”).

Keywords: artistic features, translation history, comedy, dramaturgy

ÖZET

M.F. Ahundov'un komedi çevirilerinin sanatsal özellikleri.

1930'ların başında, A.M. Gorky şöyle yazmıştır: “Ulusal bölgelerin literatürünün araştırılması, tüm kardeşlik literatürlerinin karşılıklı zenginleştirilmesi, ele alınabilecek ve ele

alınması gereken çok çeşitli acil konulardır.” Yaklaşık yüz yıl önce ifade edilen bu düşünce bugün verimli ve konuyla ilgili olmaya devam ediyor.

Bununla birlikte, Akhundov'un komedilerinin Rusçaya çevirilerinin eleştirel bir analizine başlamadan önce, bu çevirilerin tarihinden ve onlara verilen yanıtlardan birkaç kelime söylemenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Rusça çevirilerin en önemlisi altı komedinin de yazarlığıdır.

İlk kez 1850'lerde M.F. Ahundov'un kendi komedilerinin çevirileri yapılmıştır. Ünlü Rus yazar V.A. Sologub 1852'de yönetmenliğini yaptığı Tiflis Tiyatrosu'nun sahne prodüksiyonu için “Soyguncunun Kazanı Ayı” adlı komedilerinden birini yeniden üretti.

Daha sonra, O.I. Senkovsky 1824 yılında, Azerbaycan masalı “Ahşap Güzeli” ‘ni Rusçaya çeviren ilk kişi oldu. Daha sonra onu 1824'te “Polar Star”da yayımladı. Daha sonra bir kapak makalesi yazdı ve “Sayın Fet-Ali Ahundov'un komedilerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereğine” işaret etti.

Ahundov'un komedilerinin Rusça çevirileri hakkındaki makalenin sonuç bölümünde, Aziz Şerif'in yanı sıra çevirmenler arasında şair Süleyman Rüstem ve A. Yakovlev'in de yer aldığı (“Soyguncunun Kazanı Ayı” adlı komediden bir alıntıyı ortaklaşa tercüme ettikleri) dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, Ahundov'un komedilerinden bazıları gazeteci Eynali Sultanov (“Molla İbrahim Halil, simyacı” ve “Cimrinin Maceraları”) tarafından tercüme edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sanatsal özellikler, çeviriler tarihi, komedi, drama

1. ВСТУПЛЕНИЕ

Художественные особенности переводов комедий М.Ф. Ахундова.

Ещё в начале 1930-х годов А.М. Горький писал: «Изучение литературы национальных регионов, взаимное обогащение всех братских литератур – вот тот обширный и весьма разносторонний круг насущных вопросов, которыми можно и должно заниматься» [4, с. 1]. Мысль эта, высказанная около ста лет тому назад, остаётся и сегодня плодотворной и актуальной.

Тем не менее, перед тем, как приступить к критическому анализу переводов комедий Ахундова на русский язык, считаем уместным сказать несколько слов из истории этих переводов и откликах на них. Самыми значительными из русских переводов является авторство всех шести комедий. Впервые переводы собственных комедий М.Ф. Ахундовым были осуществлены в 1850-х годах. Известный русский писатель В.А. Сологуб в 1852 году переделал одну из его комедий «Медведь, победитель разбойника» непосредственно для постановки на сцене Тифлисского театра, директором которого он

являлся. Далее, О.И. Сенковский ещё в 1824 году первым перевёл на русский язык азербайджанскую сказку «Деревянная красавица». Впоследствии он опубликовал её в «Полярной звезде» за 1824 год. Затем он написал сопроводительную статью, указав на «необходимость тщательного изучения комедий господина Фет-Али Ахундова» [7, с. 16].

Затем, в 1852 году А.В. Дружинин опубликовал статью, посвящённую литературно-критическому анализу двух комедий Ахундова – «Мусье Жордан...» и «Медведь, победитель разбоцника». По данному поводу он писал: «Русская публика, утомлённая одними и теми же водевилями без смысла и повторением одних и тех же пьес, основанных на пошлой любви и избитых эффектах, радостно примет пьесы, основанные на малоизвестных нам событиях, изображающих нам восточные нравы, дышащие чисто мусульманским комизмом и обильные неожиданнейшими неожиданностями» [7, с. 46].

Необходимо отметить, что в условиях, при которых пьесы Н. Везирова и А. Ахвердиева в начале XX века ещё не были переведены на русский язык, и русскоязычная пресса Азербайджана не могла уделить им должного внимания, судьба комедий М.Ф. Ахундова была совершенно иной. Здесь несколько причин. Во-первых, самая обычная и незамысловатая кроется в хронологии. Драматург скончался в 1878 году, и уже во второй половине XIX столетия существовали переводы его комедий на русский язык. Во-вторых, он сам перевёл все свои шесть комедий. В-третьих, за переводы его драматургических произведений, в частности, брались и по политическим соображениям. В-четвёртых, переводчиков привлекало строго реалистическое перо М.Ф. Ахундова, точнее, ещё при жизни передовые круги в нём ясно видели основоположника реалистической азербайджанской литературы, бесспорно, глубоко отличной от творчества его предшественников.

Надо полагать, что при желании можно перечислить и другие причины, но и указанного, на наш взгляд, вполне достаточно для того, чтобы подчеркнуть: для русскоязычных переводчиков фигура Ахундова-драматурга представляла в виде истинно народного писателя. В самом деле, на основе шести его комедий нетрудно видеть, что автор в них уделяет большое внимание, к примеру, народным празднествам, обрядам и традициям

Это в первую очередь «Новруз байрам» в частых диалогах «Визиря Ленкоранского ханства». Любопытно, что большинством переводчиков для русскоязычного читателя намеренно здесь добавляется словосочетание: «Новый год – новруз», но это отступление от подлинника совершенно естественно и текстом оправдано, так как из этого добавления читатель ясно понимает, о каком же конкретном празднике идёт речь. Известно, что в XIX, а отчасти и в первой половине XX столетия русские люди и на

Востоке, в том числе, в Азербайджане, справляли только январский Новый год, по существу не ведая о весеннем празднике Новруз.

Вызывает неподдельный интерес, как переводчик «Визиря Ленкоранского ханства» Азиз Шариф обыгрывает, к примеру, лексему «семени», то есть возвращенной крестьянами пшеницы, которая своеобразно символизировала наступление весны. В устах Пери-ханум «семя» сохраняет исконное значение. Предыдущий переводчик «Визиря Ленкоранского ханства» произвольно заменил его словом «пшеница». С одной стороны, вроде этот шаг и оправдан, так как слово «пшеница» более понятно русскому читателю. С другой стороны, А.Шариф предположил, что замена данной реалии содействует утрате национального колорита. Вот почему перевод Шарифа, учитывающий, так сказать, «биологическую» нюансировку, с художественной точки зрения нам кажется предпочтительнее.

Например, выражению-проклятию «kü! başına», что буквально означает – «пепел тебе на голову» и очень часто встречающееся во всех шести комедиях Ахундова, А.Шариф и другие специалисты переводили как «да будь же ты проклят» или «пропади пропадом». Но они с лингвистической точки зрения в сущности равнозначны и фактически в любом контексте не утрачивают идиоматики. Или словосочетание «сəhəmtəm olsurt» буквально означает «пусть в ад отправится». Но не только в «Везире Ленкоранского ханства», но и в других комедиях это практически идентично выражениям «к дьяволу» или «к чёрту». Считаем, что в таких случаях переводчик должен руководствоваться правилами передачи не конкретных слов (выражений), а их смысловых оттенков, то есть проклятия в целом, если, конечно, у автора нет каких-либо специфических указаний, дополнительно определяющих тонкости художественной нюансировки на азербайджанском языке.

Интересен, на наш взгляд, другой пример из комедии Ахундова «Адвокаты города Тавриза». Характеризуя адвокатов-проходимцев устами положительных героев, автор умело использует фразеологическое выражение: «Hamısı şeytana paruş tikirlər» [2, т. 1, с. 177]. Подстрочно: «Все они способны чёрту шапки сшить».

В издании 1938 года переводчик попытался найти смысловой эквивалент указанному выражению на русском языке: «каждый из них годится в учителя самому дьяволу» [4, с. 285], но в результате получилась довольно неуклюжая фраза. Переводчик А. Шариф в издании 1987 года ограничился подстрочным переводом: «Каждый из них способен сшить башмаки чёрту» [3, с. 154]. В данном случае это, безусловно, точнее.

Подводя итог о русских переводах комедий Ахундова отметим, что, помимо Азиза Шарифа, среди переводчиков значатся поэт Сулейман Рустам и А. Яковлев (ими совместно переведён отрывок из комедии «Медведь, победитель разбойника»). Кроме

того, некоторые комедии Ахундова были переведены журналистом Эйнали Султановым («Молла Ибрагим Халил, алхимик» и «Приключения скряги»).

2. УЧЁТ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОТТЕНКОВ ЗНАЧЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДОВ ПЬЕС Н. ВЕЗИРОВА НА РУССКИЙ ЯЗЫК.

Пьесы Везирова и их русские переводы сыграли большую роль в ознакомлении русского читателя с азербайджанской драматургией. Они содержат довольно богатый материал для выявления различных способов передачи фразеологических единиц или идиоматических выражений при переводе с азербайджанского языка на русский. Выбор пьес Везирова, о котором мы упомянули выше, не случаен. Среди многих азербайджанских писателей – единомышленников, Везиров, как удаётся установить, чаще других прибегает к использованию в своих пьесах фразеологических единиц и идиом, которые К.Д. Мамедов подсчитал в своей докторской диссертации: «Везиринов в пьесах применено свыше ста тридцати пословиц, различных поговорок, афоризмов, свыше четырёхсот идиоматических выражений» [6, с.41-42].

Естественно предположить, что переводить их было крайне сложно. Из этого обстоятельства Р.С. Иманова, к примеру, делает вполне резонный, на наш взгляд, вывод о том, что «явное обилие фразеологических и идиоматических выражений в языке пьес Везирова, индивидуализированность ими со стороны автора их персонажей способствовали тому, что только незначительная часть его литературного наследия – четыре пьесы – оказались переведены на русский язык. Это «Сценка домашнего воспитания», переведённая в 1914 году Р. Гаджиевым, «Из-под дождя да под ливень», «Горе Фахреддина» и «Герои нашего времени», переведённые в 1950-ом году А. Шарифом» [5, с. 79].

Обратимся к идейному содержанию пьесы Везирова – «Горе Фахреддина». Давая ей именно такое название, А. Шариф, как нам кажется, в некоторой степени противоречит замыслу центрального героя. К примеру, напрашивается такой вопрос: какое же «горе», овладело Фахреддином? На примере комедий Ахундова в первом разделе настоящей главы мы показали, как герои сознательно выступают против невежеств и мракобесия. Следуя замыслу Везирова, главный герой – Фахреддин не должен быть пассивным, душевно надломленным, тем более не пребывающим «в горе» в буквальном смысле этого слова. У автора речь идёт о роковом выстреле, становящимся причиной всех его бед и несчастия, наконец, смерти, как синоним в переводе выше подчеркнутых слов.

Переводчику надлежит учитывать одновременно несколько факторов: переводимый материал (в перечисленных случаях – в основном названия пьес), народная лексика, устная речь, наконец, психологический аспект. Последнее тем более важно при переводе идиоматических выражений, связанных с поиском однозначных и точных

эквивалентов. К примеру, далеко не просто точно перевести «уаман yerdə aхşamladıq». В одном из вариантов комедии Везирова («Из-под дождя, да под ливень») перевод оказался следующим: «На дурном месте нас застал вечер» [1, с. 29]. Очевидно, что здесь не учтены ни лексика, ни психологический нюанс.

О том, насколько учёт данных деталей важен, свидетельствует и другой характерный пример: «qaz vurub qazan doldurmaq» дословно, буквально и – как следствие механически перевели «Убили гуся и наполнили котел!». Намеренное отсутствие деталей психологического порядка со стороны переводчика привело к серьёзному нарушению всего смысла комедии. «Кого убили?» «Кто наполни котёл?» «Какой котёл?» «Кем он наполнен?» Прямых или риторических вопросов здесь можно задавать множество, а порождены они тем, что на них нет никакого ответа.

Итак, из отмеченного выше, можно прийти к выводу о том, какое большое значение в процессе перевода драматургии Везирова играет не только соответствие букве и форме оригинала с точки зрения лингвистики, но также и учёт психологических деталей, художественных нюансов.

3. ОТРАЖЕНИЕ ОСНОВНЫХ РЕАЛИЙ В ПЕРЕВОДАХ ПЬЕС А. АХВЕРДИЕВА НА РУССКИЙ ЯЗЫК.

В середине XX столетия азербайджанский исследователь творчества А. Ахвердиева К.Д. Мамедов писал: «Общеизвестно, что видный учёный и способный переводчик А. Ахвердов, кроме родного и русского, достаточно свободно владел французским, фарсидским, арабским, татарским, туркменским, таджикским и узбекским языками. Яркая характеристика писателя-драматурга и переводчика-полиглота» [6, с. 192]. Действительно, А. Ахвердиев пробовал своё перо на переводческом поприще, вполне можно было ожидать, что он самостоятельно возьмётся за это ответственное дело. К сожалению, за прошедшее столетие после смерти писателя, его авторские переводы драматических произведений не обнаружены, но поиски в этом направлении некоторыми специалистами время от времени ведутся.

И всё же основным переводчиком тех трёх пьес, которые были в центре нашего анализа во второй главе диссертации, был и остаётся Азиз Шариф. Напоминаем, что основные исследования по теории и практике художественного перевода – работы таких учёных, как А.В. Фёдоров, Дж. Азимов, Г. Гачециладзе, С. Власов и С. Флорин, а также двуязычные словари русского и азербайджанского языков появились уже после того, как Азиз Шариф завершил свою работу над переводами целого ряда пьес М.Ф. Ахундова, Н. Везирова, А. Ахвердиева и некоторых других.

Необходимо отметить, что в первой половине XX века в Азербайджане шёл лишь предварительный процесс формирования теории профессионального перевода. Как отмечает Т.А. Халилова, «это был первый период в истории перевода азербайджанской прозы на русский язык, и он сыграл своего рода немаловажную, хотя только подготовительную роль в последующем (уже в послевоенное время) расширении и профессионализации переводческого дела, в ясной популяризации больших прозаических форм (романа, повести). Они в значительной степени появляются позже» [8, с. 99-100].

Фоновая информация, специфические факты религиозного и государственного устройства, история, литературные факты, национальная общность, особенности географической среды, предметы материальной культуры настоящего и прошлого... Все эти и другие фольклорные или же этнографические понятия в теории современного переводоведения исследователями именуются реалиями.

По семантике реалии можно классифицировать следующим образом:

- а) географические, культурные и этнографические;
- б) бытовые реалии;
- в) специфические реалии.

Для Ахвердиева большое значение имели такие реалии, которые связаны в первую очередь с датами мусульманского календаря (раднабуль-мураджаб джумад-уль-ахир и другие), а также бытовые реалии, подразумевающие пищу (плов), почтительное обращение к учителю (мирза), социальное положение персон (бек, хан, шах) и некоторые другие. Их мы немало встречаем в пьесах Ахвердова.

В то же время в его драмах сравнительно мало реалий, связанных с религией, хотя в них, с другой стороны, наблюдаются остальные виды реалий: географические, почетное обращение и т.д.

Проблема перевода устойчивых метафорических сочетаний достаточно давно разрабатывается в советской теории художественного перевода, но сколь-нибудь точных рекомендаций по их передаче не выработано. «Так как устойчивые метафорические сочетания могут представлять различную степень мотивированности, прозрачности внутренней формы и национальной специфичности, то часть их может требовать со стороны переводчика приблизительно такого же подхода, как идиомы, делая необходимым выбор соответствия далекого по прямому смыслу слов, а часть допускает перевод, близкий к их прямому значению».

Важное место среди устойчивых метафорических сочетаний занимают народные пословицы и поговорки, составляющие законченное высказывание и имеющие форму самостоятельных предложений, тем самым естественно образуя самостоятельные единицы драматургического контекста в целом. В пьесах Ахвердова немало пословиц и поговорок, многие из которых столь просто плиты с контекстом, что подчас затруднено само их узнавание. Как правило, Азиз Шариф мастерски переводит подобные выражения.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В основном в нашей работе прежде всего была показана специфика драматургического рода. Выявлены некоторые черты, правила и основополагающие принципы анализа жанров избранного нами рода. Главный упор сделан на концепте героев разных жизненных ситуаций в драматических произведениях М.Ф. Ахундова, Н. Везирова, А. Ахвердиева, Дж. Джабарлы, Г. Джавида и С. Вургуна. При сравнительно-сопоставительном анализе выделено индивидуальное мировосприятие этих художников слова, с одной стороны, и общие черты – с другой.

Статья посвящена проблемам перевода образцов азербайджанской классической драматургии на русский язык. Вкратце нами была исследована история переводов, отмечен большой вклад азербайджанских переводчиков. Важной частью нашей работы явилось сосредоточение внимания на художественных особенностях имеющих переводов. Вместе с тем основной упор был сделан на малоисследовательском аспекте – семантическом поле выявления психологических деталей и нюансов в процессе перевода.

На этой основе и на многочисленных примерах, взятых из драматургии национальных классиков соответственно, разработаны некоторые приципы и критерии эффективного и наиболее доступного для восприятия в русскоязычной аудитории переводов.

ИСТОЧНИКИ

1.Алиев К.Г. Романтическая драматургия и художественный перевод / Искусство перевода. Баку: Мутарджим, 1990, с. 219-230.

2.Ахундов М.Ф. Сочинения в 3-х томах, т. 1. Баку: Академия Наук Азербайджанской ССР, 1961, 374 с.

3.Ахундов М.Ф. Сочинения. Перевод поэзии П.Г. Антакольского, драматургии – автора, отредактирован В.Ю. Эльснером; прозы – Азиза Шарифа. Тбилиси: Заря Востока, 1938, 367 с.

4. Горький А.М. Речь на заседании Президиума Оргкомитета Первого съезда писателей // Правда, 1933, 19 сентября, 8 с.
5. Иманова Р.С. Н. Везиров в его связях с русской литературой. Баку, 2002, 135 с.
6. Мамедов К.Д. Наджафбек Везиров. Автореф.: дисс. ... д-ра филол. наук, Баку, 1964, 72 с.
7. Сенковский О.И. Деревянная красавица // Полярная звезда. Альманах. 1823-1825. Ленинград: Наука, 1960, 546 с.
8. Халилова Т.А. Азербайджанская проза на русском языке. Баку: Язычы, 1986, 218 с.

KÖROĞLU PSİKOLOJİSİNDE “ZIT VE ÇİFT İKİZLER” PRENSİBİ**"OPPOSITE AND DOUBLE TWINS" PRINCIPLE IN KOROGLU PSYCHOLOGY****Safa GARAYEV**

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü

ÖZET

Makalede Köroğlu karakterinin poetikası "ikizler mit modeli" bağlamında araştırmaya alınmıştır. Meseleye bu bağlamda bakıldığında destandaki epik kahramanın ve onunla bağlı olayların "zid ve çift ikizler" prensibine uygun şekilde kurulduğu belli oluyor. Ortak Türk kültürü bağlamında Köroğlu karakterinin kültürel kahraman ve trikster gibi faaliyet göstermesi de işte karakterin bu yapısından kaynaklanmaktadır.

Köroğlu'nun ayrılmaz silahdaşları olan Kırat ve Düratın da ikizler miti bağlamında araştırmaya katılımı onun doğasındaki mitolojik katın daha derinden anlaşılmasına olanak sağlıyor. Araştırma sonucunda belli oluyor ki, birbirine zıt karaktere sahip bu atlar kültürel kahraman ve trikster gibi Köroğlu'nun iki dünyada (kaos ve kozmosda) hareket etmesini sağlayan mitolojik varlıklardır.

Geleneksel folklor kültüründe her karakterin faaliyet sınırları bu kültürün enerji çekirdeğini oluşturan mitolojik düşünce tarafından belirlenmektedir. Çünkü bu kültürün en özgün yönü bireysel düşüncenin kolektifin normları (yaratıcılık ve yaşam seviyesinde) bağlamında kendini belirtmesidir. Bu kültür içinde her yeni yaratıcılık aktı geleneğin yeniden canlandırılması gibi anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakarsak Köroğlu karakterinde görülen birbirine zıt özellikler (hatta ahlak konularında) ona ayrı-ayrı aşık veya diğer folklor söyleyicileri tarafından gelenekten kenar verilmiş nitelikler olmayıp, aslında onun mitoloji katdaki özellikleri üzerinde boy veren belirtileridir.

Anahtar Kelimeler: ikizler miti, Kırat ve Dürat, kültürel kahraman, trikster. Köroğlunun psikolojisi

ABSTRACT

In the article the poetics of Koroglu character is investigated in the context of “the model of twins’ myth”. Looking through the problem it is known that the epic hero in the epos and events about him have been formed due to the principle of “the opposite and parallel twins”. In the context of common Turkic culture acting of Koroglu character as a hero and a trickster is formed from the structure of this character.

Investigating Girat and Durat in the context of twins’ myth which are the undivided associates of Koroglu creates the opportunity to understand the mythic layer in his nature. As a result of the investigation it is known that these horses having the opposite qualities to one another are the

mythical creatures which ensure the movement of Koroglu in two worlds (chaos and cosmos) as a cultural hero and trickster.

One of the successful approaches in the development of psycho analytic folklore is the explanation of folklore facts. According to this approach the same semantics is marked with the different motives. These motives are symbolic equivalents of each other. According to this point of view the psychosemantics of folklore facts can be learned deeply with the help of symbolic equivalents. While researching folklore facts from this point of view we learn that blindness and having no children are also symbolic equivalents. And they can replace each other in the expression of castration. From different versions belonging to the dastan named Koroglu it becomes clear that the facts of father's being blind and son's having no children are related. In this article the psychosemantic relations as blindness and having no children is learned.

Keywords: the myth of twins, Girat and Durat, cultural hero, trickster, The psychology of Koroglu

Folklorda ikizler kuralının (Olrik 1994: 4) aktüelleşmesini sadece formal boyutlarda araştırmak onun olanaklarından daha geniş bir şekilde kullanılmasına izin veremez. Ama aslında ikizler mit modeli bir obrazın farklı yönlerinin ve ayrı-ayrı folklor olgularının benzer yönlerinin araştırma konusu olması için çok büyük imkanlara sahiptir. Bu da folklor karakterlerinden mitoloji kökeninin, mitolojik bilinç için değerinin daha derinden öğrenilmesine, folklor olgularının mitoloji düşünce bağlamında değerlendirilmesine büyük olanak sağlıyor.

Geleneksel folklor kültüründe her karakterin faaliyet sınırları bu kültürün enerji çekirdeğini oluşturan mitolojik düşünce tarafından belirlenmektedir. Çünkü bu kültürün en özgün yönü bireysel düşüncenin kolektifin normları (yaratıcılık ve yaşam seviyesinde) bağlamında kendini belirtmesidir. Bu kültür içinde her yeni yaratıcılık aktı geleneğin yeniden canlandırılması gibi anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakarsak Köroğlu karakterinde görülen birbirine zıt özellikler (hatta ahlak konularında) ona ayrı-ayrı aşık veya diğer folklor söyleyicileri tarafından gelenekten kenar verilmiş nitelikler olmayıp, aslında onun mitoloji katdaki özellikleri üzerinde boy veren belirtileridir.

"Köroğlu" destanının Azerbaycan variantı üzerinde yaptığımız gözlemler gösteriyor ki, Köroğlu karakteri kendisinde bir çok zıt kutupları birleştiriyor ki, biz de bunları onun mitolojik özelliği gibi kabul ediyoruz. Birkaç kelime ile Köroğlu destanında "sistem halinde kıyaslama-karşılaştırma" (Azizov 1995: 78) ilkelerine ikizler mit modeli açısından dikkat edelim:

1. Deryada bir değil, iki deniz atı çıkıp ilkindaki iki atla yakınlık ediyor (Azerbaycan destanları IV cilt: 7). Deryadan iki atın çıkması semantik açıdan onlar arasında mevcut olan zıtlıklardan haber verir. Bu zıtlıklar kendini iki deniz atından doğan iki at (Kırat, Dürat) arasındaki farklılıklarda daha açık göstermektedir. Yani bu atlar arasındaki farklı özellikler onların genetik ilişkide

olduğu babalarının farklı niteliklerinin ifadeçisi gibi ortaya çıkıyor.

2. Atların takdim edildiği han ve paşanın her ikisi aynı ismin farklı fonetik seviyeleri ile adlandırılırlar (Hasan paşa, Hesen han). Hasan han Alı kişni seçtiği çelimsiz ve zayıf atlara göre onun boynunu vurdurmak istediği halde, Hasan paşa gözlerinin kör etmeği maslahat biliyor (Azerbeycan destanları IV cilt: 8). Allmotifler açısından aynı anlamın farklı seviyeleri olan „boynunu vurma“ ve „gözünü kör etme“ bir anlamda ikizler semantikasına dahil olan farklı karakterler tarafından icra olunan tek eylemdir. İkizler mit modelinin vahdet ve zıt çiftler şahsında aktuallaştığını düşünürsek burada Hasan Paşa ve Hasan Hanı ikizler mit modelinin birinci kutbuna aid etmek olar.

3. Atları bir birine zıt olan mekanlarda, sağ ahır ve sol ahırda tutuyorlar. Alı kişi sağ ahıra girer girmez elini buradaki atın beline çekiyor ve oğluna yüzünü tutarak bu ata insan gözünün baktığını diyor. Aksi takdirde bu atın kanatlı bir at olacağını bildirir (Azerb dest IV cilt: 10). O, sol taraftaki ata yaklaştıkta ise eli ile atın yüzünü, gözünü, yelesini ve sığrısını denetler (Azerb dest IV cilt: 11). Ama bu atın kanatlarının olması konusunda hiçbir iddia ileri sürmüyor. Bu ise kör bilgin olarak ezoterik bilgilere sahip Alının atların da köken farklarını bilmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında zıt ikizler mit modelinde aktüelleşen atlardan sağdaki (Kırat) kanatlı, soldaki (Dürat) ise kanatsız atı sembolleştiriyor. Tesadüf değildir, Köroğlunun bazı variantlarında Kırat "kanatsız bir kuş" (Köroğlu destanı 1973: 13) olarak tarif edilir ki, bu metaforik ifadenin altında mitolojik gerçekliğin yattığını düşünmek ola bilir.

4. Köroğludaki güç, kuvvet ve yüksek naranın oluşmasına neden olan Koşabulak (Çıftepınar) da kendi enerjisini meğrip ve meşrik gibi farklı kutuplardan doğan yıldızların çarpmasından alıyor (Azerb dest IV cilt: 17).

Ve destanda Köroğlu karakterinin poetikasının incelenmesi sırasında belli oluyor ki, destandaki zıtlıkların vahdeti formal nitelikte olmayıp onun karakterindeki zıtlıklarla sık bağlantılıdır. Köroğlu karakteri ile ilgili bize belli olan birkaç bile hususun üzerinde durmak meselenin daha derinden anlaşılmasına olanak yaratacağını düşünüyoruz:

a) O, hem ışık anlamını ifade eden Rövşen, hem de karanlık, kaos anlamını belirten Köroğlu isminin taşıyıcısıdır. Rövşen öldüğünde Köroğlu, Köroğlu öldüğünde ise Rövşen diriliyor. Düşüncelerimizi daha açık anlatmak için "Köroğlu" destanın Tebriz variantındaki "Köroğlu'nun Ayvazı getirmek için Urfa şehrine gitmesi ve onun dayısı Reyhan Arapla davası" kolundaki bir hususa dikkat etmek yerine düşer. Köroğlu Ayvazı kaçırmağa geldiğinde yolda çobanla [kiyafesini](#) değiştiriyor ve birkaç koyunla Ayvazın babası kasap Mirimin dükkanına gelir. Bu zaman onlar arasında böyle bir [sohbet](#) geçer:

“Mirim kassab hoşsefa edüb, dedi:

- Çoban kardeş, neden çokdan koyun getirmezsən?

Koroğlu dedi:

- Kardaş, **hakikat** budur ki, Celali Koroğlunun korkusundan koyun kuzu getire bilmezdim. Amma, elhemdüllah, Koroğlu öldü ve yollar açıldı.

Mirim kassab dedi:

Ne sözdür bu ki, deyirsen?! Koroğlu ne vakit öldü?

Dedi:

- Men özüm onun taziyyesine getmişdim. Yakın eyle ki, Koroğlu öldü.

Pes Mirim kassab hatiricem olub dedi:

- Şodar kardaş, çün çokdandır ki, bu şehere gelmemisen, senin adın benim yadımdan feramuş olub.

Koroğlu dedi:

- Menim adıma Röşen çodar deyerler (Koroğlu destanı 2005: 66).

Görüldüğü gibi, burada Koroğlu cildini değiştiği zaman Koroğlu'nun öldüğünü söyler ve kendisini ise Röşen çodar gibi sunuyor. "Alı kişi" boyunda ise Çanlıbelde yurt-yuva salan Röşenin Koroğluya dönüşmesi olgusu da bizlere bellidir. Yani bu karakter Koroğlu (karanlık) ve Röşen (ışık) gibi zıt isimlerin her ikisinin taşıyıcısıdır. Bu ise onun doğasının zıt ikizler bağlamında organize edildiğini gösteriyor.

b) O, hiperbolik seksual davranışlarla karakterize edilse de, çocuğu yoktur

c) Ayvaza yaklaşımı sadece baba-oğul ilişkisi ile sınırlı değildir. Behçet Mahir variantında Koroğlu "kırk kızdan güzel Ayvaz" (Koroğlu destanı 1973: 54) diyerek ona yaklaştığı halde, bir kadar sonra "İrşadım, mürşidim Ayvaz" (Koroğlu destanı 1973: 55) diyor.

d) Yukarıdaki metinden görüldüğü gibi, o, Molla Nasreddin gibi diri olduğu halde kendini ölü gibi taktim ediyor (Kuliyev 2013: 162-179) ve hatta kendi cenaze merasiminde de yer alıyor. Bundan başka, o, bazen bir trikster gibi (Hynes 1997: 35) oyunbazlık ederek tecessüm ettirdiği kahramanlığın parodisi olan antikahraman cildine düşüyor.

Koroğlu'nun doğasındaki zıt kutupların sayısı istenilen kadar çoğaltılabilir. Ama burada bizim temel amacımız Koroğlu'nun zahiri dünyasında yer alan zıt ikizler modeli ile onun kahramanlık psikolojisindeki, iç dünyasındaki zıdlıkların organik şekilde ilişkide olmasını göstermektir. Bize göre Koroğlu'nun iki atla hareket etmesi de onun bir kahraman gibi iç dünyasındaki zıtlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu atların tabiatına da baktığımızda, yine onların bir birine zıt belirtiler taşıdığını görüyoruz.

"Köroğlu" destanından belli oluyor ki, Köroğlu'nun babası Alı kişi iki deniz atının deryadan çıkıp ilhıdaki iki atla yakınlık ettiğini görüyor ve daha sonra o, deniz atından doğan her iki ata sürekli göz koyuyor. Daha sonra Alı kişi kötü görünümülü bu atları efendisine iyi at gibi takdim ettiğine göre gözleri çıkarılır ve seçtiği atlar da kendisine verilerek kovuluyor. Buradan sonra atlar arasında ikizler mit modeline uygun olan farklar ortaya çıkıyor. Öyle ki, Alı önce oğluna atları kırk gün süreyle karanlık bir yerde beslenmeyi öneriyor ve bildiriyor ki, bu süre içinde atlara bir tane de olsun göz bakmalı değil (Azerb dest IV cilt: 10). Burada "karanlık tavlâ" atların mahiyetini ortaya çıkaracak ritüel mekanıdır. Embrional merkez olan bu tevlede atla sanki yeniden doğuyorlar. İşte bu doğum noktasında atlar arasında farklı belirtiler ortaya çıkmaya başlar. Köroğlu son günü sabır edemiyor ve tabuyu bozarak tövleden içeri bakıyor. Destanın bu noktasında atların farklı nitelikler takdim edilmeye başlar ve metnin estetik layı altında ikizler mit modeline has olan keskin çatışma dışarıya çıkıyor. Eylemlerin semantikasına dikkat edende anlaşılmakta ki, atlar kendi faaliyetleri ile "hareketlilik" ve "suskunluk" gibi belirtileri taşırlar ki, bu da ilk bakıştan görünmemekte.

Yukarıda görüldüğü gibi, Rövsen tövleden içeri bakarken görüyor ki, sağ taraftaki atın (bu at gelecekte Kırat olacak) kanadı var, ama sol taraftaki (gelecekte Dürat olacak) atın kanatı yoktur. Gerçi bu kanat ışığın etkisi altında eriyip gitse de atların doğasını anlatmak için yine de büyük öneme sahiptirler. Folklorda "kanat"ın esasen iki semantikasi bize bellidir a) ait oldukları olguları gökyüzü, yükseklik ile ilişkilendiriyorlar, b) ait oldukları olguya yüksek hız, hareketlilik veriyorlar. Metinden belli oluyor ki, sağdaki atın kanadı var, ama soldakinin yok. Sembolik planda bu, demektir ki, sağdaki at yüksek hıza sahip olduğu halde, soldaki at onun aksine olan özellikleri içerir. Öyle ki, bu atlar kendilerinde ikizler mitine has zıt doğumu içeriyorlar.

Atların oluşum kaynağına dikkat etsek atların ilk yaratılış modelinde ortaya çıktığını görmek olur. Atlar "su" dan, daha doğrusu su aykırından doğmuşlar. Aslında belli oluyor ki, bu atların tüm gücü onların su aykırılarından üremesindedir. Suyun yaratılıştaki yerinden de bellidir ki, o kendisinde henüz birbirinden ayrılmamış yaratıcı zıtlıkları içeriyor. Ondan ise kaos-kozmoz kutuplarından ibaret yaratılış ortaya çıkıyor. Atın birinin kanatlı olması onu gökle ve yüksek hızla alakalandırıldığı halde, kanadı olmayan diğer at yer ve "sükûnet" le ilgilidir. Bu dediklerimiz atın diğer özelliklerinin anlatılmasında da kendi onayını buluyor. Rövsen atları babasına anlatırken sağdaki atı "değirmen gibi öğüten" "arpa-saman yetiştirilmesi mümkün olmayan", "oyur-oyur oynayan" gibi sunduğu halde soldaki atı "sakin", "huzurlu" ve "az yiyen" olarak nitelendiriyor (Azerb dest IV cilt: 11). Mitolojide yemek ve hareket birbiri ile doğru orantılıdır ve aynı semantikanı belirtiyor. Bunu biz tüm folklor kahramanlarının hayatında görüyoruz. Onlar savaşa girmeden önce "fantastik yemek" ritülinden geçerler. Yani yemek ve hareket bir semantikaya sahiptirler. Bu açıdan "çok yiyen", "oyur-oyur oynayan" atla "az yiyen" ve "sakin" at arasında zıtlık seviyelerini daha net görmek mümkün. Buradaki "az yemek" "sakin" ve "çok yemek",

"oyur-oyur oynamak" kibi elametler ikizler mit modeline uygun "hareket" ve "sükûnet" çatışmasının müeyyen bir seviyeleridirler.

Daha sonra Rövşen babasının tavsiyesi ile atları test etmek amacıyla onları önce taze şumlanmış tarlada, daha sonra karadikanlıkta, sonunda çinkıllıkta (taş yolda) biner. Önce sağdaki atın şumlanmış topraktaki denemenin sonucu şöyle olur: "Tecrübeli ihtiyar atın burnunu tuttu, at öskürmedi. Sonra kalbini dinledi, baktı ki, atın kalbi hiç çarpıntı yapmıyor(töyşümür). Ondan sonra tırnaklarını yokladı. Bir kırık da çamur bulamadı"(Azerb dest IV cilt: 11). Daha sonra soldaki atın denemesinin sonucu şöyle sunulmaktadır: " Alı kişi onun da kalbini dinledi, burnunu tuttu, sıktı, tırnağını yokladı. Bu at da öskürmedi, kalbi töyşümedi, ancak tırnağının birinden bir kırık çamur bulundu" (Azerb dest IV cilt: 12). Daha sonra karadikanlıkta atlar test edilir. Denemenin sonunda Alı kişi birinci atın ayağına baktı ama bir tane de "diken izi bulamadı". Öbür at da denemeden kötü geçmiyor, ama arka ayağının birini "diken azıcık çizmişti". Daha sonra atlar keskin kayalıkta test edilir. Birinci at "kurşun gibi sert daşlığı indi, doğan gibi uçup, ihtiyar ilhiçının beraberinde durdu. İhtiyar Alı atın ön ayaklarının üyelerini sıktı, at ne irkildi ne de kırıpındı " (Azerb dest IV cilt: 12). Diğer at ama "çeçiklerini (ön ayaklarını –S.K.) taşlara çarparak sıldırımı indi" (Azerbe dest IV cilt: 12).Ve nihayet Alı kişi aşağıdaki sözleri söyler:

"Oğul, Rövşen, birinci at denemeden çok iyi çıktı. İkinci at da kötü çıkmadı, emek kaybetmedi. Ancak birinciye ulaşamaz. Bu atın tayı-beraberi dünyada bulunmaz. Birinci atın adını Kırat, ikinci atın adını Dürat koyuyorum. Hep korkulu seferlere, düşman üstüne, kaleler almaya gittiğinde Kıratı minersin, Kırat seni çok darlardan, çok ölümlerden kurtaracak. Kıratın değerini iyi bil, onu canından aziz sakla" (Azerb dest IV cilt: 12)

Atlar arasında farklar onların test edilmesi sürecinde daha net göze çarpıyor. Tasvir ettiğimiz gibi atlar test edilme aşamasında ilk olarak balçıkta, daha sonra kayalıkta, en sonda ise dikanlıkta sınavtan geçirilir. Sonuçta sağdaki atın ayağının altında toprak kırığı kalmadığı halde, soldaki atın arka ayağı altında bir parça çamur bulunur, sağdaki atın ayağında diken izi bulunduğu halde, soldaki atın ayağında bir küçük diken çizik bulunur ve en nihayet, sağdaki at ayağın incitmeden kayalardan inip Alı kişinin yanına geldiği halde, sağdaki at ayaklarını taşlara çarparak kayadan iniyor. Sağdaki atın ayağında toprağın, diken çapığının bulunmaması, kayadan inince ayağını incitmemesi onun ayağının yere değmediğine işarettir. Soldaki atta bulunan çamur kırığı, diken çapığı ve ayağını ezme fakti ise yerle addımladığının, daha doğrusu profan mahiyetinin sembolik işaretidir. Birinci atın ayağının yere değmemesi onu bir "yel atı" gibi gökle alakalıdır. İkinci atın ayağında bulunan "maddi kanıt" ler onun profan doğasından haber vermekle yanaşı, yerle alakadar olduğunu gösterir.

Dede Korkutun da Deli Karcarın memleketine giderken iki atla hareket ettiğini görüyoruz: Kitabı-Dede Korkut hikayesinde Dede Korkut Deli Karcar memleketine kız istemeğe gitmek için ikna edildiği zaman böyle bir sahne tasvir edilir: Korkut aydır: "Yaranlar, çünkü meni

gönderirisiz, bülürsüz kim, Deli Karcar kız kardaşını dileyeni öldürer. Barı Bayandır hanın tövlesinden eki şahbuz yüğürek at götürün. Bir Keçi başlu Keçer aygırı, bir Toğlı başlı Turi aygırı. Nagahan kaçma-koma olarsa, birisini binem birisini yedem”-dedi” (Kitabi-Dede Korkud 1999: 69). Kaos dünyasına ritüel karakterli bu seferde "Keçi başlu Geçer" aygır atların hareketde olan kutbunu temsil ettiği halde, Toğlı başlı Turi aygır hareketsizlik, sükuneti temsil etmektedir. Kosmik dünyadan kaos dünyasına yolculuk sadece böyle iki zıt kutupları birleştiren karakterlerin etkinliğinde mümkün oluyor. Kültürel kahraman ve trikster kalitelerini içeren böyle karakterler aslında kozmoz ve kaos arasında birleştirici işlevi yapmakla birlikte daima kozmozun sınırlarını kaosa doğru genişletme fonksiyonunu hayata geçirirler. Öyle ki, seferlerinde Köroğlu'nun da Dede Korkut gibi "Kırı binip ... doru yedeğine alıp" gezdiği de bellidir (Köroğlu destanı 1973: 13). Bu açıdan Köroğlu'nun da iki atının mevcut olması onun ritüel kontekstdeki doğasının bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Köroğlu'nun ergenlik ritualındaki geçiş durumu onun hem kültürel kahraman, hem de trikster özelliği taşıması ile kendini gösteriyor. Köroğlu hem norma ve davranışları oluşturan kültürel kahraman (Bayat 2009: 64; Rzasoy 2009: 316), hem de onları bozan, oyunbaz trikster (Veliyev 1986: 162; Bayat 2003: 137; Halil 2009: 86) gibi dikkat çekiyor. Onun kültürel kahraman özellikleri onun adı ile ilgili çeşitli yer-yurt adlarının, aşık havalının mevcut olması ile kendini gösteriyorsa, onun triksterik doğası anormal davranışları, cilddeyişmelerinde açıklanıyor. Bu açıdan Kırat ve Dürat da gök ve yer atları gibi Köroğlu'nun kültürel kahramanlık ve triksterlik faaliyetini sağlayan mitolojik canlılardır. Bu atlar Köroğlunun kaos ve kozmoz arasında sürekli geçit etmesinin de bir işareti gibi kabul edilebilir.

KAYNAKLAR

Azerbeycan destanları. (2005). 5 ciltde, IV cilt, Bakü: Lider Yayınları, , 464 s.

Bayat, Füzuli. (2009). Koroğlu dastanında iki keçid ritüali (inisiyasiya). Azerbaycan şifahi halk edebiyatına dair tedkikler, Bakı: Nurlan, , XXIX, 56-68 s.

Bayat, Füzuli. (2003). Köroğlu; şamandan aşık, alptan erene. Ankara, Akçağ; 176 s.

Ezizov, Elbrus. (1995). Söz Hazinesi. Bakı: Maarif, 128 s.

Halil, Ağaverdi. (2009). “Koroğlu” dastanının tatar-tobol versiyası ve oğuz eposunun strukturu. Bakı: Nurlan, , XXIX, 85-91 s.

Hynes, W.J. (1997). Mapping the characteristics of mythic tricksters: a heuristic guide. Mythical trickster figures: contours, contexts and criticisms. London: The university of Alabama press, 265 p.

Kuliyev, H. (2013). Müdrikliyin parodiyası (Molla Nesreddin obrazı esasında). Azerbaycan şifahi halk edebiyatına dair tedkikler, , XLIII, 162-179 s.

Kitabi-Dede Korkut (1999). Bakı: Yeni neşrler evi, 704 s.

Koroğlu (2005). Bakı: Seda: 752 s.

Köroğlu destanı (1973). / anlatan Behçet Mahir /. Ankara: Sevinç Matbaası, 589 s.

Olrik, Axel (1994). Halk anlatılarının epik kuramları. Milli Folklor, sayı: 23, cilt:3, 2-5 s.

Rzasoy S. (2009). Oğuz mifologiyası (metod, strukur, rekonstruksiya). Bakı: Nurlan, , 363 s.

Veliyev K. (1986). Sözün sehri. Bakı: Yazıçı, , 303 s.

**“ÖZELLİKLE YABANCI DİL OLARAK RUSÇA
DERSLERDE ARGO DİL ÖĞRENMESİ ”**

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СЛЕНГА

НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Doç. Dr. LARYSA SOKOLSKA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Ağrı şehir

Л.П. СОКОЛЬСКАЯ, доц., к.п.н.,

университет им. Ибрагима Чечена, г. Агры

Если глаза – зеркало души,

то язык – зеркало общества.

М. Булгаков «Собачье сердце».

Вступление 1.

Постановка проблемы и её актуальность

В связи с тем, что современный рынок труда, а также социокультурные условия требуют от выпускников учебных заведений сформированности достаточно высокого уровня как теоретических знаний, так и практических навыков, подготовка высокопрофессиональных специалистов – важнейшая задача высшей школы, независимо от места её нахождения. Этим можно объяснить тот факт, что одним из учебных предметов, предусмотренных для изучения турецкими студентами-филологами учебным планом отделения русского языка и литературы Агрыйского университета имени Ибрагима Чечена, является «Çağdaş Sözlü Anlatım Yöntemleri», что в дословном переводе с турецкого означает «Современные методы устного выражения». Ведь, по мнению лингвистов, сегодняшнее состояние русского языка характеризуется значительными, чуть ли не ежедневными, изменениями практически на всех языковых уровнях (особенно на лексическом), поэтому изучение только академических основ может привести к невозможности полноценного общения будущих выпускников-русистов в обычных речевых ситуациях из-за непонимания речи современных русскоязычных людей.

Анализ исследований и публикаций

Как известно, функциональная стилистика русского языка как одно из направлений стилистики и раздел языкознания формируется ещё в 20-30-е годы прошлого столетия благодаря работам В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, И. Р. Гальперина, Е.П.

Поливанова, Л.В. Щербы, Л.П. Якубинского и других. Именно в этот период определяется понятие «стиль», а также другие понятия и категории стилистики; принципы классификации стилей; выдвигается и обосновывается необходимость функционального изучения языка во всех его разновидностях. Так, например, в своей книге «Культура языка», вышедшей в 1925 году, Г.О. Винокур пишет о том, что о языке вообще говорить нельзя, можно говорить о разных системах языка в пределах одного и того же диалекта, в зависимости от функций, выполняемых различными формами слова. [2, стр. 32].

Однако только в конце 20 – начале 21 столетий в лингвистической науке происходит крутой поворот от изучения общих проблем стилистики, а также письменного языка к исследованию и анализу именно устной речи. Появляется достаточно большое количество научных работ, посвященных вышеуказанной проблеме, среди них работы О.С. Ахмановой, Э.М. Береговской, М.А. Кронгауза, А.Т. Липатова, Т.В. Мизюриной, Л.И. Скворцова, В.А. Хомякова и др. В своих трудах лингвисты акцентируют внимание на исключительной важности изучения особенностей устной разговорной речи, в том числе и в процессе овладения иностранным языком, объясняя это тем, что именно разговорная речь обеспечивает непосредственное живое общение, а также способствует пониманию современного состояния общества, язык которого изучается. Показательны в этом смысле слова известного швейцарского лингвиста Шарля Балли, который считал «разговорный язык единственным истинным языком и нормой оценки всех прочих форм речи». [4, с.106]

Тем не менее, не смотря на большой интерес к теме изучения живой разговорной речи, данная проблема, а также эффективность рассмотрения и решения некоторых её аспектов остаются актуальными до сих пор. Так, например, в последнее время в русском языке, как утверждают исследователи, а также подсказывает собственный опыт, существует тенденция использования огромного количества сленговых слов и выражений в обычной разговорной речи людей разного возраста и разных профессий, что, с нашей точки зрения, должно найти отражение и составить важную и органичную часть учебного курса «Çağdaş Sözlü Anlatım Yöntemleri».

Что собой представляет сленговые слова и выражения в русском языке? Как осуществлять отбор вышеназванной лексики в процессе изучения русского языка как иностранного? На какие моменты обратить особое внимание при подготовке и проведении занятий, на которых изучается сленг? **Цель статьи** – дать ответы на выше поставленные вопросы.

Изложение основного материала 2.

Как отмечается в большинстве источников, слово *сленг* не является новым и имеет свою историю: будучи английского происхождения, впервые встречается во второй половине 18 столетия в работах английских учёных для обозначения «лексики воров и бродяг», а также как синоним к словам «кент» и «жаргон». А уже в начале 19 столетия

данный термин используется лингвистами применительно к жаргону любой профессиональной или социальной группы (Ф.Гроуз, С. Джонсон и др.) [3, с. 118 - 120].

В русском языке вышеназванное слово получило широкое распространение в 80-х – 90-х годах 20 столетия в связи с появлением тенденции идеализации западного образа жизни в молодёжной среде, а отсюда особой популярности, в первую очередь, среди учащихся старших классов, а также студентов, английского языка.

На сегодняшний день существует довольно много определений понятия «сленг» в связи с тем, что лингвисты по-разному очерчивают круг, в который включают нестандартную лексику, имеющую общеупотребительные синонимичные аналоги. С нашей точки зрения, одним из наиболее распространённых и удачных определений данного пласта лексики является дефиниция, предложенная В.А. Хомяковым, в связи с тем, что в ней автор указывает на возможность сленга отображать культурное своеобразие конкретного периода в истории народа, а именно: «Сленг – это относительно устойчивый для определенного периода, широко употребительный, стилистически маркированный (сниженный) лексический пласт (имена существительные, прилагательные и глаголы, обозначающие бытовые явления, предметы, процессы и признаки), компонент экспрессивного просторечия, входящего в литературный язык, весьма неоднородный по своим истокам, степени приближения к литературному стандарту, обладающий пейоративной экспрессией», (где прилагательное «пейоративный» используется в значении «пренебрежительной», «неодобрительной» экспрессии) [7, с. 43–44].

Как пишет Т.В. Мизюрина, «сленг – душа всякого национального языка, в которой неповторимым образом выражается дух и своеобразие нации» [4, с. 108]. В качестве синонимов к выражению «сленг» в русском языке и сегодня используются слова «арго», «жаргон», «социолект». Заметим, что понятие «сленг» пришло далеко не во все языки для обозначения вышеуказанной лексики. Так, например, в турецком языке слова «сленг» не существует, а используется слово «арго».

Отбирая сленговый лексический материал для изучения на занятиях по курсу «Çağdaş Sözlü Anlatım Yöntemleri», мы использовали три известных подхода, а именно: эмпирический (полагаясь на личный опыт и анализ современного лексического сленгового материала), лингвистический (включает в себя семантические, грамматические и стилистические критерии), а также прагматический (исходит из требований общения на иностранном языке).

Поэтому в целом основными критериями отбора, которыми мы руководствовались, были следующие:

– критерий частотности (наиболее употребляемые слова и выражения, используемые представителями разных возрастных групп и сообществ);

- тематический критерий (лексика подбиралась согласно определённым заранее темам; тематический критерий дополнял критерий частотности);
- критерий семантической ценности (отбирались слова, которые демонстрировали своеобразие и богатство русского языка; отражали субъективизм и оценочные возможности сленговой лексики; разные словообразовательные модели);
- критерий сочетаемости слова с другими словами (специалисты оценивают данный критерий как один из важнейших в связи с тем, что расширение лексической базы, изучающих иностранный язык студентов, происходит именно за счёт способности слова сочетаться с другими словами).

Продумывая и отбирая темы занятий, учитывали основные виды сленга (молодёжный, профессиональный, компьютерный, увлечения - интересы и др.), а также источники пополнения сленговых слов и выражений (заимствования из других языков, метафоризация, сокращения, языковая игра; неологизмы, созданные самими представителями разных профессий и др.).

В результате были разработаны несколько занятий на тему «Молодёжный сленг»: «Какая она, российская молодёжь? Молодёжный сленг, его особенности и причины использования», «Подростковый сленг. Как понять современных подростков?», «Студенческая жизнь в России. Студенческий сленг как разновидность молодёжного сленга»; ряд занятий об использовании сленга в мире спорта («Сленговые слова и выражения в спорте», «Гимнастика в России. Сленг в гимнастике», «Фигурное катание как визитная карточка России. Сленг в фигурном катании», «Теннис в России. Сленг в теннисе», «Чемпионат мира по футболу в России. Футбольный сленг»); сленговые слова, вошедшие в русский язык в связи с развитием интернета и распространением компьютерных технологий («Язык и интернет»; «Лексика Рунета, её характеристика и особенности»), занятия с использованием профессиональной лексики («Медицинский сленг», «Профессия журналиста. Сленговые слова и выражения в профессии», «Русский космос. Космический сленг», «Русский балет – визитная карточка России. Балетный сленг»); занятие, в основу которого была положена сленговая лексика, связанная с интересами и увлечениями людей («Здоровый образ жизни. Сленг, связанный с данным понятием»).

Цель, которую мы ставили на каждом занятии, состояла не только в том, чтобы изучить определённый вид сленга и его историю (это само собой разумеется); она была намного более объёмной и значимой: через призму сленговых слов и выражений познакомить студентов с жизнью разных слоёв российского общества; способствовать развитию их коммуникативных навыков, совершенствованию монологической и диалогической речи обучаемых.

В процессе уроков студенты прорабатывали содержание текстов по теме занятия, а также высказывания и интервью известных людей об использовании сленговой лексики

в повседневной речи (К.И. Чуковского, М.А. Кронгауза, Л.И. Скворцова и др.); анализировали слова с точки зрения словообразования, а ещё «конструировали» сленговую лексику (например, используя знания о пяти продуктивных классах глаголов в русском языке, «создавали» от существительных глаголы: *лив* – *ливить*, *ангрейд* – *ангрейдить* и т.д.; или «изобретали» сленговые слова от нейтральных, используя соответствующие суффиксы: *депрессия* – *депресняк*, *журналист* – *журналюга*, *стучать* – *стукач* и т.д.); делали переводы «с русского на русский»; подбирали, а позже самостоятельно составляли к сленговым словам словарные статьи; принимали участие в дискуссиях и ролевых играх.

Особое внимание уделялось изучению и осознанию студентами норм русского литературного языка. Рефреном через все занятия по курсу ««Çağdaş Sözlü Anlatım Yöntemleri» проходят следующие выводы, к которым студенты приходят самостоятельно, анализируя информацию о значении языковых норм в русском языке: «Речь должна соответствовать ситуации, в которой общение происходит», «Существует русский речевой этикет, и ему необходимо следовать, а это и есть соблюдение норм и правил общения».

В конце первого полугодия студентам была дана возможность принять участие в ролевой игре и высказать своё мнение о необходимости изучения сленговых слов и выражений в процессе изучения русского разговорного языка. По условиям игры, они должны были выступить как в роли противника изучения сленга, так и в роли его сторонника. Ответы студентов свидетельствовали об их заинтересованности учебным материалом данного курса. Практически все присутствующие объясняли необходимость изучения вышеуказанной лексики жизненными реалиями и, анализируя предложенный языковой материал, приводили примеры использования подобной лексики в чатах, на форумах, в художественной литературе и даже в выступлениях известных людей по телевидению. Однако все без исключения студенты (а их в группе 12 человек) согласились с тем, что знать сленговую лексику – это не значит употреблять её, где угодно и когда угодно. Итогом дискуссии были следующие выводы: речь человека – индикатор его культуры; культурный человек не проявляет языковой небрежности. Кроме того, студенты отметили, что благодаря занятиям по курсу «Çağdaş Sözlü Anlatım Yöntemleri» узнали много интересного о жизни людей разных слоёв российского общества, а также представителей некоторых профессиональных групп России.

Последующий финальный экзамен в конце первого полугодия показал, что студенты в целом справились с предложенными заданиями, что свидетельствовало об усвоении ими данного учебного курса, а именно: они смогли ответить на теоретические вопросы; приводили примеры сленговых слов и выражений на заданную тематику и подбирали к ним общеупотребительные слова; корректировали предложения согласно нормам русского языка; выполнили и другие предложенные упражнения.

Выводы 3.

Итак, практика преподавания курса «Çağdaş Sözlü Anlatım Yöntemleri» с включением сленговой лексики показала, что достичь результативности в его изучении возможно при следующих условиях:

- знакомство студентов с основными теоретическими сведениями о сленге;
- соблюдение ряда критериев в процессе отбора сленговой лексики с целью её усвоения на занятиях, а именно: критерия частотности, тематического критерия, критерия семантической ценности, критерия сочетаемости слова с другими словами;
- особого внимания в процессе изучения курса к нормам русского литературного языка;
- осуществление практической направленности преподавания курса благодаря тщательному подбору соответствующих заданий и упражнений.

Работа в данном направлении продолжается. Практика и время покажет её эффективность.

Литература

1. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие для преподавателей и студентов. - М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2007.– С. 125 – 135.
2. Березин Ф.М. Советское языкознание 20 века: задачи, проблемы, решения [Электронный ресурс] / Березин Ф.М. Советское языкознание 20 века: задачи, проблемы, решения – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskoe-yazykoznanie-hh-veka-zadachi-problemy-resheniya/viewer>
3. Гамов А.Н. Термин «Сленг» как предмет этимологического исследования. Вестник РУДН, серия *Теория языка. Семиотика. Семантика*, 2015, № 1. – С. 118 – 124.
4. Мизюрина Т. В. Определение и общие характеристики понятия «сленг», его роль в языке и культуре современной России. / Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 1 (292). Филология. Искусствоведение. Вып. 73. – С. 106–111.
5. Сленг [Электронный ресурс] / Сленг. – Режим доступа: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B3>
6. Состояние языка отражает состояние самого народа. [Электронный ресурс] / Состояние языка отражает состояние самого народа. – Режим доступа: http://ruskline.ru/news_rl/2014/06/20/
7. Хомяков, В. А. Нестандартная лексика в структуре английского языка национального периода : автореф. ... канд. филол. наук. Л., 1980. – 168 с.

ROMATOİD ARTRİTLİ HASTALARDA GÜNLÜK EKG İZLENMESİ**ECG MONITORING PATIENTS WITH RHEUMATOID ARTHRITIS****Huraman SAFAROVA**

Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi.

Fizyoloji Bölümü

ÖZET

Sükunet hali ve günlük izlenmesi sırasında bir dizi EKG göstergeler incelenmiştir. Günlük EKG izlemesi ekstrasistol, paroksizmal taşikardi, ST segman ve T dişi değişmesi gibi ciddi değişiklikleri tespit etmiştir. Özellikle bu değişiklikler süreç aktivitesi III dereceden romatoid artritli hastalar, ayrıca on yıldan aşkın hastalığı bulunan hastalara aittir. Kronik eroziv eklem iltihablı romatoid artrit nedeniyle ölüm oranı çeşitli kaynak verilerine dayanarak %1.28 ile %3 arasında değişmektedir. Romatoid artrit nedeniyle kalp-damar komplikasyonlarda ölüm oranının %50 kadar arttığı bilinmektedir. Bir sıra yazar romatoid artritli hastalarda hayati tehlike oluşturan aritmilerin meydana geldiği kaydetmektedirler. Bu nedenle son yıllarda Romatoid artritli hastalarda bu veya diğer kalp-damar sistemi patolojilerinin vaktinde meydana çıkarmasına yönelik yaygın olarak günlük EKG izleme yöntemi uygulanmaya başlamıştır. Edebiyatta günlük EKG izlemesi sırasında romatoid artritli hastaların %21’de miyokardiyal iskemi belirtileri ayrıca Romatoid artritli hastaların %16’de ağrısız miyokardiyal iskemi vakalarının tespit edilmesine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Günlük EKG izlemesi romatoid artritli hastalarda ağrısız miyokardiyal iskeminin bulunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Muayenenin amacı: Romatoid artritli hastalarda hastalık aktivite derecesi ve süresinden bağımlı olarak RA hastalarda günlük izleme verilerine dayanarak EKG göstergeler tahlili.

Anahtar Kelimeler: romatoid artrit, ritim ve iletkenlik bozukluğu, ST segman ve T dişi değişmesi, romatoid artrit aktivitesi,

ABSTRACT

The most pronounced changes in ECG during daily monitoring observed in RA III degree of activity. According to the daily monitoring of ECG rhythm disturbances – sinus tachycardia, extrasystole, paroxysmal tachycardia – more common in patients suffering from RA over 5 years. Changes in the T wave and ST segment are common in RA patients with disease duration over 10 years. The mortality rate due to chronic erosive joint inflammatory rheumatoid arthritis ranges from 1.28% to 3% based on various source data. It is known that the mortality rate in cardiovascular complications increases by 50% due to rheumatoid arthritis. A number of authors note that life-threatening arrhythmias occur in patients with rheumatoid arthritis. For this reason, in recent years, daily ECG monitoring method has begun to be used for the timely detection of these or other cardiovascular system pathologies in

patients with rheumatoid arthritis. During literature, daily ECG monitoring is available in literature, indicating myocardial ischemia symptoms in 21% of patients with rheumatoid arthritis, as well as in 16% of patients with rheumatoid arthritis. Daily ECG monitoring is of great importance for the presence of painless myocardial ischemia in patients with rheumatoid arthritis.

Purpose of the examination: ECG indicators analysis based on daily monitoring data in RA patients, depending on the degree and duration of disease activity in patients with rheumatoid arthritis.

Keywords: rheumatoid arthritis, heart rhythm and conduction disturbance, of ST-segment changes and T wave activity degrees of rheumatoid arthritis.

1. GİRİŞ

Kronik eroziv eklem iltihablı romatoid artrit nedeniyle ölüm oranı çeşitli kaynak verilerine dayanarak %1.28 ile %3 arasında değişmektedir. Romatoid artrit nedeniyle kalp-damar komplikasyonlarda ölüm oranının %50 kadar arttığı bilinmektedir. Bir sıra yazar romatoid artritli hastalarda hayati tehlike oluşturan aritmilerin meydana geldiği kaydetmektedirler. Bu nedenle son yıllarda Romatoid artritli hastalarda bu veya diğer kalp-damar sistemi patolojilerinin vaktinde meydana çıkarmasına yönelik yaygın olarak günlük EKG izleme yöntemi uygulanmaya başlamıştır.

Edebiyatta günlük EKG izlemesi sırasında romatoid artritli hastaların %21’de miyokardiyal iskemi belirtileri ayrıca Romatoid artritli hastaların %16’de ağrısız miyokardiyal iskemi vakalarının tespit edilmesine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Günlük EKG izlemesi romatoid artritli hastalarda ağrısız miyokardiyal iskeminin bulunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Romatoid artritli hastalarda hastalık aktivite derecesi ve süresinden bağımlı olarak RA hastalarda günlük izleme verilerine dayanarak EKG göstergeler tahlili.

2. KAYNAKLAR VE YÖNTEMLER

70 Romatoid artritli hastalarda sükunet hali ve günlük izlenmesi süresince EKG değişiklikleri incelenmiştir. Onlardan %49 erkek (%70 bayan) oluşmaktadır. Araştırma başlangıcında hastaların yaşı 16 ile 63 yaş arasında değişmektedir.

56 hastada seropozitif romatoid artrit, 14 hastada ise seronefatif romatoid artrit teşhis edilmiştir. ESH göstergesinden bağımlı olarak 3 RA aktivite derecesi tespit edilmiştir. I aktivite derecesi – azamidir. (ESH 20 mm/saat). II aktivite derecesi – orta (ESH 20-40 mm/saat), III aktivite – azamidir. (ESH 40 mm/saat üstünde).

Hastalığın süresinden bağımlı olarak hastalar 2 gruba bölünmüştür. (5 yaşından küçük, 5-10 yaş arasında ve 10 yaşından büyük)

Günlük EKG izlenmesi süresince paroksimal taşikardi, atrial fibrilasyonu, ekstrasistollerin bulunma, T dişi ve ST segman iletkenliğinin değişme vakalarına önem vermekteydiler.

3. ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

1-nolu tabloda görüldüğü gibi günlük EKG izlenmesi süresince sükunete nazaran daha belirgin değişiklikler teşhis edilmiştir. Sükunet halinde sinüs taşikardisi 36 hastalarda bulunurken günlük izleme sırasında 46 hastada teşhis edilmiştir.

Tablo 1. Sükunet hali ve günlük izleme sırasında RA hastalarda ritim ve iletkenlik bozukluğu

EKG göstergeleri	Sükunet hali EKG		Günlük izlemesi	
	Hasta sayısı	%	Hasta sayısı	%
Sinüs taşikardisi	36	52,4	46	60,5(p<0.01)
Sinüs bradikardisi	3	4,2	3	4,2 (nd)
Sinüs aritmi	8	11,4	10	14,3 (p<0.5)
Hasta sinüs sendromu	2	2,8	2	2,8 (nd)
Ekstrasistoller	14	20,0	25	35,7(p<0.05)
- Kulakçık	2	3,0	6	8,5
- AB	4	5,6	5	7,2
- Karıncık	8	11,4	14	20,0(p<0.05)
Paroksizmal taşikardi	3	4,2	5	7,1
- Kulakçık	1	1,4	1	1,4
- AB	-	-	-	-
- Karıncık	2	2,8	4	5,6
Kulakçık titremesi ve fibrilasyonu	4	5,6	7	10,0
- AB ablukası	8	11,4	12	17,1 (p<0,05)
1. derece	4	5,6	4	5,7
2. derece	3	4,4	7	10,0(p<0,05)
3. derece	1	1,4	1	1,4 (nd)
Ventrikül içi blok	18	%25,7	25	35,6 (p<0,05)
ST segmanı değişmesi	25	%35,7	35	50,0 (p<0,01)
T dişi değişikliği	30	%42,8	42	60,0 (p<0,01)

Tablo 2. Hastalık aktivite derecesinden bağımlı olarak RA hastalarda günlük EKG izlenmesi

EKG göstergeleri	I aktivite derecesi RA		II aktivite derecesi RA		III aktivite derecesi RA	
	Hasta sayısı	%	Hasta sayısı	%	Hasta sayısı	%
Sinüs taşikardisi	8	17,4	12	26,0	26	56,6(p<0,01)
Sinüs aritmi	2	20,0 p<0,05	4	40,0	4	4,40
Ekstrasistol						
- Kulakçık	1	16,6	1	16,6	4	66,8 (p<0,01)
- AB	1	20,0	2	40,0	2	40,0
- Karıncık	2	14,3	4	28,6	8	57,2 (p<0,01)
Paroksizmal taşikardi	-	-	1	100,0	-	(p>0,5)
- Kulakçık	-	-	-	-	-	-
- AB	-	-	-	-	4	100,0 (p>0,05)
- Karıncık	-	-	-	-	-	-
Kulakçık titremesi ve fibrilasyonu	1	14,3	5	71,4 (p<0,01)	1	14,3
- AB ablukası	4	16,6	3	25,0	2	58,4 (p<0,01)
Karıncık içi ablukası	5	20,0	7	45,5 (p<0,01)	13	52,0 p<0,01
ST segmanı değişmesi	8	22,8	17	47,6 (p<0,01)	10	26,7
T dişi değişmesi	8	19,0	20		14	33,4 (p<0,01)

Sükunet halinde sinüs taşikardi 8 RA hastada, günlük izleme sırasında 10 hastada görülmüyordu. Sinüs bradikardiya gelince, hiçbir farklılıklar teşhis edilmemiştir.

Ventriküler erken vurunun auriküler ve atriyoventrikülerden üstünlüğü kaydetmesi gerekmektedir (%20, %8,5 v %7,2 orantılı olarak)

3 hastada (%4,2) paroksizmal taşikardi (PT) teşhis ediliyordu. Günlük izlemesi sonucunda PT 2 hastada teşhis edilmiştir. PT karıncık PT (4 hasta – %5,7) üstünlüğü ile 70 (p<0,05) hastadan 5 RA hastada (%7,1), günlük izlenmesi sırasında 7 (%10) RA hastada teşhis edilmiştir. Günlük EKG izlenmesi sırasında tespit edilmiş RA hastalarda kalp iletkenliği

bozuklukları dikkat çekmektedir. 12 (%17,1) hastada AB ablukaları, 25 hastada (%35,6) ise karıncık içi ablukalar teşhis edilmiştir.

ST segmanı ve T dişi gibi EKG göstergeleri tahlil ederek sükunet halinde ST segmanı 25 (%42,8) hastada günlük izlemesi sırasında bu değişiklikler orantılı olarak %50 (35 hastada) ve %60 (42 hastada) teşhis edilmiştir. ($p<0,01$)

2-nolu tabloda süreç aktivitesinden bağımlı olarak RA hastalarda EKG göstergelerinin değişmesi kaydedilmiştir.

Tablodan görüldüğü gibi sinüs taşikardisi III Hastalık aktivite derecesi hastaların %56,6, I Hastalık aktivite derecesi hastaların %17,4 teşhis edilmiştir.

III aktivite derecesi RA eksrasistoller hastaların %66,8, AB-ekstrasistollar – hastaların %40, karıncık hastaların %57,2, bu da %16,6, %20, %14,3 olan 1 aktivite derecesine sahip RA hastalardan esaslı olarak ayrılmaktadır.

5 PT vakalarından 4 vaka III hastalık aktivite derecesi olan hastalarda teşhis ediliyordu, 7 Kulakçık titremesi ve fibrilasyonu vakası II aktivite dereceli RA olan hastalarda teşhis ediliyordu.

3-nolu tablodan görüldüğü gibi sinüs taşikardi RA ve hastalık zamanaşımı 5 ve 10 yıl olan hastalarda teşhis ediliyordu. Ekstrasistolik aritmiye gelince auriküler ekstrosistol hastalığının zamanaşımı 5 ile 10 yıl ve 10 yıldan aşkın olan RA hastaların 3’de teşhis ediliyordu. %57,6 vakalarında karıncık ekstrasistolasi hastalığının sürekliliği 10 yıldan aşkın hastalarda teşhis ediliyordu.

Tablo 3. Günlük izleme verilerine dayanarak hastalığın sürekliliğinden bağımlı olarak RA olan hastalarda EKG göstergeleri

EKG göstergeleri	5 yıla kadar RA		5 ile 10 yıl süreli RA		10 yıldan aşkın süreli RA	
	Hasta sayısı	%	Hasta sayısı	%	Hasta sayısı	%
Sinüs taşikardi	12	26,1	22	47,8	12	26,1
- Ekstrasistol;						
- Kulakçık	-	-	3	100,0	-	-
- AB	1	20,0	2	40,0	2	40,0
- Karıncık	2	12,1	5	29,3	10	57,6 ($p<0,01$)
Paroksizmal taşikardi						
- Kulakçık	-	-	1	25,0	-	-

- AB	-	-	-	-	-	-
- Karıncık	-	-	1	25,0	3	75,0 (p<0,05)
Kulakçık titremesi ve fibrilasyonu	1	16,6	5	66,7 (p<0,01)	1	16,6
- AB ablukası	3	25,0	6	50,0 (p<0,01)	3	25,0
Karıncık içi ablukası	3	12,0	10	40,0	12	48,0 (p<0,05)
ST segmanı değişmesi	9	25,7	10	28,6	16	45,7
T dişi değişmesi	10	23,8	12	28,6	20	47,6 (p<0,01)

5 paroksizmal taşikardi vakalardan sürekliliği 10 yıldan aşkın olan 3 RA hastalarında teşhis ediliyordu.

Aynı manzara kulakçık titremesi ve fibrilasyonu, AB ve karıncık içi ablukası vakalarının ortaya çıkış sıklığının tahlili sırasında teşhis edilmiştir.

Günlük EKG izlemesinin tahlili sırasında ST segman ve T dişinin değişmesi çok ilgi çekmektedir. ST segmanın değişmesi ve vakaların %43,3 10 yıl aşkın RA hastalarda, T dişinin değişmesi 5 ile 10 yıl, 10 yıldan aşkın RA hastaların %47,7’de teşhis edilmiştir.

4. SONUÇLAR

1. Revматоit artritli hastalarda günlük EKG izlenmesi sükunet halindeki EKG ile kıyasla sinüs taşikardi, ekstrasistola, paroksizmal taşikardi, ST segmanı ve T dişi iskemik hastalıklar gibi ciddi değişiklikleri meydana çıkarmıştır.
2. Günlük izlenmesi sırasında en belirgin EKG değişiklikleri III aktivite derecesi RA olan hastalarda bulunuyordu.
3. Günlük EKG izleme verilerine dayanarak ritim bozukluğu sık sık 5 yıla aşkın olan RA hastalarda teşhis ediliyordu (sinüs taşikardi, ekstrasistol, piroksizmal taşikardi). T dişi ve ST segman değişikliği 10 yıldan aşkın RA hastalar için özgüdür.
4. Sükunet halinde EKG ile kıyasla günlük EKG izlemesi sırasında kulakçık fibrilasyonu ve ablukaların tespit edilmesinde önemli değişiklikler tespit edilmemiştir.

KAYNAKLAR

1. Виноградова И.Б. Нарушение сердечного ритма и проводимости у больных ревматоидным артрит! Автореф. дис.канд.мед.наук. Москва, 1998, 21 с.
2. Дряженкова И В. Поражение сердечно-сосудистой системы при ревматических

заболеваниях Кардиология. 2005, № 11. С. 98-102.

3. Коваленко В.Н., Несукай Е.Г. Поражение сердечно-сосудистой системы при аутоиммунных ревматических заболеваниях. Украинский кардиологический журнал (электронная версия) 2011.

4. Махнырь Е.Ф. Частота выявления нарушений ритма у больных ревматоидным артритом по данным суточного мониторирования ЭКГ. Научно-практическая ревматология. 2002, №4, с. 110.

5. Попквa Е.В., Насонов Е.Л. Ригидность артерий-интегральный показатель сердечно-сосудистого I у больных ревматоидным артритом. Науч. практич. ревматол. 2009, с. 38-48.

6. Goldeli O., Dursun E, Komsuoglu B. Dispersion of ventricular repolarization a new marker of ventricular arrhythmias in patients with rheumatoid arthritis. J.Rheumatol. 1998. - vol. 25. -p. 447-450.

7. Parkes E., Krasnoselski M., Tsurko W et al. Long-term prognosis in patients with rheumatoid arthritis depending on baseline variability of cardiac rhythm. Ter.arch. - 2005. vol 77, p. 77-80.

**TƏHSİLİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ MÜƏLLİMİN DEMOKRATİK İŞ
ÜSLUBU**

HUMANIZATION OF EDUCATION AND DEMOCRATIC WAY OF TEACHING.

Kəmalə Rüstəm qızı Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÖZET

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda humanistləşdirmə təhsil sahəsində dövlət siyasətinin başlıca prinsiplərindən biri kimi irəli sürülür.

Təlim-tərbiyə prosesinin əsas subyektləri olan müəllim-şagird münasibətlərinin qarşılıqlı hörmət, etimad və etibar əsasında qurulması, şagirdin hüquq və azadlıqlarına hörmət, onun potensial imkanlarının inkişafını təmin etmək kimi mühüm məsələlərin diqqət mərkəzində saxlanması humanistləşdirmə prinsipinin başlıca şərti hesab olunur.

Təhsilin humanistləşdirilməsi müəllimdən demokratik iş üslubu tələb edir. Bunun üçün hər bir müəllim qarşısındakı şagirdə gələcəyin böyük adamı kimi baxmağı, onun arzu və istəklərinə, maraq və tələbatlarına diqqətlə yanaşmağı, rəy və təkliflərini nəzərə almağı, kollektivdəki münasibətləri tənzimləməyi, sağlam mənəvi-psixoloji mühit yaratmağı bacarmalıdır. Şagirdlərlə dialoq və əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərmək üçün müəllim ünsiyyət prosesində bir sıra vəzifələri və texnoloji əməliyyatları həyata keçirməlidir.

İlk vəzifə şagirdin ünsiyyət üçün “kəşf edilməsi” dir. Bu vəzifəni yerinə yetirərkən müəllim aşağıdakı texnoloji əməliyyatlardan istifadə edir: plastik vəziyyətin seçilməsi və birbaşa təmasın yaradılması. Təcrübə göstərir ki, plastik obraz vasitəsilə ötürülən informasiya qarşı tərəfin əhvali-ruhiyyəsinə təsir göstərdiyindən dərstdə müəllimin duruşu, yerişi, komfort və ya diskomfort yarada bilər. Müəllimin şagirdlərlə birbaşa təması verbal (nitq), qeyri-verbal (mimika, jestlər), vizual (baxış) və taktil (xüsusilə aşağı siniflərdə başını sığallamaq, nəvaziş göstərmək) yolla həyata keçirilir.

İkinci vəzifə uşağın pedaqoji ünsiyyətdə iştirak etməsidir ki, bu zaman aşağıdakı texnoloji əməliyyatlar yerinə yetirilir: rəğbət nümayiş etdirilməsi, maraq oyatmaq, kömək göstərmək.

Müəllimin rəğbətini hiss edən şagirdlər psixoloji gərginlikdən azad olur, öz imkan və yaradıcılıqlarını nümayiş etdirməyə və yüksək nəticələr əldə etməyə çalışırlar.

Maraq oyatmaq-müəllimin sual vermək və dinləmək bacarığında özünü göstərir. Çətin situasiyada qalmış şagirdə kömək etmək onun pedaqoji ünsiyyətdə iştirakını birbaşa reallaşdırır.

Üçüncü vəzifə şagirdin pedaqoji ünsiyyətdə yüksəldilməsidir. Bu zaman həyata keçirilən texnoloji əməliyyatlar-uşağın olduğu kimi qəbul edilməsi, optimist sərhəddin saxlanmasıdır.

Müəllim şagirdin pozitiv keyfiyyətlərinə istinad edərək onun fəaliyyətini stimullaşdırır. Kömək göstərməsi üçün uşağdan xahiş etmək onda öz qüvvə və bacarığına, qabiliyyətinə inam oyatmaq, gələcəyinə nikbin nəzərlərlə yanaşmaqdır. Beləliklə, yuxarıda göstərilən vəzifələr və texnoloji əməliyyatlar müəllim-şagird ünsiyyətinin humanist əsasda qurulmasına zəmin yaradır.

Açar sözlər: humanistləşdirmə, pedaqoji ünsiyyət, demokratik üslub, texnologiya, optimizm

Abstract

The humanization of education requires a democratic way of teaching. To do this, look at each student as a future adult, his wishes and desires, be attentive to their interests and needs, to take into account their opinions and suggestions, to regulate relations in the collective; be able to create a healthy spiritual and psychological environment. In order to engage in dialogue and collaboration with students, the teacher must carry out a number of tasks and technological operations in the communication process.

The first task is to "discover" the student's communication. In performing this role, the teacher uses the following technological procedures: choosing a plastic position and creating direct contact.

Experience shows that teacher's stance in the lesson as the information transmitted through plastic images influences the mood of the opposite party, course, can create comfort or discomfort.

Teacher's direct contact with students verbal non-verbal (facial expressions, gestures), visual (review) and tactile (especially in lower grades) to show empathy).

The second task is to engage the child in pedagogical communication, where the following technological operations are performed: to show compassion, to arouse interest, to help. Students who feel sympathy for the teacher are relieved of psychological stress and try to demonstrate their abilities and creativity and achieve high results.

Wake-up is a teacher's ability to ask questions and listen. Helping a student who is in a difficult situation directly implements his or her participation in pedagogical communication.

The third task is to raise the student in pedagogical communication. The technological process performed at this time is to maintain the optimistic boundary of the child's acceptance. The teacher stimulates his / her activity by referring to the student's positive qualities. Asking the child to help them build their confidence in their abilities and abilities,

The future is optimistic. Thus, the aforementioned tasks and technological operations create a humanistic basis for teacher-student communication.

Keywords: humanization, pedagogical communication, democratic style, technology, optimism

Qloballaşan dünyada təhsilin humanistləşdirilməsi ən vacib məsələlərdən biri hesab olunur. "Dünyanın əsrəfi" sayılan insan amili bütün proseslərin önündə gedərək diqqət mərkəzində dayanır. Bu gün Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil islahatlarında da bu tendensiya önəmli əhəmiyyət kəsb edir. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda humanistləşdirmə təhsil sahəsində dövlət siyasətinin başlıca prinsiplərindən biri kimi irəli sürülür (4,s.10.). Hazırda təhsil sistemimizdə bütün fəaliyyətlərin təhsilalanların maraq və tələbatlarına, istək və arzularına, mənafeyinə uyğun qurulduğu bir şəraitdə şagird də tədris prosesinin mərkəzində müəllimlə eyni səviyyədə dayanan bərabər hüquqlu tərəfmüqabilə çevrilir və şəxsiyyətyönümlü təhsilin reallaşmasına əlverişli zəmin yaradır. Təlim-tərbiyə prosesinin əsas subyektləri olan müəllim-şagird münasibətlərinin qarşılıqlı hörmət, etimad və etibar əsasında qurulması, şagirdin hüquq və azadlıqlarına hörmət, onun potensial imkanlarının inkişafını təmin etmək kimi mühüm məsələlərin diqqət mərkəzində saxlanması humanistləşdirmə prinsipinin başlıca şərti hesab olunur.

Pedaqoji prosesin məqsədinə uyğun təlim-tərbiyə vəzifələrini yerinə yetirərkən hər bir müəllim, ilk növbədə, şagirdləri ilə əməkdaşlıq şəraitində işləməyi bacarmalıdır. Təhsilin humanistləşdirilməsi müəllimdən demokratik iş üslubu tələb edir. Bunun üçün hər bir müəllim qarşısındakı şagirdə gələcəyin böyük adamı kimi baxmağı, onun arzu və istəklərinə, maraq və tələbatlarına diqqətlə yanaşmağı, rəy və təkliflərini nəzərə almağı, kollektivdəki münasibətləri tənzimləməyi, sağlam mənəvi-psixoloji mühit yaratmağı bacarmalıdır. Bu işə müəllimdən didaktik, təşkilatçılıq qabiliyyətləri ilə yanaşı həm də kommunikativ qabiliyyət tələb edir. Bu baxımdan pedaqoji ünsiyyət şagirdlərin təlim-tərbiyəsi işində müəllimin başlıca peşəkarlıq alətinə çevrilir. "Müəllim + şagird" cütlüyündə ünsiyyətin istənilən növü situasiyadan asılı olmayaraq tərbiyəvi xarakter daşıyır. Lakin müəllim-şagird ünsiyyəti yalnız o zaman şəxsiyyətin formalaşması vasitəsinə çevrilə bilər ki, onun əsasında qarşılıqlı hörmət və humanist münasibət dayanmış olsun" (2,s.11).

Şagirdlərlə dialoq və əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərmək üçün müəllim ünsiyyət prosesində bir sıra vəzifələri və texnoloji əməliyyatları həyata keçirməlidir. İlk vəzifə şagirdin ünsiyyət üçün "kəşf edilməsi" dir. Şagirdlə ilk ünsiyyət anından başlayaraq onun daxili dünyasına nüfuz etmək, potensial imkanlarını üzə çıxarmaq, hətta son dərəcə sakit, ünsiyyətə meyil göstərməyən uşağın belə qəlbinə yol tapıb, onu "kəşf etməyi" bacarmaq müəllimin kommunikativ bacarığının ən önəmli cəhətlərindən biridir. Bu, dərstdə, sinifdənkənar tədbirlərdə şagird üçün rahat şərait yaratmağı tələb edir. Psixoloji gərginlikdən azad olan uşaqlar daha fəal olur, , hər hansı fəaliyyət növündə özünün qüvvə və bacarıqlarını daha cəsarətlə nümayiş etdirirlər. Bu vəzifəni yerinə yetirərkən müəllim aşağıdakı texnoloji əməliyyatlardan istifadə edir: plastik vəziyyətin seçilməsi və birbaşa təmasın yaradılması.

İnsanın plastik dilinin öyrənilməsinə yaxın zamanlarda başlanılmışdır. Tədqiqatlar və təcrübə göstərir ki, insanın ünsiyyət prosesində qəbul etdiyi vəziyyət özündə çoxlu informasiyaları cəmləşdirir ki, bunu da uşaqlar çox aydın oxuya bilirlər. Təcrübə göstərir ki, plastik obraz vasitəsilə ötürülən informasiya qarşı tərəfin əhvali-ruhiyyəsinə təsir göstərdiyindən dərstdə

müəllimin duruşu, yerışı komfort və ya diskomfort yarada bilər . Müəllimin şagirdlərlə birbaşa təması verbal (nitq), qeyri-verbal (mimika, jestlər), vizual (baxış) və taktil (xüsusilə aşağı siniflərdə uşağın başını sığallamaq, nəvaziş göstərmək) yolla həyata keçirilir (3,s.51). Müəllimin şagirdlərlə canlı ünsiyyətdə başlıca silahı sözdür. İfadəli söz pedaqoji təsir vasitələrini daha yaxşı tətbiq etməyə imkan verdiyindən müəllimin verbal ünsiyyətinə, nitq mədəniyyətinə xüsusi tələblər verilir. Alimlər müəyyən etmişlər ki, ünsiyyətin qeyri-verbal dili (plastika, mimika, jestlər) vasitəsi ilə informasiyanın 55-80 faizi, verbal ünsiyyət (nitq) vasitəsi ilə isə 20-40 faizi ötürülür.

İkinci vəzifə uşağın pedaqoji ünsiyyətdə iştirak etməsidir ki, bu zaman aşağıdakı texnoloji əməliyyatlar yerinə yetirilir: rəğbət nümayiş etdirmək, maraq oyatmaq, kömək göstərmək. Uşağa rəğbət nümayiş etdirmək ona rahat psixoloji iqlim yaratmaq üçün müəllimin xoş münasibətini bildirən plastik-mimik ifadədir. Müəllimin rəğbətini hiss edən şagirdlər psixoloji gərginlikdən azad olur, öz imkan və yaradıcılıqlarını nümayiş etdirməyə və yüksək nəticələr əldə etməyə çalışırlar. Görkəmli Azərbaycan psixoloqu professor Əbdül Əlizadənin fikrincə, bəzən müəllimlər uşağa münasibətin səviyyəsinə görə onları fikrən aşağıdakı kimi təsnif edirlər:

1. Yaxşı oxuyan-intizamlı.
2. Yaxşı oxuyan-intizamsız.
3. Pis oxuyan-intizamlı.
4. Pis oxuyan-intizamsız (1,s.218).

Əslində heç bir müəllim şagirdləri birtərəfli ölçülərlə biri-birindən fərqləndirməməlidir. Lakin müəllimin bir insan kimi yaşadığı hisslər çox vaxt onun pedaqog duyumunu üstələyir: nəticədə onun sevdiyi və sevmədiyi uşaqlar meydana gəlir. Maraq oyatmaq-müəllimin sual vermək və dinləmək bacarığında özünü göstərir. Sual vermək yalnız verilmiş paraqrafı və ya ev tapşırığını soruşmaqdan ibarət deyil. Sual vermək bacarığı müəllimin sərbəst, normadan kənar ünsiyyətində, aparılan söhbətin mövzusu üzrə informasiya mübadiləsində özünü göstərir. Bu da dinləmə bacarığına əsaslanır. Müəllim üçün dinləmə sadəcə şagirdin verdiyi informasiyaya qulaq asmaq deyil, həmçinin onun hiss və həyəcanlarının, narahatlığının səbəbini duymaqdır. Sual vermək həm də “Səni düzgünmü başa düşdüm?” ifadəsini də dəqiqləşdirməyə imkan verir. Və müəyyən mənada şagirdə kömək etməyə yönəlmiş bir taktikadır. Bu əməliyyat uşağın psixi vəziyyətini, yaranmış situasiyanı nəzərə alaraq onun qəlbinə nüfuz etməyi, onunla ünsiyyətin konkret variantını seçməyi asanlaşdırır: “Gəl, kömək edirəm”, “İcazə ver, kömək edirəm”, “Sənə kömək etməyə şad olardım” və s. Çətin situasiyada qalmış şagirdə kömək etmək onun pedaqoji ünsiyyətdə iştirakını birbaşa reallaşdırır.

Üçüncü vəzifə şagirdin pedaqoji ünsiyyətdə yüksəldilməsidir. Bu, qiymətin yüksəldilməsi deyil, hərəkətlərin, fəaliyyətin stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Hətta pedaqoji təhsili olmayan valideynlər arasında da eləsinə tapmaq olmaz ki, uşaqları ilə ünsiyyət prosesində bu vəzifədən istifadə etməsin. Körpə ilk xırda, inamsız addımlarını atır, valideyn onu

həvəsləndirir. Uşaq ilk hərfi, sözü yazmağı öyrənir. Onunla fəxr edirlər: "Gör nə gözəl yazmısan!". Bu vəzifəni yerinə yetirərkən aşağıdakı texnoloji əməliyyatlardan istifadə edilə bilər:

1. Uşağın olduğu kimi qəbul edilməsi.
2. Kömək üçün xahiş edilməsi.
3. Optimist sərhəddin saxlanması.

Öz təxəyyülündə şagirdin real mənzərəsini canlandıran müəllim həkim kimi diaqnoz qoyur, lakin bu diaqnoz xəstəliyə deyil, inkişaf və tərbiyənin səviyyəsinə aiddir. Həmin diaqnoz müəllimin ünsiyyət prosesində rastlaşdığı reallığı əks etdirdiyindən çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Həkimin diaqnozu xəstəliyin, müəllimin diaqnozu isə uşaqlarla qarşılıqlı təsirin xarakterini və gedişini müəyyən edir. Xəstəyə dərman təyin edərkən həkim zəifləmiş orqanın vəzifəsini öz üzərinə götürən, onu kompensasiya edən sağlam orqanların fəaliyyətinə əsaslanır və bütün gücünü ona yönəldir ki, orqanizmə zərər yetirməsin. Müəllim də bu əməliyyatı yerinə yetirərkən uşağın inkişafının müsbət meyillərinə, mövcud pozitiv keyfiyyətlərə istinad edir və onun fəaliyyətini stimullaşdırır. Kömək göstərməsi üçün uşaqdan xahiş etmək, onda öz qüvvə və bacarığına, qabiliyyətinə inam oymaq, gələcəyinə nikbin nəzərlərlə yanaşmaqdır.

Araşdırmalar göstərir ki, bu yolla onu ünsiyyət prosesində, həqiqətən, yüksəltmək mümkündür. Bu zaman dörd şərtə əməl olunmalıdır:

1. Şagirdədən xahiş edilən kömək onun gücünə müvafiq olmalıdır.
2. Kömək real şəkildə yerinə yetirilməlidir.
3. Kömək üçün şagirdə müraciət edilərkən etik qaydalar gözlənilməlidir.
4. Kömək göstərən şagirdə mütləq təşəkkür edilməlidir.

Nəhayət, uşağı pedaqoji ünsiyyətdə yüksəltmək üçün həyata keçirilməli olan texnoloji əməliyyatlardan biri də optimist sərhəddin saxlanmasıdır. Optimizm- gələcəyə ümidlə, inamla baxmaqdır. Məntiqə, fakta, inkişafın qanunauyğunluqlarını dərk etməyə əsaslanan optimizm (nikbinlik) olmadan insan, o cümlədən müəllim öz fəaliyyətinin məqsədini və perspektivlərini müəyyən edə bilməz. Optimizmdən, nikbinlikdən məhrum olan bir məktəb məhvə məhkumdur. Uşaqlarla ünsiyyətin perspektivlərini görməyən, onların qabiliyyətlərinə inanmayan müəllim onlara heç vurma cədvəlini də öyrədə bilməz. Optimist sərhəddin saxlanması texnoloji əməliyyat kimi uşağı öz problemləri üzərində yüksəldir və onda çətinliklərin öhdəsindən gələ biləcəyinə inam yaradır.

Pedaqoji ünsiyyət müəyyən quruluşa malik olan bir prosesdir. Pedaqoji ünsiyyət problemi üzrə bir sıra maraqlı və məzmunlu tədqiqatların müəllifi olan V.A.Kan-Kalik onun quruluşunu aşağıdakı kimi təsnif edir:

1. Sınıfdə qarşılıqlı ünsiyyətin müəllim tərəfindən modelləşdirilməsi (proqnozlaşdırma mərhələsi). Bu mərhələdə müəllim həm şagirdlərlə qarşılıqlı ünsiyyətini necə quracağını planlaşdırır, həm də ünsiyyət mədəniyyətindəki çatışmazlıqları necə aradan qaldıracağı üzərində düşünür.

2. İlk qarşılıqlı təsir anında səmimi ünsiyyətin təşkili (kommunikativ hücum). Müəllim-şagird münasibətlərinin ilk andan səmimiyyət və nəzakət üzərində qurulması deməkdir.

3. Pedaqoji prosesdə ünsiyyətin idarə edilməsi. Dərsdə, sınıfdən kənar tədbirlərdə müəllimin ünsiyyət üzərindəki nəzarəti, ünsiyyəti idarə edə bilməsi, münasibətlərə xələl gətirə biləcək yad ünsürlərdən, sərt davranışdan, avtoritar iş üslubundan istifadə etməyə imkan vermir.

4. Yaranmış ünsiyyət sisteminin təhlili və gələcək fəaliyyət üçün onun modelləşdirilməsi. Bu mərhələdə müəllimin nail olduğu ünsiyyət mədəniyyəti özü tərəfindən təhlil edilir, yol verdiyi nöqsanlar, nail ola bilmədiyi nəticələr barədə düşünməsinə, gələcək fəaliyyətini modelləşdirməsinə imkan yaradır.

Beləliklə, sosial-pedaqoji proses kimi müəllim-şagird ünsiyyətində yuxarıda qeyd edilən vəzifələrin və texnoloji əməliyyatların nəzərə alınması və bacarıqla tətbiq olunması pedaqoji ünsiyyətin humanist əsaslar üzərində qurulmasını təmin etməyə və məktəbdə, sınıfdə sağlam mənəvi-psixoloji mühit yaratmağa imkan verir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. B: Pedaqogika, 2004.
2. Грехнев В. Культура педагогического общения. М: Просвещение, 1990.
3. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. B: Elm və təhsil, 2012.
4. "Təhsil Haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B: Hüquq ədəbiyyatı, 2009.

**İBTİDAİ SINIF ŞAGİRDlərİNDƏ LİNGVİSTİK KOMPETENSİYALARIN
FORMALAŞDIRILMASINDA DİDAKTİK OYUNLARIN ROLU****РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ****THE ROLE OF DIDACTIC GAMES IN THE FORMATION OF LINGUISTIC
COMPETENCES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS****P.ü.f.d.Qasımova Maya Rəhim qızı**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

Müasir təhsil sistemi ənənəvi təhsilin müsbət ənənələrinə əsaslanaraq sistemli şəkildə modernləşmə, inkişafın innovativ strategiyalarına keçidlə xarakterizə olunur. Təhsildə innovativ proseslər təlim-tərbiyənin məzmun və texnologiyalarında bir sıra dəyişikliklərin aparılmasını nəzərdə tutur: ənənəvi tədris prosesinin optimallaşdırılması, onun tədqiqat xarakterliliyinin təmin edilməsi, öyrənənləri araşdırıcılıq fəaliyyətinə yönəldən təlim prosesinin təşkili və s. Pedaqoji innovasiyalar demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, integrasiya prinsiplərinə əsaslanan, müasir təlim texnologiyalarının tətbiqini nəzərdə tutan inkişafetdirici təlimin reallaşdırılmasına istiqamətlənmişdir.

Bu gün metodik və pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda “kompetensiya” anlayışı geniş şəkildə istifadə edilir. İlk dəfə “lingvistik kompetensiya” (*linguistic* sözündən götürülmüşdür) termini Amerika lingvisti N.Xomsk tərəfindən XX əsrin ortalarında işlədilmişdir. N.Xomska görə, lingvistik kompetensiya – dil işarələri və onların birləşməsi ilə bağlı mənimsənilmiş qaydalar əsasında ədəbi dil baxımından düzgün qurulmuş çoxsaylı cümlələrin başa düşülməsi və nitq praktikasında tətbiqi bacarığıdır. Bu, ana dilində nitq fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan dil qabiliyyətlərini nəzərdə tutur. Amerikalı alim D. Hayms N. Xomskun konsepsiyasını tənqid edərək qeyd edir ki, “dildən çoxsaylı istifadə qaydaları mövcuddur ki, bunlarsız qrammatika qaydaları əhəmiyyətsizdir”. Bu qaydalar (dildən istifadə qaydaları) nitq fəaliyyətinin həyata keçirildiyi situasiyaya uyğun olaraq ifadələrin seçilməsini və anlaşılmayı tənzimləyir. Bununla da D.Hayms o vaxta qədər dil qabiliyyəti kimi başa düşülən lingvistik kompetensiya anlayışının genişləndirərək, müxtəlif (dəyişən) həyati situasiyalarda dildən məharətlə istifadəni nəzərdə tutan “kommunikativ kompetensiya” anlayışını təqdim etmişdir. D.Slobin bu anlayışların məzmununu aydınlaşdırmaq üçün “insanın nəzəri cəhətdən danışmaq və anlamaq qabiliyyəti ilə konkret situasiyada nə danışması və anlaması arasında fərqə” diqqət çəkmişdir.

Xarici və yerli tədqiqatçıların dil kompetensiyası haqqında görüşlərini təhlil edərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olur: 1) lingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyanın əsas komponenti hesab edilir, lingvistik kompetensiya olmadan kommunikativ kompetensiya

formalaşdırıla bilməz; 2) alimlərin əksəriyyəti linqvistik kompetensiyanı öyrənilən dilin dil sistemini bütün səviyyələrdə (fonetik, leksik, qrammatik) bilmək kimi nəzərdən keçirir.

Dil dərslərində didaktik oyunlardan istifadənin kiçik yaşlı məktəblilərdə linqvistik kompetensiyaların formalaşmasına təsirinin tədqiqi problemi aktualdır, çünki dərslərin eynitipliliyi və şablonluğu şagirdlərin təhsilə marağını azaldır, tədris prosesini darıxdırıcı edir. İbtidai məktəbdən başlayaraq şagirdlərdə ana dilini öyrənməyə maraq oyatmaq üçün dərsi mümkün qədər əyləncəli təşkil etmək lazımdır. Məlumdur ki, məktəbəqədər dövrdən ibtidai məktəbə qədəm qoyan uşaqlar oyun fəaliyyətindən təlim fəaliyyətinə keçid edirlər və təlim məktəbdə aparıcı fəaliyyət növünə çevrilir. Bu səbəbdən ibtidai sinif müəllimi dünənə qədər məktəbəqədər yaş dövrünü yaşayan, bu gün isə artıq məktəbliyə çevrilən uşaqların maraq və meyillərinin, oyuna olan həvəsinin birdən-birə yox olub gedəcəyinə ümid bəsləməməli, təlim prosesində yeri gələncə oyun priyomlarına geniş yer verməlidir. Uşaq bağçasının sonu və birinci sinfin başlanğıcı arasındakı çox qısa vaxt ərzində uşaqların sehirli bir qüvvənin təsiri ilə mücərrəd öyrəncilərə çevriləcəyinə və daha mühitlə fəal şəkildə, oyunlardan istifadə edərək təmasda olmağa ehtiyac hiss etməyəcəklərinə ümid etmək olmaz. Çünki kiçik yaşlı uşaqların təhsili üzrə ekspertlər belə bir fikri vurğulayırlar ki, bu yaş dövründə öyrənmə prosesi ilk növbədə uşaqların mövcud maraqlarını əks etdirən layihələr və oyun fəaliyyətləri zəminində baş verməlidir. Məhz didaktik oyunlar vasitəsilə uşaqların diqqətini mövzuya cəlb etmək, onlarda bilik əldə etmək motivini gücləndirmək olar. Oyun prosesində öyrənilən material uşaqlar tərəfindən daha yaxşı mənimsənilir və daha uzun müddət yadda qalır.

Didaktik oyunlardan istifadə yalnız təlimə marağın artmasına deyil, həm də təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və əldə edilmiş biliklərin davamlılığına imkan yaradır, diqqət və yaddaş kimi psixi proseslərin ixtiyariliyini inkişaf etdirir. Bir çox oyunlar şagirdlərdən yalnız zehni deyil, həm də iradi səy tələb etməklə onlarda təşkilatçılıq, dözümlülük kimi keyfiyyətlər formalaşdırır. Oyunda şagirdlər çətinlikləri həvəslə dəf etmək, öz fəaliyyətlərini təhlil etmək, hərəkət və imkanlarını qiymətləndirmək bacarıqlarına yiyələnirlər. "Didaktik oyun" termininin özündə pedaqoji istiqamət (didaktika) vurğulanır, onun tətbiqi rəngarəngliyi əks olunur. Didaktik oyunu əyləncə ilə qarışdırmaq və şagirdi əyləndirmək üçün istifadə edilən fəaliyyət növü kimi dəyərləndirmək düzgün deyil. Didaktik oyuna digər tədris işləri ilə sıx əlaqədə həyata keçirilən yaradıcılıq fəaliyyətinin bir növü kimi yanaşmaq lazımdır.

Açar sözlər: ibtidai sinif şagirdləri, pedaqoji innovasiyalar, linqvistik kompetensiya, didaktik oyun, kommunikativ kompetensiya, dil qabiliyyətləri.

РЕЗЮМЕ

Современная система образования, основанная на положительных традициях традиционного образования, характеризуется системной модернизацией, переходом к инновационным стратегиям развития. Инновационные процессы в образовании предусматривают проведение ряда изменений в содержании и технологиях обучения и воспитания: оптимизация традиционного учебного процесса, обеспечение его исследовательского характера, организация учебного процесса, направленного на

исследовательскую деятельность учащихся и т.д. Педагогические инновации направлены на реализацию развивающего обучения, основанного на принципах демократизации, гуманизации, интеграции, предусматривающего применение современных образовательных технологий.

Сегодня в методической и психолого-педагогической литературе широко используется понятие “компетенции”. Впервые термин “лингвистическая компетенция” был введен американским лингвистом Н.Хомским в середине XX века. По словам Н.Хомска, лингвистическая компетенция – это умение понимать и применять в речевой практике многочисленные предложения, правильно построенных в языковом отношении с помощью усвоенных языковых знаков и правил их соединения. Это подразумевает языковые способности, необходимые для выполнения речевой деятельности на родном языке. Американский ученый Д. Хаймс критикуя концепцию Н.Хомска, отметил, что “существует множество правил использования языка, без которых правила грамматики бесполезны”. Эти правила (правила использования языка) регулируют выбор и понимание выражений в соответствии с ситуацией, в которой осуществляется речевая деятельность. Тем самым, Д.Хаймс расширил понятие лингвистической компетенции, понимаемой как языковая способность, и ввел понятие “коммуникативная компетенция”, обозначающее умелое использование языка в различных изменяющихся жизненных ситуациях. С целью прояснения содержаний этих понятий, Д.Слободин обратил внимание на “разницу между тем, что человек теоретически способен говорить и понимать, и тем, что он говорит и понимает в конкретной ситуации”.

Анализируя взгляды зарубежных и местных исследователей о языковой компетенции, можно сделать следующие выводы: 1) лингвистическая компетенция считается основным компонентом коммуникативной компетенции, без лингвистической компетенции не может быть сформирована коммуникативная компетенция; 2) большинство ученых рассматривают лингвистическую компетенцию как знание языковой системы изучаемого языка на всех уровнях (фонетической, лексической, грамматической).

Проблема изучения влияния дидактических игр на формирование лингвистических компетенций школьников младшего школьного возраста актуальна, поскольку однотипность и шаблонность уроков снижают интерес учащихся к образованию, делают процесс обучения скучным. Чтобы пробудить интерес к изучению родного языка у учащихся, начиная с начальной школы, необходимо организовать урок как можно развлекательнее. Известно, что дети, поступившие в начальную школу с дошкольного возраста, переходят от игровой деятельности к учебной, и обучение становится ведущим видом деятельности в школе. Поэтому учитель начальных классов не должен надеяться на внезапное исчезновение интереса и склонности к игре детей, проживающих до вчерашнего дня дошкольный возраст, а сегодня превратившихся в школьников. Нельзя надеяться, на то, что за очень короткий промежуток времени

между окончанием детского сада и началом первого класса дети под влиянием магической силы превратятся в абстрактных учащихся и не почувствуют необходимости активного взаимодействия со внешней средой, путем использования игр. Так как, эксперты по образованию детей младшего возраста подчеркивают мнение, что в этот возрастной период процесс обучения должен происходить в первую очередь на основе проектов, отражающих интересы детей и игровых действий. Именно использованием дидактических игр можно привлечь внимание детей к теме, усилить в них мотивацию к приобретению знаний. Материал, изученный в процессе игры, лучше усваивается детьми и запоминается дольше.

Использование дидактических игр позволяет не только повысить интерес к обучению, но и повысить качество обучения и долговечность приобретенных знаний, развивать произвольность психических процессов, таких как внимание и память. Многие игры формируют у учащихся такие качества, как организованность, выносливость, требуя от них не только умственных, но и волевых усилий. В игре ученики овладевают навыками охотно преодолевать трудности, анализировать свою деятельность, оценивать действия и возможности. В самом термине "дидактическая игра" подчеркивается педагогическое направление (дидактика), отражается красочность его применения. Неправильно смешивать дидактическую игру с забавой и оценивать ее как тип деятельности, используемый для развлечения ученика. Следует рассматривать дидактическую игру как вид творческой деятельности, осуществляемой в тесной связи с другими учебными методами.

Ключевые слова: ученики начальных классов, педагогические инновации, лингвистическая компетенция, дидактическая игра, коммуникативные компетенции, языковые способности.

ABSTRACT

The modern education system, based on the positive traditions of traditional education, is characterized by systemic modernization and the transition to innovative development strategies. Innovative processes in education involve a number of changes in the content and technologies of training and education: optimization of the traditional educational process, ensuring its research character, organization of the educational process aimed at research activities of students, etc. Pedagogical innovations are aimed at implementing developmental learning based on the principles of democratization, humanization, and integration, which involves the use of modern educational technologies.

Today, the concept of "competence" is widely used in methodological and psychological-pedagogical literature. For the first time, the term "linguistic competence" was introduced by the American linguist N.Chomsky in the middle of the XX century. According to N.Chomsky linguistic competence is the ability to understand and apply numerous sentences in speech practice, correctly constructed in terms of language with the help of learned language signs and rules for their connection. This implies the language skills necessary to

perform speech activities in the native language. The American scientist D.Hymes criticizing the concept of N. Chomsky, noted that "there are many rules for using the language, without which the rules of grammar are useless." These rules (language usage rules) regulate the choice and understanding of expressions according to the situation in which speech activity is performed. Thus, D.Hymes expanded the concept of linguistic competence, understood as a language ability, and introduced the concept of "communicative competence", which refers to the skillful use of language in various changing life situations. In order to clarify the contents of these concepts, D. Slobodin drew attention to "the difference between what a person is theoretically able to say and understand, and what he says and understands in a specific situation."

Analyzing the views of foreign and local researchers on language competence, we can draw the following conclusions: 1) linguistic competence is considered the main component of communicative competence, without linguistic competence, a communicative competence can not be formed; 2) most scientists consider linguistic competence as knowledge of the language system of the studied language at all levels (phonetic, lexical, grammatical).

The problem of studying the influence of didactic games on the formation of linguistic competencies of primary school students is relevant, since the uniformity and pattern of lessons reduce the interest of students in education, making the learning process boring. To arouse interest in learning the native language among students, starting from primary school, it is necessary to organize the lesson as entertaining as possible. It is known that children who enter primary school from pre-school age go from playing activities to learning, and learning becomes the leading activity in school. Therefore, the primary school teacher should not hope for a sudden disappearance of interest and propensity of children to play living until yesterday preschool age, and today turned into schoolchildren. We can not hope that in a very short period of time between the end of kindergarten and the beginning of the first class, children under the influence of magic power will turn into abstract students and will not feel the need for active interaction with the external environment, through the use of games. Since, experts on the education of young children emphasize the view that in this age period, the learning process should occur primarily on the basis of projects that reflect the interests of children and play activities. It is the use of didactic games that can draw children's attention to the topic and strengthen their motivation to acquire knowledge. The material learned during the game is better absorbed by children and remembered longer.

The use of didactic games allows not only to increase interest in learning, but also to improve the quality of learning and the longevity of acquired knowledge, to develop mental processes such as volitional attention and memory. Many games form in students' not only mental qualities, but also other qualities such as organization, endurance etc. In the game, students acquire the skills to willingly overcome difficulties, analyze their activities, evaluate actions and opportunities. The term "didactic game" emphasizes the pedagogical direction (didactics) and reflects the colorfulness of its application. It is wrong to confuse didactic play with fun

and evaluate it as a type of activity used to entertain the student. It is necessary to consider the didactic game as a type of creative activity carried out in close connection with other educational methods.

Keywords: elementary school students, pedagogical innovations, linguistic competence, didactic play, communicative competence, language skills.

Müasir təhsil sistemi ənənəvi təhsilin müsbət ənənələrinə əsaslanaraq sistemli şəkildə modernləşmə, inkişafın innovativ strategiyalarına keçidlə xarakterizə olunur. Təhsildə innovativ proseslər təlim-tərbiyənin məzmun və texnologiyalarında bir sıra dəyişikliklərin aparılmasını nəzərdə tutur: ənənəvi tədris prosesinin optimallaşdırılması, onun tədqiqat xarakterliliyinin təmin edilməsi, öyrənmələri araşdırıcılıq fəaliyyətinə yönəldən təlim prosesinin təşkili və s. Pedaqoji innovasiyalar demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, integrasiya prinsiplərinə əsaslanan, müasir təlim texnologiyalarının tətbiqini nəzərdə tutan inkişafetdirici təlimin reallaşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Hal-hazırda əsas məqsəd təlim prosesində bütün fəaliyyətlərin şagirdin maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, potensial imkanlarının üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsinə yönəldilməsi, XXI əsrdə yaşaya biləcək şəxsiyyətlərin yetişdirilməsidir.

Bu gün metodik və pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda “kompetensiya” anlayışı geniş şəkildə istifadə edilir. İlk dəfə “lingvistik kompetensiya” (*linguistic* sözündən götürülmüşdür) termini Amerika lingvisti N.Xomsk tərəfindən XX əsrin ortalarında işlədilmişdir. N.Xomska görə, lingvistik kompetensiya – dil işarələri və onların birləşməsi ilə bağlı mənimsənilmiş qaydalar əsasında ədəbi dil baxımından düzgün qurulmuş çoxsaylı cümlələrin başa düşülməsi və nitq praktikasında tətbiq edilməsi bacarığıdır. Bu, ana dilində nitq fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan dil qabiliyyətlərini nəzərdə tutur. Amerikalı alim D. Hayms N. Xomskun konsepsiyasını tənqid edərək qeyd edir ki, “dildən çoxsaylı istifadə qaydaları mövcuddur ki, bunlarsız qrammatika qaydaları əhəmiyyətsizdir”. Bu qaydalar (dildən istifadə qaydaları) nitq fəaliyyətinin həyata keçirildiyi situasiyaya uyğun olaraq ifadələrin seçilməsini və anlaşılmanı tənzimləyir. Bununla da D.Hayms o vaxta qədər dil qabiliyyəti kimi başa düşülən lingvistik kompetensiya anlayışını genişləndirərək, müxtəlif (dəyişən) həyati situasiyalarda dildən məharətlə istifadəni nəzərdə tutan “kommunikativ kompetensiya” anlayışını təqdim etmişdir. D.Slobin bu anlayışların məzmununu aydınlaşdırmaq üçün “insanın nəzəri cəhətdən danışmaq və anlamaq qabiliyyəti ilə konkret situasiyada nə danışması və anlaması arasında fərq” diqqət çəkmişdir.

Xarici və yerli tədqiqatçıların dil kompetensiyası haqqında görüşlərini təhlil edərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olur: 1) lingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyanın əsas komponenti hesab edilir, lingvistik kompetensiya olmadan kommunikativ kompetensiya formalaşdırıla bilməz; 2) alimlərin əksəriyyəti lingvistik kompetensiyanı öyrənilən dilin dil sistemini bütün səviyyələrdə (fonetik, leksik, qrammatik) bilmək kimi nəzərdən keçirir.

Dil dərslərində didaktik oyunlardan istifadənin kiçik yaşlı məktəblilərdə lingvistik kompetensiyaların formalaşmasına təsirinin tədqiqi problemi aktualdır, çünki dərslərin eynitipliliyi və

şablonluğu şagirdlərin təhsilə marağını azaldır, tədris prosesini darıxdırıcı edir. İbtidai məktəbdən başlayaraq, şagirdlərdə ana dilini öyrənməyə maraq oyatmaq üçün dərsi mümkün qədər əyləncəli təşkil etmək lazımdır. Məlumdur ki, məktəbəqədər dövrdən ibtidai məktəbə qədəm qoyan uşaqlar oyun fəaliyyətindən təlim fəaliyyətinə keçid edirlər və təlim məktəbdə aparıcı fəaliyyət növünə çevrilir. Bu səbəbdən ibtidai sinif müəllimi dünənə qədər məktəbəqədər yaş dövrünü yaşayan, bu gün isə artıq məktəbliyə çevrilən uşaqların maraq və meyillərinin, oyuna olan həvəsinin birdən-birə yox olub gedəcəyinə ümid bəsləməməli, təlim prosesində yeri gəldikcə oyun priyomlarına geniş yer verməlidir. “Uşaq bağçasının sonu və birinci sinifin başlanğıcı arasındakı çox qısa vaxt ərzində uşaqların sehri bir qüvvənin təsiri ilə mücərrəd öyrəncilərə çevriləcəyinə və daha mühitlə fəal şəkildə, oyunlardan istifadə edərək təmasda olmağa ehtiyac hiss etməyəcəklərinə ümid etmək olmaz. Çünki kiçik yaşlı uşaqların təhsili üzrə ekspertlər belə bir fikri vurğulayırlar ki, bu yaş dövründə öyrənmə prosesi ilk növbədə uşaqların mövcud maraqlarını əks etdirən layihələr və oyun fəaliyyətləri zəminində baş verməlidir” [8, 126]. Məhz didaktik oyunlar vasitəsilə uşaqların diqqətini mövzuya cəlb etmək, onlarda bilik əldə etmək motivini gücləndirmək olar. Oyun prosesində öyrənilən material uşaqlar tərəfindən daha yaxşı mənimsənilir və daha uzun müddət yadda qalır. “Hərtərəfli təlim fəaliyyətini yalnız oyun fəaliyyəti əsasında formalaşdırmaq olar. Belə ki, təlim uşaqların mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmə bacarıqlarına yiyələnməsinə yönəldilib ki, bu da uşaqda məhz oyun prosesində formalaşan təxəyyülün və simvolik funksiyanın bolluğu ilə şərtlənir” [11, 62].

Didaktik oyunlardan istifadə yalnız təlimə marağın artmasına deyil, həm də təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və əldə edilmiş biliklərin davamlılığına imkan yaradır, diqqət və yaddaş kimi psixi proseslərin ixtiyariliyini inkişaf etdirir. Bir çox oyunlar şagirdlərdən yalnız zehni deyil, həm də iradi səy tələb etməklə onlarda təşkilatçılıq, dözümlülük kimi keyfiyyətlər formalaşdırır. Oyunda şagirdlər çətinlikləri həvəslə dəf etmək, öz fəaliyyətlərini təhlil etmək, hərəkət və imkanlarını qiymətləndirmək bacarıqlarına yiyələnirlər. "Didaktik oyun" termininin özündə pedaqoji istiqamət (didaktika) vurğulanır, onun tətbiqi rəngarəngliyi əks olunur. Didaktik oyunu əyləncə ilə qarışdırmaq və şagirdi əyləndirmək üçün istifadə edilən fəaliyyət növü kimi dəyərləndirmək düzgün deyil. Didaktik oyuna digər tədris işləri ilə sıx əlaqədə həyata keçirilən yaradıcılıq fəaliyyətinin bir növü kimi yanaşmaq lazımdır.

Uşaqlara ana dilinə məhəbbət aşılamaq üçün dərslərdə diqqətin, yaddaşın, yaradıcı təxəyyülün, nitqin inkişafına yönəlmiş didaktik oyunlardan sistem şəkildə istifadə etmək lazımdır. Bütün bunlar didaktik oyunun aşağıda sadalanan əsas funksiyaları ilə əlaqədar olaraq, öyrənilən materialın daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir:

- 1) uşağın təlimə davamlı marağını formalaşdırmaq və məktəb rejiminə adaptasiyası prosesi ilə bağlı gərginliyi aradan qaldırmaq funksiyası;
- 2) faktiki təlim fəaliyyətini formalaşdırmaq funksiyası;
- 3) ümumtəhsil bacarıqları və müstəqil işləmək vərdişlərini formalaşdırmaq funksiyası;

- 4) özünü idarəetmə və özünü qiymətləndirmə bacarıqlarını formalaşdırmaq funksiyası;
- 5) adekvat qarşılıqlı münasibətlər formalaşmaq və sosial rolları mənimsətmək funksiyası.

İbtidai məktəbdə ana dilinin öyrənilməsi şagirdlərdə linqvistik kompetensiyanın formalaşdırılmasında ilkin mərhələdir. İbtidai sinif dərslərlərində təqdim olunmuş dil materialı kiçik yaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ana dilinin strukturu haqqında ilkin təsəvvür yaratmaq, eləcə də doğma dilin ədəbi dil normalarını mənimsəməyə kömək etmək məqsədi daşıyır. Uşaqlarda dil bilikləri pərakəndə fragmentlər şəklində deyil, sistemdə formalaşdırılmalıdır. Onlarda dil sisteminin səviyyələri, onun daxili əlaqələri, bu sistemin funksiyaları, dil pragmatikası haqqında sadə, elmi təsəvvürlər formalaşdırılmalıdır.

Ana dili tədrisinin son nəticəsi şagirdlərdə öz fikirlərini şifahi və yazılı olaraq qrammatik cəhətdən düzgün, üslubi cəhətdən dəqiq, məzmunlu, ifadəli çatdırmaq bacarığını formalaşdırmaqdır. Ana dilinin öyrənilməsi prosesində şagirdlər tədricən şifahi və yazılı ünsiyyətdə yaradıcı özünüifadə tələbatını realizə etmək imkanı əldə etməli, tədris tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif mənbələrdə lazımı informasiya axtarışı məqsədi ilə dildən istifadə etməyi öyrənməlidirlər. Dil tədrisi üçün səciyyəvi olan bu vəzifə, şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına istiqamətlənmiş ümumtəhsil vəzifələri ilə qarşılıqlı əlaqədə həll olunmalıdır.

"Azərbaycan dili" kursunun öyrənilməsi zamanı şagirdlərdə bir sıra intellektual bacarıqların təşəkkülü həyata keçirilir:

- tədris materialının qavranılması ilə bağlı bacarıqlar (oxu, müşahidə, dinləmək bacarığı);
- tədris materialı ilə məntiqi əməliyyat aparmaq bacarığı, yəni psixi fəaliyyətin təşkili üçün zəruri olan bacarıqlar (mətnə əsas fikri ayırd etmək, mətni mənasına görə hissələrə bölmək, hadisələri tutuşdurmaq, obrazları müqayisə etmək, nəticə çıxarmaq və s.);
- yaradıcılıq bacarıqları (kompozisiya qurmaq, inşa yazmaq və s.);
- xüsusi intellektual bacarıqlar (sırf bu fənnin xüsusiyyətlərini əks etdirənlər, məsələn: şeir (hekayə) yazmaq bacarıqları).

Ana dilinin mənimsənilməsi zamanı şagirdlərdə informasiya mədəniyyəti ilə bağlı bacarıqlar da formalaşır: kitabla səmərəli işləmək, linqvistik lüğətlərdən və məlumat kitablarından istifadə etmək, internet resurslarını araşdıraraq lazımı məlumatı tapmaq, oxumaq, yazmaq və s.

Müasir milli təhsilin vəziyyəti və perspektivləri mövcud pedaqoji texnologiyalara yenidən baxılmasını və yeni inkişaf strategiyalarının axtarılmasını tələb edir. İslahatlar üçün metodoloji baza, şübhəsiz ki, bir çox didakt alimlərin təsdiq etdiyi təlim-tərbiyə prosesinə kompetensiya yönümlü (səriştəyönümlü) yanaşma ideyasıdır. Bilik yönümlülüğü əvəzləyən səriştəyönümlü yanaşma paradigması təhsil və onun nəticələrinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə zəmanət verir. Buna görə də müasir məktəbli təhsilin nəzəri və praktik məzmununun harmonik uyğunluğunu təmin edəcək bir sıra səriştələrə malik olmalıdır.

Məhz səriştəyönümlü yanaşma məktəblinin öz şəxsi keyfiyyətlərini səmərəli inkişaf etdirməsi, individuallığını formalaşdırması, öz imkanlarını yaradıcı şəkildə realizə etməsi vəzifəsini həll edə bilər. Özünün bir şəxsiyyət kimi inkişafına təsir edə biləcək gücə sahib mədəniyyət insanının tərbiyə olunması bu gün məktəb filoloji təhsilinin mərkəzinə qoyulan problemdir. Şagird şəxsiyyətinin inkişafı məsələsinin pedaqoji prosesin əsas amalına çevrilməsi, biliyin mexaniki ötürülməsinə istiqamətlənmiş ənənəvi pedaqogikanın məqsədləri ilə müasir cəmiyyətin qarşıya qoyduğu məqsədlər arasındakı ziddiyyətləri həll etməyə imkan verir. Bir sıra alimlər şagirdin inkişafı və özünü inkişafı üçün, fərdi xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi və onlardan fəal şəkildə istifadə edilməsi üçün maksimum əlverişli şəraitin yaradılması ilə bağlı məqsədlərin həyata keçirilməsi imkanlarını məhz təhsildə kompetensiya yönümlü yanaşmanın tətbiqi ilə əlaqələndirirlər.

Şagirdlərin filoloji təhsilində linqvistik kompetensiyanın formalaşdırılması əhəmiyyətli yer tutur. Linqvistik kompetensiya – şagirdlərin sözləri, onların formalarını, sintaktik strukturlarını ədəbi dil normalarına uyğun istifadə etmək, onun sinonim vasitələrindən məharətlə istifadə etmək, son nəticədə dilin zənginliklərinə uğurlu nitq fəaliyyətinin vacib şərti kimi sahib olmaq qabiliyyətidir.

Məlumdur ki, artıq 5-6 yaşında uşaqlar ana dilini praktik olaraq bilirlər. Buna görə də, ibtidai məktəbdə ana dilinin tədrisində, əslində artıq linqvistik kompetensiyanın formalaşdırılmasından deyil, təkmilləşdirilməsindən söhbət gedir. Bu vəzifələr ənənəvi olaraq məktəbdə həll olunur: şagirdlərə dilimizin leksik tərkibinin yeni layları təqdim olunur, frazeoloji fond genişləndirilir, şagirdlərin nitqinin qrammatik quruluşu təkmilləşir: morfoloji normalar, uzlaşdırma, idarə normaları mənimsənilir, müxtəlif növ cümlələrin qurulması bacarıqları inkişaf etdirilir, məktəblilərin nitqi sinonim forma və konstruksiyları ilə zənginləşdirilir.

Linqvistik kompetensiya dil bacarıq və vərdislərinin formalaşmasını nəzərdə tutur. Bunlara ilk növbədə tanıma bacarıqları daxildir: səs və hərfləri tanıma, sözün tərkibi, morfemlər, nitq hissələri və s. müəyyən etmək, bu anlayışları bir-birindən ayırmaq. İkinci qrup bacarıqlar təsnifatla bağlıdır: dil hadisələrini təsnif etmək, qruplaşdırmaq bacarığı. Nəhayət, üçüncü qrup bacarıqlar analitik bacarıqlardır: fonetik, morfoloji, sintaktik, orfoqrafik təhlil və s. apara bilmək.

Dilə yiyələnmə yalnız dil haqqında biliklərə və dil materialına yiyələnməni nəzərdə tutmur.

Məlumdur ki, tələffüz normalarını, sözləri və onlardan istifadə qaydalarını, qrammatik forma və konstruksiyları yaxşı bilib, eyni fikri ifadə etmək üçün müxtəlif ifadə üsullardan istifadə etməyi bacarıb, bir sözlə, linqvistik və dil baxımından kifayət qədər səriştəli olub, ancaq bu bilik və bacarıqlardan konkret nitq şəraitinə uyğun, və ya alimlərin ifadə etdiyi kimi, “kommunikativ situasiya”ya uyğun istifadə etməyi bacarmamaq da olar. Başqa sözlə, dili bilmək üçün bu və ya digər sözlərdən, qrammatik konstruksiyalardan konkret ünsiyyət şəraitində və ya kommunikativ situasiyada istifadə etmək bacarıqları və vərdisləri vacibdir (Kommunikasiya latın sözü olub, “əlaqələndirirəm”, “ünsiyyət qururam” mənalarını ifadə edir). Məhz buna görə də, dilin (dillərin) öyrənilməsində dil və linqvistik kompetensiyalarla

yanaşı, kommunikativ kompetensiyaların formalaşdırılması da nəzərdə tutulur. Metodik ədəbiyyatda bəzən bu termin ona yaxın olan mənada: "danışiq kompetensiyası" termini kimi də işlədilir. Linqvistik kompetensiya dili, onun quruluş və funksiyalarını, dil normalarını, o cümlədən orfoqrafiya və punktuasiya normalarını bilməyi nəzərdə tutur. Məhz linqvistik və kommunikativ kompetensiyalar birlikdə ünsiyyət bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasına kömək edir. Bunun üçün hər dərstdə ünsiyyət şəraiti yaratmaq lazımdır. Nitq fəaliyyəti onun bütün növlərində - dinləyib-anlama və danışma, oxu və yazıda formalaşır. "Ünsiyyəti ünsiyyət quraraq öyrətmək" prinsipi dərsin təşkilində vacib şərtidir. Bütün bunlar üçün isə məhz oyun priyomlarından istifadə münbit şərait yaradır. Oyun – maraq ocağını yandıran qığılcımdır. Oyun, əqli gərginlik, yaradıcı təxəyyül olmadan, səmərəli təlimi təsəvvür etmək mümkün deyil. "Çox vacibdir ki, təbiətin, fantaziyanın, məktəbdən əvvəl uşaqları əhatə edən yaradıcılığın əsrarəngiz dünyası uşağın qarşısında sinif qapısı ilə bağlanmasın" [13]. Müasir dövrdə "oyun pedaqoji texnologiyaları" anlayışı pedaqoji prosesin oyunlar formasında təşkilinin müxtəlif metod və üsullarının kifayət qədər geniş qrupunu əhatə edir.

Ümumiyyətlə oyunlardan fərqli olaraq, pedaqoji oyun mühüm əlamətə malikdir – o, dəqiq müəyyən edilmiş təlim məqsədi daşıyır və bu məqsədə müvafiq pedaqoji nəticə ilə yekunlaşır. "Uşaqların yaşı artdıqca onların həyatında qaydalı oyunlar tədricən daha mühüm yer tutmağa başlayır. Psixoloji baxımdan bunun xüsusi əhəmiyyəti vardır. Rollu oyunlarda uşağı nəticə deyil, proses maraqlandırır. Qaydalı oyunlarda isə nəticə ən başlıca cəhətə çevrilir. Özünün bu xüsusiyyətinə görə qaydalı oyunlar təlim fəaliyyətinin (kiçik məktəbli yaş dövründə aparıcı fəaliyyət növünün) formalaşması üçün əlverişli şərait yaradır" [2, 245]. Dərslərdə oyundan istifadə şagirdləri təlim fəaliyyətinə stimullaşdıran və həvəsləndirən vasitə kimi çıxış edən oyun priyomları və oyun situasiyalarının yaradılması ilə təzahür edir.

Didaktik oyunlar bir tərəfdən təlim bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasına, yeni materialın öyrənilməsinə və ya keçilmiş materialın təkrarlanması və möhkəmləndirilməsinə kömək edir, yəni müəyyən didaktik vəzifələri həll edir. Digər tərəfdən, oyunlar təfəkkürün, yaddaşı, diqqətin, müşahidəçilik qabiliyyətinin inkişafına kömək edir. Oyun zamanı uşaqlarda diqqəti cəmləmək, təşəbbüs göstərmək, müstəqil düşünmək vərdişləri inkişaf edir. Oyun axtarışa sövq edir, şagirdə qələbəyə maraq oyadır və buna görə də – daha cəld, çevik, bacarıqlı olmaq, vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək, oyun qaydalarına dəqiq riayət etmək arzusu doğurur. Kollektiv oyunlarda şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətləri formalaşır. Uşaqlar yoldaşlarına kömək etməyi, başqalarının maraqları ilə hesablaşmağı, lazım gələrsə, öz istəklərini əngəlləməyi öyrənirlər. Onlarda məsuliyyət hissi, nizam-intizam, iradə, xarakter tərbiyə olunur. Oyunlar şagirdlərdə emosional əhval-ruhiyyə yaratmaqla dərsin cansıxıcı keçməsinin qarşısını alır, gərginlik və qorxunu aradan qaldırır, yerinə yetirilən işə müsbət münasibət formalaşdırır, ümumi iş qabiliyyətini yüksəldir, eyni materialı müxtəlif üsullarla təkrarlamağa və tətbiq etməyə imkan verir. Sadalanan arqumentlər tədris prosesində oyunun daha geniş istifadəsi üçün ciddi əsas hesab edilə bilər.

Dil dərslərində istifadə üçün təklif olunan oyunların təsnifatına iki yanaşma mümkündür. Birinci yanaşma dərslər prosesində konkret olaraq hansı məsələlərin həlli üçün oyundan istifadə olunacağından asılı olaraq oyunların təsnif edilməsidir. Bu bölgü kifayət qədər formal xarakter daşıyır, ona görə ki, bir oyun dərslərdə bir neçə vəzifəni həll etməyə imkan verə bilər:

1. Dərs mövzusunun elan edilməsi. Motivasiya mərhələsində hər hansı oyun tapşırığının icra etdirilməsi ilə şagirdlərdə idrak marağının oyadılması və bu yolla onların müstəqil olaraq dərslərin mövzusunı təyin etməsinə imkan yaradılması.
2. Yeni materialın öyrənilməsi. Oyun elə təşkil edilir ki, fəaliyyətin sonunda gəlinən nəticə yeni materialın öyrənilməsinə təmin etməyə imkan verir.
3. Öyrənilmiş materialın yaradıcı tətbiqi. Oyun elementlərindən istifadə mənimsənilmiş materialın bütün həcmi əhatə etməklə tətbiq etməyə, bu prosesə şagirdlərin hamısını cəlb etməyə, tapşırığın yerinə yetirilmə vaxtına qənaət etməyə, fənlərarası əlaqələr yaratmağa imkan verir.
4. Oyun anları dərslərin mərhələləri arasında rəvan keçidi həyata keçirməyə imkan verir.
5. Dərslərin yekunlaşdırılması. Oyun dərslərin nəticələrini daha qısa və məzmunlu şəkildə yekunlaşdırmağa imkan verir.

İkinci yanaşma oyunları mahiyyət və məzmunundan asılı olaraq təsnif etməyə imkan verir. Məsələn:

1. "Söz düzəlt" oyunu.
2. "Artıq olanı tap" oyunu.
3. "Qruplaşdır" oyunu.
4. "Sehirli torba" oyunu.
5. "Səhv düzəlt" oyunu.

"Söz düzəlt" oyunu

Bu oyun şagirdlərdə fonetik və orfoqrafik gözütiliyi, ixtiyari diqqəti, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirir. Şagirdlərə müəyyən sözlər verilir, həmin sözlərdə bir, iki və ya üç hərfi dəyişərək yeni sözlər düzəltmək tapşırılır. Daha çox söz düzəldən oyunun qalibi olur.

qonaq – calaq, balaq, dalaq, qınaq, oyaq, qovaq, sinaq, yanaq, oynaq, çanaq;

quru – quzu, Qulu, duru, boru, quyu, loru, qurd, qora, qutu, qara;

balıq – camış, qamış, çalış, satış, yarış, yağış, qarış, barış, qaloş, balıq.

"Artıq olanı tap" oyunu.

Şagirdlər verilmiş cərgədəki sözlərdən artıq olanı tapmalı və öz seçimlərinin səbəbini izah etməlidirlər.

Kreslo, stol, divan, stəkan

Çobanyastığı, nərgiz, yasəmən, zəngiçiçəyi

Əli, Leyla, Arif, Nəmin, Qasimov

Budaq, alma ağacı, çiçək, quş, üzüm

Bəbir, tülkü, qoyun, çaqqal, canavar

Qağayı, qu quşu, dovşan, tovuzquşu, ördək

"Qruplaşdır" oyunu.

Bu oyunda şagirdlərə cüt-cüt yazılmış feillər təqdim olunur. Şagirdlər hər bir cütdə olan feillərin mənasına diqqət yetirərək lazımı iki sütuna (sinonimlər, antonimlər) yerləşdirirlər. Daha sonra onları fərqli sütunlara yerləşdirmələrinin səbəbini izah edirlər.

Baxır-görür, susur-danışır, mürgüləyir-yatır, başlayır-qurtarır, açır-bağlayır, düşünür-fikirləşir, itirir-tapır, xilas edir-dardan qurtarır, kömək edir-yardım edir, susur-danışır, yazır-pozur, çağırır-səslənir.

"Şehirli torba" oyunu.

Bu oyunun məqsədi şagirdlərdə isimlərlə bağlı orfoepik-orfoqrafik vərdişlər formalaşdırmaqdır.

Müəllim şehirli torbaya oyuncaq yumurtalar yığır. Hər bir oyuncaq yumurtanın içinə tələffüzü yazılışından fərqlənən adları olan əşyaların şəkillərini qoyur. Məsələn: kitab, dəftər, bıçaq, avtomobil, saat, qutab, pələng və s. Şagirdlər növbə ilə torbadan bir oyuncaq yumurta çıxarıb açırlar və içindən çıxan şəkildəki əşyanın adının düzgün tələffüz və yazılışını nümayiş etdirirlər.

İcra prosesində yol verilən səhvlər bütün siniflə müzakirə edilir, həmin sözlərin yazılışının əsasında duran orfoqrafik qayda bir daha yada salınır.

"Səhvi düzəlt" oyunu.

Müəllim uzaq bir ölkədən şagirdlərə sovqat gəldiyini, lakin həmin sovqatı üstündə göndərilmiş məktubda səhvləri düzəldə bilən şagirdin ala biləcəyini söyləyir. Bunun üçün uşaqlar məktubu oxumalı, səhv yazılmış sözləri tapmalı və düzəltməlidirlər ki, sovqatı ala bilsinlər.

İbtidai məktəbdə Azərbaycan dili fənni dilçilik elmini olduğu kimi məktəbə gətirmir, çünki məktəbin qarşısında hər bir şagirdin ilk növbədə ana dili üzrə praktik bacarıq və vərdişlərlə silahlandırılması vəzifəsi durur. "Məktəb qrammatikası (xüsusilə, ibtidai məktəb qrammatikası) elmi qrammatikadan öz sadəliyi, yığcamlığı, praktik əhəmiyyəti ilə fərqlənir" [7, 282]. Eyni zamanda, ana dili fənni şagirdləri yüksək bədii dilin əsl nümunələri ilə tanış etməli, onlarda nitq mədəniyyəti tərbiyə etməli, fikirlərini, bilik və hisslərini düzgün, dəqiq və ifadəli şəkildə çatdırmağı öyrətməlidir. Şagirdlərin dillə bağlı əldə edəcəkləri bilik, bacarıq və vərdişlərin əhatə dairəsi ibtidai məktəb üçün Ana dili üzrə fənn kurikulumunda

konkretləşdirir, burada fənnin məzmunu və həcmi, habelə bilik, bacarıq və vərdişlərin səviyyəsinə verilən əsas tələblər müəyyən edilir [1, 15-28].

İbtidai sinif Azərbaycan dili dərslərinin didaktik tərtibatı da linqvistik baxımdan inkişafetdirici təlim effektinin gücləndirilməsinə yönəldilmişdir. I-IV siniflər üçün nəzərdə tutulan ana dili dərslələri kiçik məktəblilərin idrak imkanlarını və linqvistik bacarıqlarını inkişaf etdirməyə istiqamətlənmiş dil materialları ilə zəngindir. Metodik sistem uşağı yükləmədən qrammatika, orfoqrafiya və nitq inkişafı arasında qarşılıqlı əlaqənin həyata keçirilməsinə, ana dili sahəsində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının daim dərinləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə yönəldilmişdir. Tapşırıqların quruluşu müəllimin şagirdlərlə, şagirdlərin bir-biri ilə və dərsləklə dialoqunu nəzərdə tutur, uşaqların sərbəstlik və mürəkkəblik baxımından müxtəlif səviyyədə fəaliyyətə hazırlanmasının təşkilinə şərait yaradır.

Oyun texnologiyaları materialın mənimsənilməsinə yüngülləşdirərək ana dili üzrə bilik əldə etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Oyun dil materiallarını asanlıqla mənimsəməyə və bir fəaliyyət növü kimi əldə olunmuş bilik və bacarıqların nitq praktikasında şüurlu tətbiqinə imkan yaradır. Dil - xalqın mənəvi, əxlaqi və mədəni dəyəridir. Oyun uşaqlara doğma dilə sevgi və maraq aşılamağa, milli özünüdərkə həyata keçirməyə kömək edir

Tanımaq, analiz etmək, dil faktlarını təsnif etmək, ünsiyyət məqsədlərindən asılı olaraq nitq davranışlarını modelləşdirmək və s. bacarıqlara yiyələnmə dərslərdə təşkil olunmuş oyun fəaliyyəti sayəsində daha asan və maraqlı olur. Ana dili dərslərində oyun priyomlarının yalnız mütəmadi və sistemli tətbiqi kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəaliyyətini aktivləşdirməyə, bununla da ibtidai sinif müəlliminə dərsləri rəngarəng, emosional cəhətdən parlaq etməyə imkan verə bilər.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, oyunlar ibtidai məktəb təlimi üçün vacibdir, onlardan dərslərin müxtəlif mərhələlərində sistem şəklinə istifadə edilməlidir, oyunlar vasitəsilə şagirdlərin müxtəlif növ fəaliyyəti təşkil edilməlidir. Oyunları mürəkkəb, şagirdlər tərəfindən çətin anlaşılan materialın öyrənilməsi zamanı tətbiq etmək müsbət nəticə verə bilər. Onlardan daha sistemləşdirilmiş şəkildə istifadə etmək üçün ibtidai sinif müəllimi müəyyən mövzular üzrə oyun kompleksləri hazırlamalıdır. Oyun - ana dilinə olan marağı artırmaq və bu fənni daha "canlı" və əyləncəli etmək üçün istifadə edilən, kiçikyaşlı məktəblinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında əvəzsiz olan bir vasitədir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumları (I-IV siniflər). Bakı: Mütərcim, 2008, 495 s.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: Çinar-çap, 2006, 620 s.
3. Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika, 2004
4. Hüseynov H. Azərbaycan dili dərslərində fonetik oyunlar. Bakı: Çarşıoğlu, 2000, 32 s
5. Hüseynov H. Azərbaycan dili dərslərində leksik oyunlar. Bakı: Azər nəşr, 2000, 30 s.

6. Hüseynov H. Azərbaycan dili dərslərində qrammatik oyunlar. Bakı: Azər nəşr, 2004, 36 s.
7. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: "Səda", 2013, 552 s.
8. Uşağa istiqamətləndirilmiş tədris proqramı. Bakı: Yeni nəsil, 2003, 229 s.
9. Аникеева Н.П. Воспитание игрой: кн. для учителя. М.: Просвещение, 2011. 144 с.
10. Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки: обстоятельное изложение социоигровых технологий обучения школьников. Петрозаводск: VERSO, 2008. 187 с.
11. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика, 1986, 240 с.
12. Уракова Ф.К. Методическая система формирования коммуникативных умений и навыков учащихся национальной школы // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Педагогика и психология. 2010. № 1.
13. The elementary school programmers in the educational system "School 2100". М.: Balass, 2011.

ANALİTİZM ÜMUMİ DİLÇİLİK HADİSƏSİ KİMİ

ANALYTICISM AS A COMMON LINGUISTIC EVENT

АНАЛИТИЗМ КАК ОБЩЕЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Məhəmməd Qərib oğlu Vəliyev

Gəncə Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Analitizm və analitik formalar ümumi dilçilikdə fundamental problemlərdən hesab edilir. Məqalə analitizm hadisəsi və bu hadisə nəticəsində meydana gələn mürəkkəb formaların tədqiqinə həsr edilmişdir. Həmin problem müəyyən araşdırmaların obyektı olmasına baxmayaraq hələ də dilçilər tərəfindən ciddi mübahisə yaradan və ümumi dilçiliyin tədqiqatı ehtiyacı olan sahələrindəndir. Tədqiqat göstərir ki, analitizm hadisəsi və analitik formalar ədəbi dilin müəyyən mərhələsində formalaşmış və inkişaf etmişdir. Həmin formalar müxtəlif dillərin morfoloji quruluşunda müəyyən yer və mövqe tutur. Analitik formanın sinonimi kimi analitik konstruksiya və sözbirləşməsi terminoloji vahidlərindən də istifadə olunur, onların bir-biri ilə münasibətləri, eyni zamanda ümumi və fərqlənən cəhətləri də mövcuddur. Məqələdə feilin analitik formalarının tərkib hissələrinin təhlili göstərir ki, bu formaların ünsiyyət prosesində, informasiyavericilikdə çox böyük rolu var. Təhlil analiz və sintezin qarşılıqlı münasibətlərində üzə çıxarır.

Analitizm dilin qrammatika və leksemikasında söz yaradıcılığı vasitəsi kimi aydınlaşdırılmış və konkretləşdirilmişdir. Söz yaradıcılığı və sözyaradıcı məna mexanizmi kimi dilin müxtəlif səviyyələri üzrə kompleks xarakterik əlamətləri öyrənilir. Ortaya çıxan yeni analitik quruluş leksik deyil, daha çox qrammatik bir mənanı ifadə edir.

Açar Sözlər: analitizm, sintetizm, analitik formalar, analitik feillər, analitizm dərəcəsi

SUMMARY

Analytism are considered as one of the fundamental problems. The article is dedicated to the event of analyticism and investigating the complex forms appearing as a result of this event. Through this problem was the subject of some researches linguistic considers it as a field which leads to serious discussions and needs to be examined. Researches show that the event of analyticism and analytic forms had formed and developed in a certain stage of the literary language. These forms have special places and positions in morphological structures of different languages. The synthesis terminology unit and analytical construction are used to present as the synonym of the analytic form. They have relations as well as common and different aspects. In the article, the analysis of components of the analytical forms of the verb show that these forms play a great role in the communication and informing process. The analysis reveals the attitude of analysis and synthesis.

Analyticism is explained and concretized as means of the verbalism in the grammar and lexicology of the language. Complex characteristics on different levels of language are learned as a meaning mechanism of word-building. The appearing new structure expresses a grammatical meaning more than lexical.

Keywords: analytical, syntactical, analytical forms, analytical verbs, analytical degree

РЕЗЮМЕ

Аналитизм и аналитические формы в общей лингвистике считаются одним из фундаментальных проблем. Статья посвящается на исследование аналитизм и образовавшихся сложных форм в процессе аналитизма. Несмотря на то, что проблема является объектом определенных исследований, еще продолжается серьезное споры среди филологов и остается одним из субъектов требующих исследований в общей лингвистике.

Исследование показывает что аналитизм и аналитические формы образовались и развивались на определенном этапе литературного языка. Эти формы занимают определенное место в морфологической структуре разных языков. Используются терминологические единицы аналитических конструкций и словосочетание как синонимы аналитических форм, существует отношение их друг-другом одновременно общие и различающие стороны. В статье анализ составляющих частей аналитических форм глагола показывает, что в процессе отношений и передаче информации эти формы играют большую роль. Исследование выражается взаимных отношений анализа и синтеза.

Аналитизм исследован конкретизирован в грамматике и лексике языка как средство словообразования. Словообразование и как механизм слово образования изучается комплексно характеристические явления по разном степени языка.

Ключевые слова: аналитизм, синтетизм, аналитические формы, аналитические глаголы, степен аналитизма

Hər bir elmə məxsus müxtəlif hadisələr mövcuddur ki, onlardan birini də ümumi dilçilik hadisələri təşkil edir. Məhz analitizm ümumi dilçilik hadisələrindəndir. Bir dil tipi kimi analitizmin əksi sintetizmdir. Analitizm dilin daxili sistemi ilə əlaqədar hadisədir. Dil tipləri ilə bağlıdır.

Dil tipləri realıqdır yaxud elmi fiksiyadır, yəni həqiqətdən uzaq olan, lakin müəyyən məqsəd üçün bir əsas və dəlil kimi istifadə edilən müddəə, mühakimədir. Bu baxımdan analitizm-izolyasiyadır. Tipoloji analoq xüsusiyyəti bu forma üçün səciyyəvidir. Bu formalarla birinci növbədə eksplisit (gizli) informasiyalar ötrülür. Morfoloji və sintaktik analitizm dil

strukturunun tipoloji cəhətidir. Bu o deməkdir ki, sözlər arasında qrammatik münasibətlər analitik formalarla da yaranır və analitik təhlil yolu ilə müəyyənləşir. Dil tipləri (sintetik dillər, analitik dillər və s.) təcrid olunmuş formalara malikdirlər. Bu tiplər morfoloji təsnifata görə dilləri və onların quruluşlarını bir-birindən ayırır. Analitik dillərə german dilləri, çin, fransız dilləri daxildir. Sintetik dillər isə slavyan, türk və semit dilləridir. Bunlar ümumi dilçilikdə qrammatik mənanın ifadə vasitələrinə görə təsnif olunmuşdur. Sintetik dillərinin qrammatik təzahür vasitələri affiksasiyadır, şəkilçilərdən, prefikslərdən istifadədir. Daxili fleksiya (əvəzlənmə) xüsusiyyəti də bu dillərə xasdır.

Köməkçi sözlər, artklər (müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik, cins, mənsubiyyət və s.), köməkçi feillər, sözün müqayisə dərəcəsi, bağlayıcılar (cümlələr arasında sintaktik əlaqə), ədat (sual, inkar və s.); intonasiya vasitələri, söz sırası, dil vahidlərinin ardıcılığı, məntiqiliyi, cümlələr arasında münasibət analitik ifadə vasitələrinə aiddir.

Analitizm dildə müxtəlif tip mənalara ifadə vasitəsi kimi özünü göstərir. Bu mənalara leksik və qrammatik mənalara aiddir. Ümumiləşmiş, mücərrədləşmiş qrammatik məna burada əsas sayılır. Analitizmin aydın əlaməti leksik və qrammatik mənalara ifadəsinin ayrılmasıdır. Köməkçi sözlərin yardımı və kontekst vasitələri (nitq hissələrinin müqayisə dərəcələri və s.) bu strukturda görünən tərəfdir. Məs.: **gözəl olur** -indiki zamanın morfoloji əlaməti, **gözəl olacaq** - gələcək zamanın morfoloji əlaməti, «olmaq» yardımçı feilinin iştirakı ilə.

Bu izahlardan sonra analitizm qavram və anlayışının mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu göstərək: Bu terminlə adekvat təşkil edən anlayışları müəyyənləşdirək. Analitik modelləri üzə çıxarmaq və təsvir etmək, universal və idioetik xüsusiyyətlərini göstərmək. Sintetik və analitik formalar arasında olan münasibətləri meydana çıxarmaq, bu münasibətlər arasında olan qanunauyğunluqları müəyyənləşdirmək bizim bu məqalənin başlıca vəzifələrindən birini təşkil edir.

Analitik forma əsas sözlə köməkçi sözün birliyi kimi təsəvvür edilir. «əsas söz- ayrıca söz, söz birləşməsi forması kimi funksionallaşır» (1, s.154)

Analitik forma üçün strukura ayrılma, parçalanma xarakterikdir, ayrılmış hər hissənin özünəxas informasiya ykü olur. Həmçinin analitik forma üçün köməkçi elementin desematikləşməsi, qrammatik elementlərin tərkib hissəyə ayrılma xüsusiyyəti xasdır.

Analitizm problemi qrammatik tipologiyada mərkəzi yer tutan problemlərdəndir. Analitizm flektiv-sintetik tip dillərdə nəzəri planda az tədqiq edilmişdir. Analitizm çoxplanlı hadisələrdəndir. Elə buna görə də bizim dilimizdə analitizmin morfolojiləşməsi və cümlə üzvlərinin analitizmi bu sistem üzrə öyrənilməmişdir.

Analitizm Azərbaycan dilinin qrammatik sistemində mühüm yer tutur. Morfoloji sistemdə analitizm fenomen sayılır.

Bunu daha yaxşı anlamaq üçün birinci növbədə bir məsələ üzərində dayanmaq. Söz və onun forması məsələsi. Söz və onun formal tərəfi, formal ifadə vasitələri ümumi dilçilikdə mürəkkəb və çoxcəhətli problemlərdəndir. Müasir dilçilikdə mühüm və çoxaspektli

problemlərdən biri söz və onun formasıdır. Sözüün forması problemi, o cümlədən analitik formalar haqqında bir sıra dilçilər morfoloji struktur səviyyəsində fikir və mülahizələr söyləmişlər.

Sözüün forması deyərkən bir tərəfdən də sözü yaradan vasitələrin formal hissələrə (əsas, baza) parçalanması nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə sözüün daxili forması, sözüün qrammatik forması, sözüün leksik-sintaktik forması, sözüün əsas forması və s. terminoloji vahidlər işlədilir. (2, s.501 (576 s.)) Ümumiyyətlə, forma fəlsəfə elmində hər hansı bir predmetin elementləri arasında mövcud olan sabit əlaqələrin təşkil olunması şəklində izah olunur. Forma çərçivəsində məzmunun fəallığı, çevikliyi özünü göstərir. Əlbəttə, forma məzmunun inkişafına mühüm təsir göstərir. Beləliklə, demək olar ki, forma məzmunun varlıq formasıdır.

Sözüün forması morfem kompleksini təmsil edərək, müəyyən məzmun-leksik mənə ifadə edir. Söz çoxcəhətli əlamətlərə malik olduğu üçün müxtəlif istiqamətlərdə xarakterizə olunur. Sözlər formal-qrammatik baxımdan müxtəlif şəkillərə düşərək müxtəlif qruplar halında ümumiləşir. Bu qruplardan birini də sözüün analitik şəklə düşməsidir. Analitik feil formaları da dilin uzunmüddətli inkişafının nəticəsi olaraq yaranmışdır. Ümumiyyətlə, «morfolojiyada sözlərin hansı qrammatik formalara düşdüyü, hansı qrammatik mənaları ifadə etdiyi və necə ifadə etdiyi, sözlərin hansı prinsiplər əsasında dəyişdiyi öyrənilir» (3, s. 26 (448 s.))

Hər bir dilin morfoloji strukturu tarixi inkişaf prosesində təşəkkül tapır. Bu inkişaf prosesində mürəkkəb sinxroniya və rəngarəng hadisələr formalaşır. Belə hadisələrdən biri feilin analitik formalarının tədricən yaranmasıdır. Diskusiyaya yaradan məsələ sözüün mürəkkəb tərəfi ilə bağlıdır. Mürəkkəb quruluşu ifadə etmək üçün türk dillərində müxtəlif terminoloji vahidlərdən istifadə olunması bir yana, həmin formanın mürəkkəb feil, söz birləşməsi sayılması da mübahisə yaratmışdır. Müxtəlif tiplər yaranmışdır: əsas söz+ köməkçi söz və ya köməkçi söz+ əsas söz (4)

Bu struktur analitik konstruksiyalar, analitik söz-formalar, perifrastik formalar, mürəkkəb tərkiblər və s. adı altında tədqiqatlarda öyrənilmişdir. Göründüyü kimi, həmin formaları bir-birinin sinonimi də saymaq olar. Analitik forma və analitik konstruksiyalar məsələsi barədə Hind-Avropa dilçiliyində J.Vandries, C.Kerm, V.M.Jirmunskiy, V.N.Yart, A.İ.Smirniski, M.M.Quzman; rus dilçiliyində A.A.Potebnya, F.F.Fortunatov, A.A.Şaxmatov, İ.A.Boduen de Kurtune, L.V.Şerba; türkologiyada V.Humbolt, Mirzə Kazımbəy, T.Makarov, A.A.Yuldaşev, A.A.Kononov, M.S.Mixaylov, N.A.Baskakov və başqaları tədqiqatlar aparmışlar.

Linqvistik ensiklopedik lüğətdə «analitizm» sözüünün yunan mənşəli olduğu və «parçalanmış, ayrılmış» (tərkib hissələrinə) mənalarda işləndiyi göstərilir. Bu termin «sintetizm» tipoloji vasitəsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Analitizm, sözüün morfoloji cəhətdən dəyişməməsi nəticəsində törəyir, analitik (mürəkkəb) konstruksiya (forma) biçimində mövcuddur. Sözüün morfoloji dəyişməməsi nəticəsində sözüün qrammatik mənası söz birləşməsi + köməkçi sözlə (yarımmənəli söz), söz sırası və intonasiya ilə ifadə olunur. Məsələn, **qılmaq, olmaq** feillərini götürək: Bu feillərin analitik forma qazanması üçün mütləq həmin feillərin əvvəllinə «səcdə,

namaz» (səcdə qılmaq, namaz qılmaq), «tuş, giriftar» (tuş olmaq, giriftar olmaq) sözlərindən birini artırmaq lazım gəlir.

Analitizm iltisafiliyinin mexanizmidir. Bu o deməkdir ki, dillərin morfoloji sistemi üçün şəkilçilərlə sözdüzəltmə və sözdəyişdirmə sistemli xarakter daşıyır, vahid təsəriflənmə və hallanma əlaməti olmaqla morfoloji göstəricilərin eyni funksiyalılığı özünü göstərir.

Analitik konstruksiyalardan müxtəlif tip dillərdə istifadə olunur. Analitizm, hər şeydən əvvəl, bütün qrammatik sistemin əsas xüsusiyyəti sayılır. (5)

Analitizm dərəcəsi morfemin kəmiyyəti ilə təyin olunur. Analitik konstruksiyalar əsas söz və köməkçi söz strukturunda qurulur. Analitik konstruksiyalar leksik, morfoloji və sintaktik funksiyalar etibarilə fərqlənilirlər. Morfoloji analitik konstruksiyalar morfoloji kateqoriyalar vasitəsi ilə ifadə olunur: zaman (təqdir edir, təqdir etmiş, təqdir edəcək), növ (təqdir etdilmək, təqdir ediləsi), komparativ –müqayisə (şir kimi olmaq). Sintaktik analitik konstruksiyalar ayrılmış, parçalanmış cümlə üzvləri ilə ifadə olunur. Məsələn, xəbərlə: O, **oxumağa başladı** = O, **mahnı** oxudu; təyinlə: insanın boyu ucadır = hündür insan...

Analitizm hər bir dilin morfoloji sistemində aparıcı yerlərdən birini tutur və həmin konstruksiyalar dünyanın dil mənzərəsinin öyrənilməsinə də tətbiq olunur. Ona görə ki, dil mənzərəsi xalqın mədəni irsinin bərpası istiqamətində araşdırılır, dilin ayrı-ayrı sahələrinin müəyyənləşdirilməsində, sözdüzəltmə, analitik forma düzəltmədə və s. əks oluna bilər (6)

Analitizm hər hansı bir təkamül prosesinin nəticəsi olaraq formalaşmışdır. Hibrit dil tipləri mövcud olmuş, sonradan onların hər hansı biri sabitləşmişdir. Yəni onlar bir-birinin əvəz etmişdir. Tədqiqatçıların da göstərdiyi kimi, «dil sisteminin təkamülü prosesində, demək olar ki, əbədi olan analitizm-sintetizm əvəzlənməsini reallaşmışdır» (7, s.87-89)

Sözün analitik forması sözün söz birləşməsi şəklində qrammatikləşməsidir, sözdəyişmə paradigmasını yaratmasıdır.

Feilin analitik formalarının seçilən xüsusi struktur-qrammatik modelləri vardır. Artıq analitik formalar dünya elmində tanınır, qrammatik kateqoriya kimi onun ifadə vasitələri mübahisəli morfoloji hadisə kimi fəallaşır.

O.S.Axmanovanın lüğətində «analitizm» termini analitik quruluşun inkişafı mənasında göstərilmişdir. Müəllif lüğət məqaləsində analitik morfolojiya, analitik hallar, analitik müqayisə, analitik üslubiyyət, analitik quruluş, analitik forma (təsviri forma, mürəkkəb forma, *tərkibi forma) kimi terminoloji anlayışları izahını verməyə çalışmışdır (2, s.4-45 (576 s.)

Bu hadisə nəticəsində dildə analitik formalar meydana çıxır. Analitik forma anlayışına izahlı dilçilik terminləri lüğətlərində münasibət belədir. 1) tam mənalı sözlə köməkçi sözün birləşməsindən ibarət birləşmə. Məs.: qulaq asmaq, dil açmaq və s., 2) hər hansı qrammatik mənanın verilməsində əsas sözün köməkçi sözlə birləşməsindən ibarət qrammatik forma. Məs.: ən gözəl, daha gözəl, gərək gedəm; 3) analitik cümlə məntiqi cəhətdən hər zaman, hər yerdə düzgün cümlədir. Ondakı fikrin gerçəkliyini yoxlamağa ehtiyac qalmır. Məs.: yağış

yağmır - yağış yağır. Geniş mənada analitik cümlələr elə cümlələrdir ki, onların düzgünlüyü sintaktik strukturdan və onlardakı dil ünsürlərinin mənasından asılıdır. Məs.: Bacı qardaş qohumdurlar.

Bunlar analitik formalardır, ancaq bizim tədqiqat obyektimiz belələri deyil.

Azərbaycan dilçiliyində feildən bəhs olunan əsərlərdə analitik formaların xarakterik xüsusiyyətlərinə də toxunulmuşdur. Amma fərqli fikirlər də özünü göstərmişdir. Məsələnin geniş təhlil prosesində həmin fərqli cəhətlərin göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur (8; 9)

Ümumi dilçilikdə analitik dillər terminoloji vahidindən də istifadə olunur. Analitik dillər adı altında müxtəlif qrammatik əlaqələri ifadə etmək üçün söz sırasından, köməkçi sözlərdən, intonasiya vasitələrindən, əvəzlilərdən və s. istifadə edən dillər nəzərdə tutulur. Məsələn, fransız, alman və ingilis dilləri analitik dillərdəndir. Azərbaycan dilində analitizm ünsürləri olsa da, bu dil tam analitik dillərdən sayılmır (10, s.46 (516 s.))

Analitizm hadisənin nəticəsi olaraq Azərbaycan dilinin tarixində **et, ol, qıl** köməkçi feilləri ilə analitik feillər formalaşmışdır. Bu quruluşlu feillərə «Kitabi-Dədə Qorqud», «Dastani-Əhməd Hərəmi», və klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələrinin əsərlərində bol-bol rast gəlmək olur:

Məs.: **Dua qılmaq**: Qızından çünki sultan dinlədi söz, Dua qıldı və dedi: ey gözəl yüz... (Dastani –Əhməd Hərəmi. Bakı, Gənclik, 1978: 39)

Nəzər qılmaq: Gözümdən gərçi pünhandır nigarın surəti, amma Görünən vəchidir anın nəzər qıldıqca hər cayə (Nəsimi).

Yar ilə **söhbət etmək** bir dəm, iki cahana dəgər (Nəsimi)

Qanı dil ilə **iqrar edən** kim, Həqqə yoxdur anın könlündə inkar? (Nəsimi)

Analitik feil formaları demək olar ki, əksər türk dillərində kompoeks şəkildə öyrənilmişdir. Türk dillərinin materialları üzrə A.Yuldaşev (11); Qazax dilində (12); Azərbaycan dilində F. Zeynalov (13) və digər amillər bu sahədə əsərlər yazmışlar.

Müxtəlif sistemli dillərin (ingilis, Azərbaycan və rus dilləri) materialları əsasında P.Musayev feilin analitik formaları haqqında namizədlik işini müdafiə etmişdir (14, 25 s.)

Analitizmin güclü mövqeyi cümlələrin formalaşması prosesində özünü doğrultmuşdur. Məsələn, Q.Kazımov cümlələrin inkişaf tarixindən danışarkən belə bir nəticəyə gəlir ki, «inkişafın ən qədim və ilkin mərhələlərində bağlayıcı cümlələrə nisbətən, bağlayıcı sözlü cümlələr fəal olmuş, tədricən analitik tip üstün məna qazanmışdır» (15, s.600 (608 s.))

Sözün analitik formaları ilə demək olar ki, bütün tanınmış dillərdə qarşılaşmaq olur. Sözün analitik forması zəngin struktur-qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu formanın xüsusi ifadə vasitələri mövcuddur. Formanın köməkçi elementi ilə əsas söz arasında distant məsafə gözlənilir. Analitik forma yaratma yaradıcılığın prosesual xarakter var. Dilin təkamül yolu bu formaların yaranmasına zəmin yaratmışdır.

Analitik formaların yaranmasında dildə qrammatikləşmənin və desamentizasiyanın rolu vardır. Bu formanın funksionallaşması tədricən baş vermiş, köməkçi və yarımköməkçi feillərin rolu nəzərə alınmışdır.

Feilin anaitik formaları ilə perifrastik formalarını eyni və müxtəlif sayanlar vardır. Perifraz - yazılma yolu ilə əks olunan müəyyən ehtiva, üslub üsulu kimi verilən hər hansı təyinedici quruluşdur. «Feilin perifrastik formaları frazaya çevrilmiş nitq vahididir. Cümlədə xəbərlilik funksiyasını yerinə yetirərkən predikativlik təkcə hər hansı bir sadə feil forması ilə deyil, analitik yolla, yəni birinci tərəfi feilin xəbər, lazım, vacib, ikinci tərəfi «olmaq» feilinin bütün şəkilləri ilə ifadəsindən yaranmış perifrastik formalarla da ifadə oluna bilər (16)

Bu zaman hərəkətdəki müxtəlif modallıqlar ön xırda məna çalarlarına qədər bu formalarda öz əksini tapmış olur. Dilçilikdə bunları perifrastik feil deyil, feilin perifrastik formaları adlandırmaq daha doğrudur, çünki bunlar analitik birləşmədir, tək bir feildən ibarət deyil. Eyni zamanda bu formalar dildə sabitləşməmiş, daşlaşmamış, bunları asanlıqla tərəflərinə ayırmaq olar. Feilin perifrastik formalarından hələ kateqoriya kimi söhbət açmaq olmaz. Bunlar dildə hələlik tərzin təzahür formalarından biridir. Sabitləşmiş qrammatik vasitələr və onların sistemli şəkildə ifadəsi bu formalarda olmaması onlar haqqında qrammatik kateqoriya kimi danışmağa hələ əsas vermir. Dil inkişaf etdikcə yəqin ki, bu formalardan qrammatik kateqoriya kimi danışmaq mümkün olacaq. Bu dilin sonrakı inkişafından asılıdır» (17, s.4)

Bu diferensial polyar vahidləri bəzi hallarda bir-birindən ayırmaq çətindir. Analitik formaların həmin formalardan fərqli cəhətləri də vardır. Feilin analitik formalarının komponentlərinin təhlili nəticəsində həmin quruluş oxşarlıqların bir-birindən asanlıqla ayırmaq olar. Formaların komponentlərinə görə bunları aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

- 1) İki-komponentli analitik formalar: əsas komponent+ köməkçi komponent.
- 2) Çoxkomponentli analitik formalar.

Tarixi mənbələr göstərir ki, analitik formalar ədəbi dilin müəyyən dövrlərində çox fəal olmuşdur. Onlar cümlənin müxtəlif mövqelərində işlənmişlər. Sıra yerini dəyişə bilmişdir. Məs.: Qıldı fəna vücudumu küll kərim ilə kəlam, Zərqi-həsən budur ki, şah sandı bir gün qədpayinə (Nəsimi), Adı könlüm qılma ol bivəfa bir göz vəfa, Yıxdı məmur şəhrini, gör necə viran eylədi (Nəsimi), Cəhd qıldım çox, vüsəla yetmədim, çəkdim fəraq, Tədbir ana neyləsin, təqdiri-yəzdan eylədi (Nəsimi), Ey Nəsimi, sübşdən var, ərz qıl dildarə sən, Qəmzəyə verdin nəsihət, yoxsa çox qan eylədi (Nəsimi) və s.

Köhnə struktur olsa da (18), həmin formaların müxtəlifliyinə müasir Azərbaycan mətnlərində də təsadüf olunur. Məs.: Heybət dərəsindən çıxıb, Ələtə doğru irəliləməkdə idilər (S.Əhmədli), Onlar, o oğlanlar qalsa idilər, bu biabırçılıq, qeyrətsizlik əsla baş verməzdi (S.Əhmədli), Sur döyüşündə şəhid olmuş beş əsgər meyidini aparmış, hər birini öz yerinə, ailəsinə çatdırmaq gərəkdi (maq+ gərək forması) (S.Əhmədli), Arazbarlı şairənin adını, tarixçəsini ermənilər eşitmiş, bilmiş olardılilar (mış+ol) (S.Əhmədli), Stansiya ermənilərə də

gərək olduğundan Qafana, Mıgriyacan qatar işlədiyindən ona toxunmadılar. Onda dəmiryolu dayanacağı onlara gərək olacaq (S.Əhmədli) və s.

Tarixi qaynaqlardan və müasir yazıçılarımızdan verilən nümunələrdən göründüyü kimi, analitik formaların yaranması mexanizmi bir xətti deyil, həmçinin də sözügedən formaların qrammatik mənaları da bir-birindən tamamilə seçilir, belə olan təqdirdə Azərbaycan dilində bu cür formaların əmələgəlmə, struktur-semantik və funksional-kommunikativ, pragmatik xüsusiyyətlərinin daha ətraflı öyrənilməsinə zərurət yaranır.

Nəticə olaraq göstərə bilərik ki, analitizm bir dilçilik hadisəsi kimi relevant xarakteri daşıyır və onun təsnifi və inkişaf xətti Azərbaycan dilinin təkamülünü əks etdirir. Bu cəhətdən dilin mühüm inkişaf xətti analitizm hadisəsi ilə də xarakterizə olunur.

Analitizm sözyaradıcılığı tipidir. Analitizm dilin söz yaradıcılığı sistemini əks etdirir. Analitizm mexanizminin dildə gerçəkləşməsi spesifikası dil sisteminin müxtəlif səviyyələrində invariant mənaların yaranmasını şərtləndirir. Müasir Azərbaycan dilində analitim ənənəsi sözyaradıcılığı səviyyəsində bir qədər aktivləşmişdir.

Beləliklə, analitizm, hər şeydən əvvəl, dilin bütün qrammatik sisteminin əsas xüsusiyyəti sayılır. Analitik feillər Azərbaycan dilində leksik-semantik inkişafın nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Analitik formalar feil sistemində universal lingvistik fenomen kimi özünü göstərir.

Müasir Azərbaycan dilində analitik formalar üstün qrammatik mənaları ifadə edir. Yəni ümumi qrammatik məna konstruksiya daxilində üstünlük təşkil edir. Analitik formalar feilin çoxsaylı qrammatik kateqoriyalarının ifadə vasitələrindən biri kimi özünü göstərir. Həmin kateqoriyalar bunlardır: feilin zaman-tərz, növ, arzu və şərt, şəxs və kəmiyyət kateqoriyaları.

ƏDƏBİYYAT

1. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск, 2005
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.; Комкнига, 2007.
3. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya, Bakı, «Elm və təhsil», 2014
4. Чикобава А.С. О трансформации аналитических образований в синтетические формы. М., Наука, 1965
5. Аналитические конструкции в различных типов. М-Л., Nauka, 1965
6. Борисовна А.Т. Аналитизм в системем морфологии имени: когнитивный и прагматический аспекты. Автореферат докторская диссертация Ростов на Дону, 2003.
7. Бертагаев Т.А. Морфологическая структура слова монгольских языках. (Офузии, символзации, аналитизме, внутренней флессии, сингармонизмеимного значности аффиксов) М. 1969.

8. Bağırov Q. Azərbaycan dilində feillərin leksik-semantik inkişafı. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1971
9. Axundov A. Ümumi dilçilik. Şərq-Qərqnəşriyyatı, Bakı, 2006
10. Dilçilik ensiklopediyası. I cild (dərs vəsaiti) prof. F.Veysəlinin redaktəsi ilə - Bakı: Mütərcim, 2006
11. Юлдашев А.А. Аналитические формы глагола в тюркских языках. М., Наука, 1965
12. Оралбаева Н. Аналитические формы глагола в современном казахском языке. Автореферат кандидатская диссертация филологический наук. Алма-ата, 1971
13. Zeynalov F.R. Müasir türk dillərində analitik yolla yaranan feil formaları. Dil və ədəbiyyat jurnalı, 1974, № 4; yenə onun: Türk dillərində analitik yolla yaranan feil formaları. Müqayisəli tarixi türkologiyanın aktual problemləri. Bakı, ADU-nunnəşri, 1984; yenə onun: Müasir türk dillərində mürəkkəb feil problemi. Türk dillərinin quruluşu və tarxi (tematik məcmuə). ADUnəşri, Bakı, 1983
14. Мусаев Р.О. Аналитические формы глагола в языках различных типов. Автореферат кандидатская диссертация филологический наук. Баку, 1996.
15. Kazımov Qəzənfər. Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi. Bakı, Elm, 2019
16. Суник О.Р. О глаголах «bitğ» и «statğ» в алтайских языков. Проблема общности алтайских языков. Л., Наука, 1971
17. Əliyev V.H. Azərbaycan dilində feilin perifrastik formaları. Bakı, API-nin nəşri, 1989
18. Насилов Д.М. К истории в спомогательных глаголов в тюркских языках. М., Наука, 1976

**SEPARATISM IN SOUTH CAUCASUS AND THE PROCESS OF ITS TURNING
INTO THE NATIONAL ARMED CONFLICT****Shubay NURUZADEH**

Candidate of History, Assistant professor, ASPU

ABSTRACT

The present article deals with the factor of separatism in South Caucasus and the objective and subjective reasons of its transferring into the stage of the national armed conflict. In particular, the author draws attention to the Georgian-Abkhazian, Georgian-Asset, and Georgian-Adzhar conflicts. Also, the issues, such as the collapse of the Soviet political system, the secret position of national minorities, the support of the Armenian separatism by M. Garbachov, and the position of neighboring States, are analyzed in the article. Georgian-Abkhazian, also some other existing conflicts, such as the conflicts of Asetins, Adzhars, were to be resolved as soon as they began and the peace was to be established in the region. It is undeniable fact that even the Garabagh conflict is being continued on the same scenario. It is possible to solve the problems and to stop the national conflicts only in case the USA, Russia, Iran, and Turkey limit the scope of their interests, the principle of existing territorial integrity is taken for ground, and regulation of the conflict is realized impartially. Another variant for the regulation of the conflict is profiting by the opportunities presented by the time when anti-terror campaign is being conducted. It is mostly known that Russia carries on military operations in South Caucasus with the pretence to antiterror campaign. As to the USA, it leads anti-terror campaign in the East; Turkey possesses special military power and authority on this issue. Deriving profit from the opportunities of the present time, it is even possible to put an end to the historical injustice in Garabagh.

Moldova, Middle Asia, Pre-Baltic, Georgia, Kazakhstan. Both Azerbaijan and Georgia became a target for separatism, and even today, this problem is the focus of attention of the international community. While researching the roots of the Georgian-Abkhazian conflict, it becomes clear that the process of the formation of today's national conflicts started long ago, at the beginning of the XX century. On November 8, 1917, when it was intended to found People Council of Abkhazia, Georgia did not agree with it.

The strategy "neither peace nor war" is not suitable for South Caucasus. It is very crucial to solve serious problems of the globahzing world. otherwise, they can turn into more serious and dangerous universal problems.

Keywords: South Caucasus, separatism, process, national, armed confrontation.

ÖZƏT

Bu məqalədə Cənubi Qafqazdakı separatizm amili və onun milli silahlı münaqişə mərhələsinə keçməsinin obyektiv və subyektiv səbəbləri müzakirə olunur. Xüsusilə müəllif gürcü-abxaz və gürcü-adjar münaqişələrinə diqqət çəkir. Həm də məqalədə sovet siyasi sisteminin dağılması,

milli azlıqların gizli mövqeyi, erməni separatizminin M. Garbachov tərəfindən dəstəklənməsi və qonşu dövlətlərin mövqeyi kimi məsələlər təhlil edilir. Gürcüstan-Abxaziya, həmçinin Asetins, Aczhars münaqişələri kimi bir sıra mövcud münaqişələr, başlayan kimi və bölgədə barışıq bərqərar olunduqdan sonra həll edilməli idi. Hətta Qarabağ münaqişəsinin də eyni ssenaridə davam etdirilməsi danılmaz faktdır. Problemləri həll etmək və milli münaqişələri dayandırmaq mümkündür, yalnız ABŞ, Rusiya, İran və Türkiyə onların maraq dairəsini məhdudlaşdırdıqda, mövcud ərazi bütövlüyü prinsipi əsas götürülsə və münaqişənin tənzimlənməsi həyata keçirilsə. Münaqişənin tənzimlənməsinin başqa bir variantı antiterror kampaniyasının aparıldığı dövrün verdiyi fərsətlərdən faydalanmaqdır. Rusiyanın Cənubi Qafqazda hərbi əməliyyatların antiterror kampaniyası bəhanəsi ilə apardığı məlumdur. ABŞ-a gəlincə, Şərqdə antiterror kampaniyasına rəhbərlik edir; Türkiyənin bu məsələdə xüsusi hərbi gücü və səlahiyyəti var. İndiki zamanın fərsətlərindən qazanc əldə edərək, Qarabağdakı tarixi ədalətsizliyə son qoymaq da mümkündür.

Moldova, Orta Asiya, Pre-Baltik, Gürcüstan, Qazaxıstan. Həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan separatizmin hədəfinə çevrildi və bu gün də bu problem beynəlxalq ictimaiyyətin diqqət mərkəzindədir. Gürcüstan-Abxaziya münaqişəsinin köklərini araşdırarkən məlum olur ki, bugünkü milli münaqişələrin yaranması prosesi çoxdan, XX əsrin əvvəllərində başlamışdır. 8 Noyabr 1917-ci ildə Abxaziya Xalq Şurasının yaradılması nəzərdə tutulanda Gürcüstan bununla razılaşmadı.

"Nə sülh, nə də müharibə" strategiyası Cənubi Qafqaz üçün uyğun deyil. Qloballayan dünyanın ciddi problemlərini həll etmək çox vacibdir. əks halda daha ciddi və təhlükəli ümumbəşəri problemlərə düşə bilər.

Açar Sözlər: Cənubi Qafqaz, separatizm, proses, milli, silahlı qarşıdurma.

South Caucasus has for centuries been an area of constant conflicts and as a result, a field of battles and wars. Unfortunately, even today, except Armenians, haughty inhabitants of this grand land have been involved in new conflicts. The Caucasian eagles have been driven out of their nests, the snow on the picks of the mountains smells powder and blood. It seems, the Nature and all beings are bored with blood, explosion of bombs and mines,. shuddering drone of heavy artillery just as humans are. According to historical sources, generally, the Caucasus began turning into the region of conflicts in the Middle Ages. Armenians who worked as agents of either their neighboring States or Arabic caliphate would very often write letters against other Caucasians and pretend to be "friends" of caliphate. In that way, Armenians had begun to pursue their insidious policy in the Caucasus. They were agitating the policy of emigration to South Caucasus in Syria, the Lebanon, Iran, Turkey, and in other countries. At last, in 1701, the Armenian missionaries were sent to South Caucasus and then to Russia under the leadership of Ariyan, an Armenian from Bavaria. They had to commit subversive activities and arouse the feelings of animosity in (Kejouth) Caucasus. After meeting Peter I, Ariyan was promoted to major and together with his troops, sent to the region. Ariyan had, especially to carry out the

plan of setting Armenians in Azerbaijan and Georgia. Although Ariyan arrived in South Caucasus, after a while, he faced a strong resistance in Darband and was killed by the locals during the sabotage that had been organized by his troops in the region.

It was also reality that the Caucasus policy of czarism was always in the foreground and the center of the attention. The war for the Caucasus among Russia, Iran, and Turkey in the XVIII century, finally, ended in the victory of Russians. So, after the wars of 1813 and 1828, that is beginning from the first half of the XIX century, directly in czarism's initiative, the process of emigration of the Armenian families to South Caucasus was speeded up. After the signing of the Gulistan (1813) and Turkmenchay (1828) peace accords, 40 thousand Armenian families from Iran and 80 thousand of those from Turkey were moved to Garabagh, Shamakhy, Shaki, Oghuz, Gabala, Ganja, Goranboy, Gölüstan - the regions of Azerbaijan. Also, Armenians from the areas between 2 rivers were moved to western lands of Georgia, to Akhalakalak, Zugdidi, Pankisi, and Javakheti regions as well, in order to change national structure in Borchaly.

The settlement of Armenians in South Caucasus was the policy that served the interests of Russia and Iran at that time. Moreover, it was aimed at planning aggression against Turkey by Armenians; and artificially created hotbed of national conflicts in South Caucasus, Russia's being in the State of continuous war for the Caucasus with Iran and Ottoman Empire in that period again paved the way for the factor of Christianity, for benefiting from the religious belonging, and for fulfilling the function of the guardian of their "brethren" and made it important to think of new strategies. Therefore, Armenians started to armenianize the monuments of Alban Azerbaijan State, and they involved the Armenian craftsmen from Syria and the Lebanon for these falsifications. (Even in the seventies of the XX century, there was erected a monument in the city of Khankandi to the 150 anniversary of their settlement in Garabagh. That monument was destroyed by the separatists on the eve of artificially strengthened separatism at the end of the eighties of the XX century in Garabagh.) So, having inhabited in South Caucasus, Armenians expanded their relations with Russia, established trade links with neighboring peoples, firmed their position. After a while, Armenians began to take up a hostile position against the locals in South Caucasus. The great Georgian philosopher I. Chavchavadze who cursed Armenians' policy of aggression wrote later: "We took you under our wings, gave you our own bread, water, and land. But you treated us as enemies." Coming to conclusion, we can state that although the Armenians had the same religion as Georgians, even Georgians suffered from their unfair policy in the region. (Even now Armenians, setting the western Georgia and Javakheti region, work intensively to achieve the joining of these areas to Armenia.) So, Armenians' moving to South Caucasus instigated the national conflict there and these conflicts were continued stage by stage. During the Soviet period the conflicts in the Caucasus, particularly in South Caucasus, were outlasted secretly, and on the basis of the collapse of the USSR, the Armenian separatism grew more active. Upper Garabagh became the center of the Armenian separatism. The accidents in Garabagh took a role of detonator in the process of collapse of the USSR, and in breaking up national conflicts in other regions. National calamities were perpetrated in the republics such as

Moldova, Middle Asia, Pre-Baltic, Georgia, Kazakhstan. Both Azerbaijan and Georgia became a target for separatism, and even today, this problem is the focus of attention of the international community. While researching the roots of the Georgian-Abkhazian conflict, it becomes clear that the process of the formation of today's national conflicts started long ago, at the beginning of the XX century. On November 8, 1917, when it was intended to found People Council of Abkhazia, Georgia did not agree with it. Though Georgia-Abkhazia negotiations were held, there was not achieved any agreement then. And because of this reason, the troops of Georgian Democratic Republic entered Abkhazia in June of 1918. After it, the war between Georgia and Abkhazia lasted approximately for three years, with intervals. At last, on March 31, 1921, Abkhazia was declared to be the Soviet Socialist Republic.

The existence of Abkhazia in the USSR as an allied republic lasted until 1931. Due to Stalin's "policy of centrism" on March 31, 1931, after short and limited discussions at the fourth congress of the Soviet Abkhazia, Abkhazia was included into the Georgian Soviet Socialist Republic with autonomous status. However, Stalin's unexpected and sudden death on March 5, 1953, caused the changes in the structure of the Soviet political system in Moscow. In the resolution of the CP of the Soviet Union (March 10, 1956), the activity of the Georgian Central Committee of the Communist Party was condemned and the national policy in Abkhazia was announced biased. This policy was connected with Stalin-Khrushov conflict, and it aimed at sowing discord against Georgians, igniting new hotbeds of separatism in order to discredit the Stalin phenomenon. Stalin-Khrushov conflict that had gained an antagonistic character turned into the conflict of the two peoples, and consequently, that personal antagonism destroyed good neighborly relations of long duration and arouse hostility between two peoples. Similarly, M. Gorbachev used the policy of igniting national conflict in the nineties of the XX century. So, N. Khrushov's team was tendentiously planning a new hotbed for a new lasting conflict. The agitation against Georgians launched by Moscow was successful, and after a while, in April, 1957, separatists from Abkhazia put forward a demand to lead Abkhazia out of Georgia. Nevertheless, as this demand was not supported by the majority of the population, the reactionary policy pursued by Moscow failed. Georgian lobby that possessed great economical and political opportunities at that time also had very crucial role in defeating the Abkhazian separatist powers. During the mighty period of the Soviet government, even though relative peace was achieved in Abkhazia, in May-September of 1978, the underground separatist powers of Abkhazia restarted their agitation with the demand about leading Abkhazia out of Georgia. Despite all these, that is separatist movement, the Georgian government could render the separatists in Abkhazia harmless. The accidents of 1978 were adjusted in relative secret. However, it was a temporary peace. At last, in March of 1985, with M. Gorbachev's coming to the government, separatism in the Soviet Union resumed. First of all, M. Gorbachev gathered his Armenian relatives in his team, and it was Aganbekyan, his main counselor, who assisted Gorbachev with his crafty suggestions to demolish the USSR.

M. Gorbachev began making populist statements with pretence to "democratic reforms". There was prepared the "players" of the national democratic movement in the Middle Asia, South

Caucasus, and Pre-Baltic; and the “personnel” who once were in jail, led “secret economy” organized a front within a worker-peasant society. On February 8, 1988, the first claims were heard in Khankandi (Stepanakert). The separatism founded in Upper Garabagh spread to other regions of the USSR, to Georgia as well. On March 18, 1989, during a demonstration of 30 thousand people, there was put forward demand to the Soviet government about presenting Abkhazia the same status as all allied republics. M.Gorbachov, who had demonstrated indifferent attitude towards the aggression of Armenia in Azerbaijan and the Armenian separatism in Upper Garabagh, remained liberal in the early stages of the Georgia-Abkhazia conflict. His liberal position on separatism and, particularly on the existing national conflicts caused livening up the activities of the separatist powers in the USSR and consequently, on June 15-16, 1989, a bloody skirmish took place in Sukhumi where 16 citizens were killed. The plan of committing conflicts in the area of the USSR and in this way, speeding up the collapse of the Soviet political system was already being realized. The separatism that had begun with demonstrations and mass protests, finally, turned into armed conflict. In this stage of the Georgia-Abkhazia conflict, the process of uniting according to the political views strengthened in the Supreme Soviet. An objective research of the problem makes it clear that even the members of the Supreme Soviet were confused. Most of them were probably unaware of the “secret game” planned in Moscow. The Abkhazian separatist deputies were instigating national conflicts according to the scenario of Moscow. This artificially created problem was even proposed for discussion in the level of the Supreme Soviet of the USSR and what was more, the deputies from Georgia and Abkhazia came to blows during those discussions. As Abkhazians were in majority in the voting process and got the support of Moscow (even financial aid), this struggle, that is the separatist movement aimed at breaking up Georgia, ended in the victory of the Abkhazian deputies on August 25, 1990. Abkhazians adopted a document on the sovereignty of Abkhazia. In fact, the resolution adopted in the Supreme Soviet of Abkhazia was biased from the juridical aspect as no one, except separatist powers, voted for that resolution, and the attitude of the rest of population and the peoples in minority was not taken into account. On September 25, 1991, the chief of the Supreme Soviet of Abkhazia Vladislav Artzinba held elections to the Supreme Soviet to form the corps of deputies. In the division, Abkhazians were presented 28, Georgians 26, and the groups that remained in minority 2 deputy seats in the Supreme Soviet. It is true that such kind of division could be considered fair for that period because according to the Supreme Legislative Organ, the representation of all peoples was appreciated as a very democratic and Progressive step. Nevertheless, new conflicts arose in the Supreme Soviet of Abkhazia, and the newly elected corps of deputies were not given chance to work. Therefore, on January 6, 1992, another election was held. With a new staff of the deputies, V.Artzinba began his activity. It would be natural to expect the Georgia-Abkhazia conflict to be settled, and peace to be achieved in the region, however, in February of 1992, Georgia- Abkhazia conflict became more strained because some circles, especially M.Gorbachov were interested in aggravating the situation in the region. Moscow made its plans to promote the person who was closer to the policy of the center, and even the supporters of

Z.Gamsakhurdia, who had lost the power and reputation because of his chauvinistic character, were very active in this work. Z.Gamsakhurdia began the process of the moving Armenians to Borchaly, an ancient Azerbaijan land, to Sivan, and Migrel. So, the oppression of Azerbaijanis started. This situation forced more than 70 thousand Azerbaijanis to move to Baku, Ganja, Balaken, and other regions of Azerbaijan. The supporters of Z.Gamsakhurdia's policy were straining the socio-political life in Georgia, organizing conflicts not only with Abkhazians but also with Azerbaijanis. In that way they helped M.Garbachov to realize his ideas. On June 25, 1992, Georgia-Abkhazia conflict scaled up, and the Georgian armed troops rose for the territorial integrity of Georgia, beginning new attack of Abkhazia on 150 km. length. When it was obvious that the conflict was turning into the war, V.Artzinba asked the South Caucasus for help. It was Shamil Basayev who first came to help. Although Chechen-Abkhaz troops put up a strong resistance to the Georgian army, Georgians could realize a very successful military operations in a short time. Sukhumi was set free of the separatist powers. The Abkhazian volunteers, who had gone to mountains during a two year period of tension, chose partisan warfare as a form to continue their struggle. Entering a new stage of the war was under the control of local and foreign powers, and soon or later, Russia had to interfere in this region under the pretext of Abkhazia being enclosed. Russia preferred diplomatic and political interference and realized it on behalf of the Union of Independent States, holding the meeting of the heads of those States.

There is a point that attracts attention here. Abkhaz-Chechen relationships began its formation during the first Russia-Chechnya war. Then how did it happen so that Russia did not bar the agreement between Abkhazia and Chechnya? It is possible to conclude that Russia had decided to sacrifice small peoples for the sake of the policy of a great empire as the fighting powers were not Russians (this policy is being maintained even today). At last, at the discussion with the participation of the heads of the UIS, it was decided to send the Russian good-willed forces to the region of the Georgia-Abkhazia conflict. Besides, to demonstrate its leading position on a world scale, Russia even made an attempt to involve the peaceful forces of the United Nations Organization in the region, and the observation quarters of both Russia and UNO were established in Pusu, Gaga, Sukhumi, Gali, and Zugdidi. However, even despite that fact, the fights were still being continued, with intervals. Georgia-Abkhazia conflict had already turned from systematic fights into terrorism and partisan warfare. As a result of it, only in the region of Gali, there was committed 10 acts of terrorism. That was why on September 30, 1993, antiterrorist operations were started in the region of the conflict; the armed forces of Georgia had to carry out about 20 military operations against the Abkhazian separatists in 1992-1998. Despite the agreement reached on July 26, 1994, the Abkhazian separatists were continuing the acts of terrorism. They were entering the Georgian villages with falsified militiamen documents, committing sabotage in the villages, and keeping the people in threat.

As a result of profound analysis of the problem, it could be said that there existed some factors that caused Abkhazian-Georgian conflict to lengthen, like Garabagh problem. Georgia, Abkhazia, as well as Asetia, Adzharystan, Garabagh, on a whole the Caucasus was the focus of

attention both in Russia and the USA.

Unfortunately, as the position and the functions of military structures of the Independent States were not transparent and did not base on the principles, the conflicts in the Caucasus are still continuing even today. The USA is very adroit on this issue. The activity of the USA in the Caucasus can be explained with the factor of Russia which is its main opponent, and what is more, Russia is a State that the USA prefers to be cautious with. Russia, one of the huge nuclear States, is able to influence the situation in the region and to compete with the USA. Russia is an only State that can destroy the Earth for 22 times with the help of its nuclear weapons. Another factor that forces the USA to be careful with Russia is that even the peoples of the post Soviet Union have strong inclination towards Russia. Even today, the citizens of Independent States leave for Russia with the hope to earn their bread. The USA is beyond comparison with Russia on such kind of issues. According to approximate accounts, the number of the people from the post USSR, who arrive in Russia with the desire to increase their financial State is more than 19 million. The existence of this fact is in favor of Russia in the rivalry with the USA for the Caucasus. However, it is also true that Russia demonstrates sluggishness in the process of regulation of the national conflicts in South Caucasus. Benefiting from a wait-and-see policy of Russia, the USA is expanding the encirclement of NATO in South Caucasus, generally in the Black Sea zone, and it is a serious warning for Russia. The analysis of facts makes it clear that if in 1990, NATO possessed 5 warships in the Black Sea zone, the number of its warships were already more than 27 in 1996. The joined flight trainings of Turkish and Georgian Military Air Forces in POTI and Batumi area of water since 1998, is also one of the efforts made by NATO to take South Caucasus under its control. While commenting a progressive significance of NATO's strengthening in South Caucasus, ideologists express their great hope for the adjustment of the Georgian-Abkhazian conflict. Nevertheless, we think that under existing conditions, when the national conflicts in the South Caucasus have been frozen, the settlement of NATO in South Caucasus can be beneficial neither for Azerbaijan nor for Georgia. It can be advantageous only for ethnic groups that are in the State of conflict with Georgia. Actually, the existing Palestin-Israel, Arab- Kurd, Kurd-Turk, Indian-Pakistani, and all other ethnic-national conflicts in Europe, with a nearly one hundred year history, once had been instigated by mighty imperialist States; and these conflicts had resulted in two great world wars that caused the Earth enormous disasters. Unfortunately, now they may pave the way for World War III. Ex-speaker of Abkhazia Nadarashvili had made a reasonable suggestion during a fifth year anniversary of the conflict. He had said then: "The Georgian-Abkhazian conflict will be solved when the guests return their homes; the peoples that have lived here for thousands of years will find the way to get rid of this conflict and come to an understanding."

Georgian-Abkhazian, also some other existing conflicts, such as the conflicts of Asetins, Adzhars, were to be resolved as soon as they began and the peace was to be established in the region. It is undeniable fact that even the Garabagh conflict is being continued on the same scenario. It is possible to solve the problems and to stop the national conflicts only in case the USA, Russia, Iran, and Turkey limit the scope of their interests, the principle of existing

territorial integrity is taken for ground, and regulation of the conflict is realized impartially. Another variant for the regulation of the conflict is profiting by the opportunities presented by the time when anti-terror campaign is being conducted. It is mostly known that Russia carries on military operations in South Caucasus with the pretence to antiterror campaign. As to the USA, it leads anti-terror campaign in the East; Turkey possesses special military power and authority on this issue. Deriving profit from the opportunities of the present time, it is even possible to put an end to the historical injustice in Garabagh.

The strategy “neither peace nor war” is not suitable for South Caucasus. It is very crucial to solve serious problems of the globahzing world. otherwise, they can tum into more serious and dangerous universal problems.

MƏDƏNİYYƏTDƏ RİTUALIN FUNKSIONAL SEMANTİKASI**FUNCTIONAL SEMANTICS OF RITUAL IN CULTURE****Sərxan Xavəri**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

XÜLASƏ

Məruzədə göstərilmişdir ki, hər bir milli mədəniyyətin öyrənilməsində ritualın müstəsna yeri vardır. Ritualistlərə görə, mərasimləri öyrənmədən milli mədəniyyətin mahiyyətini, xüsusən onun funksional səciyyəsinə anlamaq mümkün deyildir.

Ritual/mərasim, əslində, cəmiyyətin strukturunu özündə əks etdirən modeldir. Onu öyrənməklə cəmiyyətin strukturunu, mədəniyyətin mənalı işarələrini və onlar arasındakı kombinasiyaları öyrənmək mümkündür. Bu da ritualın ibtidai cəmiyyətin həyatındakı “fövqəladə” funksiyasını ortaya qoyur.

Məqalədə o da əsaslandırılmışdır ki, folkorda ritual/mərasim sosial funksiya daşıyır. Mərasimlərin tipindən, növündən, janrından asılı olmayaraq, onlar harada struktur pozulmaları (sosial konfliktlər, xəstəliklər, fərdi-psixi pozulmalar, toy, yas və s. ehtiyaclar) varsa, onu aradan qaldıraraq, cəmiyyətdaxili harmoniyanı bərpa edir.

Müəllif hesab edir ki, funksional struktur kontekstində yanaşdıqda xalq dramları (mərasimləri) ilə yazılı ədəbiyyatdakı dramatik janrlar fərqli tipologiya nümayiş etdirir. Yazılı ədəbiyyatda dram növünün hər bir janrı özünün bütün mədəni, sosial, siyasi, ictimai funksiyası ilə bərabər, ilk növbədə bədii-estetik hadisədir. Yəni yazılı ədəbiyyatda dram növü ilk olaraq bədii-estetik funksiyanın reallaşdırılmasına xidmət edir. Lakin xalq dramlarında bu funksiya ya lap arxa plandadır, ya da hələ rüşeym halındadır. Xalq mərasimləri bütün hallarda sosial harmoniyaya xidmət edir. Yəni xalq mərasimlərinin istənilən növü cəmiyyət daxilində sosial dınsfunksiyaların aradan qaldırılması və cəmiyyətdaxili harmoniyanın həlli modeli kimi çıxış edir. Bu cəhətdən xalq dramlarının istənilən nümunəsinin funksional struktur tipologiyasının öyrənilməsi ona öz qəlibində, yəni ritual poetikası kontekstində yanaşmanı tələb edir.

Açar Sözlər: ritual, folklor, mifologiya, sosial funksiya, semantika

ABSTRACT

The report shows that ritual has a special place in the study of each national culture. According to ritualists, it is impossible to understand the essence of national culture, especially its functional nature, without studying the ceremonies.

Ritual/ceremony is, in fact, a model that reflects the structure of society. By studying it, it is possible to study the structure of society, the meaningful signs of culture and the

combinations between them. This reveals the “extraordinary” function of ritual in the life of primitive society.

The article also argues that ritual/ceremony has a social function in folklore. Regardless of the type, type, genre of ceremonies, they restore social harmony by eliminating structural disorders (social conflicts, diseases, individual-mental disorders, needs for weddings, funerals, etc.).

The author considers that dramatic genres in written literature with folk dramas (ceremonies) demonstrate a different typology when approached in the context of a functional structure. In the written literature, each genre of the drama type, along with all its cultural, social, political, public functions, is primarily an artistic and aesthetic event. That is, in the written literature, the type of drama first serves to realize the artistic and aesthetic function. However, in folk dramas, this function is either in the background or still in its infancy. Folk ceremonies in all cases serve social harmony. That is, any type of folk ceremonies acts as a model for the elimination of social dysfunctions in society and the solution of harmony within society. In this regard, the study of the functional structural typology of any example of folk drama requires an approach to it in its own form, in the context of ritual poetics.

Keywords: ritual, folklore, mythology, social function, semantics

GİRİŞ

Hər bir milli mədəniyyətin öyrənilməsində ritualın müstəsna yeri vardır. Ritualistlərə görə, mərasimləri öyrənmədən milli mədəniyyətin mahiyyətini anlamaq mümkün deyildir. Məşhur ingilis ritualisti, ömrünün müəyyən bir hissəsini Afrikada ndembu qəbiləsinin adət-ənənələrinin öyrənilməsinə həsr etmiş Viktor Ternerin səmimi bir “etirafı”, bircə, hər bir mədəniyyətdə ritualın öyrənilməsinin əhəmiyyətinə ən gözəl nümunə ola bilər. O da əvvəlcə öz dövrünün sosioloqları kimi ritualları öyrənilməsinə heç bir əhəmiyyət vermirmiş. Lakin bir gün həm özünün, həm də kolleqalarının yanlışlığa yol verdiyini anlayır: “Mən çöl təcrübəsinin ilk doqquz ayı ərzində qohumluq sistemi, kəndin strukturu, evlənmə və boşanma, ailə və fərdi toplanmalar, tayfa və kənd siyasəti, kənd təsərrüfatı mövsümü haqqında çoxlu sayda məlumatlar topladım. Qeyd kitabçalarımı şəcərələrlə doldururdum; kənd evlərinin planlarını cızır və siyahılaşdırma ilə məşğul olur, nadir və naməlum qohumçuluq termininin soragından ötrü vurnuxurdum. Buna baxmayaraq, hətta dili sərbəst şəkildə bilsəm də, həmişə qıraqdan baxırmış kimi özümü daim naqolay hiss edirdim. Axı mən bilirdim ki, mənim düşərgəmin yaxınlığında ritual barabanları gurlayacaq və mənim tanışlarım tez-tez məni bir neçə günlüyə qoyub gedəcəkdilər ki, ekzotik adları olan rituallarda iştirak etsinlər. Nəhayət, mən etiraf etməyə məcbur oldum ki, əgər mən ndembu mədəniyyətinin, heç olmasa, bir hissəsinin nə olduğunu başa düşmək istəyirəmsə, ritual əleyhinə əvvəlcədən mövcud olan fikirlərimdən əl çəkib onun tədqiqinə başlamalıyam” (1, 8).

ƏSAS MƏTN

Ritual/mərasim, əslində, cəmiyyətin strukturunu özündə əks etdirən modeldir. Onu öyrənməklə cəmiyyətin strukturunu, mədəniyyətin mənalı işarələri və onlar arasındakı kombinasiyaları öyrənmək mümkündür. Bu da ritualın ibtidai cəmiyyətin həyatındakı “fövqəladə” rolunu ortaya qoyur. V.N.Toporov yazır: “Kosmoloji çağ insanı həyatın mənası və onun məqsədini məhz ritualda – insan kollektivinin əsas ictimai və iqtisadi fəaliyyətində görürdü” (2, 17).

V.N.Toporovun bu fikrində üç konsept mühümdür:

1. “Kosmoloji çağ insanı”. Müəllif “kosmoloji çağ insanı” dedikdə ibtidai icma quruluşunda yaşayan insanı, başqa sözlə, mif çağı insanını nəzərdə tuturdu. V.N.Toporov bu insanın şüurunu öz əsərlərində “mifopoetik”, “kosmoloji”, “mifopoetik dünyagörüşü” adları altında səciyyələndirmişdir (3, 9-15; 4, 114-117).
2. Ritual kosmoloji çağ insanının həyatının mənası və məqsədini təşkil edir.
3. Ritual – insan kollektivinin əsas ictimai və iqtisadi fəaliyyətini modelləşdirir.

“Ritual”ın bu “fövqəladə” funksiyasını aydınlaşdırmaq üçün V.Ternerin ona verdiyi tərifə nəzər salaq: “Ritual – jestləri, sözləri, obyektləri əhatə edən hərəkətlərin stereotipik ardıcılığıdır; xüsusi olaraq hazırlanmış yerdə icra olunur və icraçıların maraq və məqsədlərinə uyğun olaraq fəvqəltəbii qüvvə və varlıqlara təsir etmək üçün təyin olunur” (5, 32).

Qeyd edək ki, S.Rzasoy Ternerin rituala verdiyi bu tərifə belə şərh-izah edir: “Ternerin uzunmüddətli praktik və nəzəri araşdırmalarının məhsulu olan bu tərif bir neçə struktur məqamı əhatə edir:

- Ritual jest, söz, obyektlərin birləşməsinə nəzərdə tutan hərəkət universumları – kodları vasitəsi ilə funksionallaşır (gerçəkləşir);
- Ritualda təcəssüm olunan hərəkət ixtiyari olmayıb, konkret struktur sxemlərinə söykənir;
- Ritual toplumun ehtiyaclarına xidmət edərək struktur pozulmalarının aradan qaldırılması naminə icra edilir;
- Ritual insanların müqəddəs qüvvələrlə ünsiyyətinin təmin edilməsinin vasitəsidir (6, 82).

Buradan ritualın – ibtidai dramın funksional semantikasi boy verir: ritual cəmiyyətdəki struktur pozulmalarının aradan qaldırılmasına xidmət edir.

V.N.Toporov ritualı “yaradılışın obrazı” kimi səciyyələndirir (3, 16). Alim yazır ki, varlığın yaradılışı aktında baş verənlər ritualda təcəssüm edilə bilər və edilməlidir. Ritual kosmoloji varlığın diaxron və sinxron aspektlərini özündə qapalılışdırır; yaradılış aktının strukturu və onun hissələrinin (düzüm – S.X.) ardıcılığını yada salır və bununla insanın “ilkin başlanğıcda” yaradılmış kosmoloji universuma daxil edilməsini təsbit edir. Yaradılış aktının

ritualdakı bu təcəssümü (nağıllardakı təkrarlara uyğun olaraq) varlığın öz strukturunu aktualaşdırır, bütövlükdə onun (varlığın – S.X.) özünə və ayrı-ayrı hissələrinə qeyri-adi dərəcədə nəzərə çarpan simvoliklik və semiotiklik verərək, kollektivin təhlükəsizliyinin və çiçəklənməsinin təminatçısı kimi çıxış edir (2, 16).

Bu fikirdən nələr aydın olur:

- Hər bir ritual icra olunarkən onda ilkin yaradılış mifi inikas olunur. Həmin mif sakral tarixdir. Ritualın müqəddəsliyi, toplumun sakral dəyərlər sferasına aid olması bununla müəyyənləşir.
- Hər bir ritual cəmiyyətdə pozulmanı aradan qaldırmağa xidmət edir. Burada cəmiyyətin mövcud halı (disfunksiya) ilə ilkin sakral sxem qarşılaşdırılır və cəmiyyətin mövcud durumundakı pozulma ilkin nümunə-sxem əsasında yenidən bərpa olunur. Beləliklə, ritual sosial struktur və harmoniyanın bərpasına xidmət edir.

S.Rzasoy ritualla onun təcəssüm etdirdiyi ilkin yaradılış sxemi, yəni ritualla mif arasındakı münasibətlərə toxunaraq yazır ki, mif və ritual dünya modelinin fərqli kodlarla təcəssümüdür. Bunların hansının ilkin olması hələ də zaman-zaman davam edən mübahisələrin mövzusu olsa da, mifin və ritualın dünya modelini fərqli kodlarla proyeksiyalandırmaları aydın məsələdir. Mifin rituala münasibəti, bir növ, söz kodunun jest (mimika) koduna olan nisbəti şəklindədir. Obrazlı şəkildə bu, ssenarinin filmə münasibəti şəklindədir. Kosmoqonik dünya modeli mifdə bədii söz kodu ilə məzmunlaşdığı kimi, ritualda standartlaşdırılmış hərəkət-söz kodu ilə gerçəkləşir (6, 81).

Müəllif daha sonra ritualın funksional strukturunu belə səciyyələndirir: “Kosmoloji çağ toplumu öz strukturunu rituallar vasitəsi ilə qoruyur. Bir bütöv sistem olan toplumun bütün sistem daxili “nasazlıqları” rituallar vasitəsi ilə həll olunur. Bu baxımdan, ritual etnik vahidin funksionallaşması prosesində meydana çıxan bütün konfliktlərin həlli vasitəsi kimi çıxış edir. Kosmoloji çağ toplumu üçün onun dünya obrazı (modeli) sakral strukturdur. Bu strukturun sakrallığı kosmoloji çağ insanının gündəlik həyatının ona uyğunlaşdırılmasında (köklənməsində) ifadə olunur. Toplumun profan həyatının sakral invarianta uyğunluğu kosmik harmoniya yaradır. Bundan qırağa çıxma harmoniyanı pozaraq xaos yaradır. Xaos – toplum daxilində hər hansı səviyyəli konfliktə ifadə olunur. Konfliktin aradan qaldırılması xaosun ləğv edilməsi və kosmosun bərpası deməkdir. Bu isə yalnız rituallarla mümkündür. Xaosdan kosmosa gedən yol, başqa sözlə, etnokosmik struktur harmoniyasının bərpası yalnız ritualdan keçir. Çünki ritual toplum üzvlərinin sakral dəyərlərlə ünsiyyətə girə biləcəyi xüsusi kosmik kontinum, xronotop vahididir. Toplumun bütün struktur dəyərləri onda proyeksiyanımaqla ritualı kosmoloji çağın xüsusi və zəruri hadisəsinə çevirmiş olur” (6, 81-82).

Xalq mərasimləri janrı baxımından zəngindir. Onların hamısını burada nəzərdən keçirmək mümkün deyildir. Odur ki, folklorda “dram/ritual” kodunun funksional struktur semantikasını bir nümunənin – oyunların əsasında aydınlaşdırmağa çalışacağıq.

Diaxron inkişaf xətti üzrə yanaşsaq, canlıların fitri-təbii biopsixoloji tələbatı kimi meydana gələn oyunlar mifoloji çağda rituala, tarixi çağda yarışlara, əyləncəyə və s. transformasiya olunur. Bu mənada “oyunlar ritualdan yaranıbdır yox, oyunlar ritual mərhələsindən də keçibdir” – yanaşması daha dəqiqdir. Məhz ona görədir ki, oyunlarda ritual-mifoloji semantika olduqca güclüdür. Hətta deyə bilərik ki, oyunların funksional strukturunda ritual-mifoloji semantika təyinedici statusdadır. Elə bunun nəticəsidir ki, hansı təsnifat növünə aid olmasından asılı olmayaraq xalq oyunları, əsasən, ritual-mifoloji semantika daşıyan hərəkət formulları kimi özünü göstərir.

Görkəmli folklorşünas alim Muxtar Kazımoğlu “Xalq oyunları və meydan tamaşalarında ritual-mifoloji qat” adlı məqaləsində “Cəhribəyim”, “Kosa Kosa”, “Padşah”, “Kaftar”, “Ana, məni Qurda vermə”, “Qurd oyunu”, “Qarapaşa”, “Dağ dibində boz qurd var”, “Yoldaş, səni kim apardı”, “Qazlar-qazlar”, “Rəng-rəng” və s. oyununun təhlili əsasında oyunların ritual-mifoloji semantikasını geniş təhlil edir. Müəllif ritual-mifoloji semantikanın yalnız mərasimlərlə bağlı oyunlarda əks olunması haqdakı mülahizəyə haqlı olaraq tənqidi münasibət bəsləyir. Alim konkret mətnlərin təhlili əsasında bir sıra oyunların, hətta uşaq oyunlarının semantik strukturunun ən dərin qatında gizlənmiş, lakin oyunun bütün funksional strukturunun generatotu funksiyasını yerinə yetirən ritual-mifoloji qatı rekonstruksiya edir. Qədim şamançılıqla bağlı görüşlər, dini inancların izləri, xaos-kosmos qarşıdurması, ölüb-dirilmə motivinin əlamətləri burada geniş şəkildə izah olunur (7, 60-99).

Görkəmli ingilis etnoloqu Edvard Taylor yazır ki, bizim uşaqlarımızın oyunları ibtidai hərbi fəndlər haqqındakı xatirələri özündə yaşadır, onlar bəzən bəşəriyyətin uşaq dövrünə aid olan mədəniyyət tarixinin qədim mərhələlərini təcəssüm etdirir (8, 68).

Bu fikir bizim tədqiqatımız baxımından açar rolunu oynamaq gücünə malikdir. Və özünə münasibətdə təhlil tələb edir. E.Taylorun fikri məhz funksional struktur anlayışına əsaslanır. Yəni burada oyunların dünəni və bu günü məsələsi var. Diaxron baxımdan oyunlar fərqli funksiyada görünürlər. Bu gün onlar sadəcə uşaq oyunlarıdır. Uşaqların əyləncəsinə və onların fiziki zövqünün ödənilməsinə xidmət edir. Lakin bu oyunlar öz tarixi mədəni mənşəyi baxımından qədim hərbi rituallar, əski ezoterik mərasimlərlə bağlıdır. Bu cəhətdən oyunların funksional struktur dinamikasında bu dialektik dəyişməni nəzərə almadan onları obyektiv elmi əsaslarla müəyyənləşdirmək mümkün deyildir.

NƏTİCƏ

Məqalədə aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Folkorda ritual/mərasim sosial funksiya daşıyır.
2. Mərasimlərin tipindən, növündən, janrından asılı olmayaraq, onlar harada struktur pozulmaları (sosial konfliktlər, xəstəliklər, fərdi-psixi pozulmalar, toy, yas və s. ehtiyaclar) varsa, onu aradan qaldıraraq, cəmiyyətdaxili harmoniyanı bərpa edir.
3. Ritualların sosial funksiyası ilə yanaşı, onların bədii-estetik funksiyası da vardır.

4. Rituellərin sosial funksiyası inanc sistemi ilə bilavasitə bağlıdır.
5. Müasir dövrdə cəmiyyətdə mövcud olan bir sıra kütləvi tədbirlərin də ritual semantikasi baxımından öyrənilməsi perspektivi vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бейлис В.А. Теория ритуала в трудах Виктора Тернера / В.Тернер. Символ и ритуал. Москва: Наука, 1983, с. 7-31
2. Топоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / Очерки естественно-научных знаний в древности (сб. ст.). Москва: Наука, 1982, с. 8-40
3. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику / Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках (сб. ст.). Москва: Наука, 1988, с. 7-60
4. Топоров В.Н. О космологических источниках раннеисторических описаний / Труды по знаковым системам (сб. ст.). Вып. 6, Тарту, 1973, с. 106-150
5. Тернер В. Символы в африканском ритуале / В.Тернер. Символ и ритуал (сб. трудов). Москва: Наука, 1983, с. 32-46
6. Rzasoy S. Əbülqazi “Oğuznamə”sində mif və ritual. Bakı, “Nurlan”, 2013, 172 s.
7. Kazımoğlu (İmanov) M. Xalq oyunları və meydan tamaşalarında ritual-mifoloji qat / Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, s. 6-22
8. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. Москва: Политиздат, 1989, 574 с.

SOSYAL MEDYADA DİN ALGISI VE GENÇLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**EFFECTS ON YOUTH OF RELIGIONAL PERCEPTION IN SOCIAL MEDIA****Eyüp Mithat AÇIKGÖZ****ÖZET**

Din kelimesi sözlükte âdet, hüküm, ceza ve itaat gibi manalara gelir. İslâm âlimleri dini farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Bunların içerisinde en çok benimsenen tarif şudur: “Din; akıl sahiplerini kendi hür iradeleri ile en iyiye, doğruya ve güzele ulaştıran ilâhî bir kurumdur.”¹

Sosyal medya ise zaman ve mekân sınırlaması olmadan (mobil tabanlı), paylaşımın, tartışmanın esas olduğu bir insanî iletişim şeklidir. Teknoloji, telekomünikasyon, sosyal iletişimin kelimeler, görseller, ses dosyaları yolu ile sağlandığı bir yapıya sahiptir.

Gençlik; çocuklukla erişkinlik arasında yer alan, gelişme, ruhsal olgunlaşma ve yaşama hazırlık dönemidir. Aynı zamanda yaşamın en önemli dönüm noktalarından biridir.

Bu çalışmada günümüzde toplumun her kesimi tarafından kullanılan, özellikle toplumların değişiminde ve gelişiminde son derece etkili olan gençlerce bir yaşam tarzı haline getirilen sosyal medyanın içerisindeki dini bilgilerin ve bunlarla alakalı var olan algıların gençler üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Bu çalışmanın ana amacı sosyal medyanın din ile etkileşimini araştırarak gençlerdeki din algısını nasıl etkilediğini anlamak ve olumsuz etkilerine karşı çözüm üretmektir. Din ile ilgili var olan veya oluşturulan algıların nasıl, ne şekilde, hangi amaçla yapıldığı; yapılan algıların gençliği nasıl etkilediği konusu açıklık kazanmıştır.

Bu çalışma teorik ve uygulamalı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Teorik kısımda sosyal medya, gençlik, din, dinin etkinliği, din algısı kavramları ve gençlerin sosyal medya kullanımı hakkında kaynak taraması yapılmıştır. Bunlara göre sosyal medyada kullanılan ifadelerin, yapılan paylaşımların ve elde edilen bilgilerin gençlerin düşünce ve davranışlarında bir rehber, hatta önder niteliğinde olduğu görülmektedir. Uygulamalı kısımda ise sosyal medyadaki din algısı, dinin gençlerdeki yeri ve etkisini anlamak üzere betimsel olup hem niceliksel hem de niteliksel bir yöntem olan mülakat ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Örneklemimiz Ankara ilinde öğrenim gören onu lise, beşi üniversite öğrencisi ve farklı yaş gruplarından 5 yetişkindir. Elde edilen temel bulgulara göre lise öğrencileriyle yetişkinlerin cevapları arasındaki farkların kimi konularda belirgin; kimi konulardaysa az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dini açıdan kuşku, belirsizlikler fazlasıyla görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya, gençlik, din, din algısı

ABSTRACT

The word religion comes to terms with menstruation, judgment, punishment and obedience in the dictionary. Islamic scholars have described religion in different ways. Among them is the

most adopted recipe: "Religion; It is a divine institution that delivers the mind-boggling to the best, the right and the most beautiful with their own free will."

Social media is a form of human communication where sharing is essential, without time and space limitations (mobile-based). Technology has a structure where telecommunications, social communication are provided through words, visuals, audio files.

Youth is a period of development, spiritual maturation and preparation for life, which is between childhood and adulthood. It is also one of the most important milestones of life.

In this research, the religious information in social media, which is used by all segments of society today, which is made a lifestyle by young people, which is particularly effective in the change and development of societies, and the relevant the effects of perceptions on young people have been investigated.

The main purpose of this study is to study the interaction of social media with religion to understand how it affects the perception of religion in young people and to produce solutions to its negative effects. How, how, how, for what purpose, the perceptions that exist or are created about religion; the issue of how perceptions affect youth has become clear.

This study consists of two parts: theoretical and practical. In the theoretical section, social media, youth, religion, religion, the effectiveness of religion, concepts of perception of religion and the use of social media of young people were scanned, according to these, the language used on social media, the shares made and the information obtained in the thoughts and behavior satsoof young people as a guide, even a leader. In the applied section, the perception of religion in social media, the interview and document analysis technique, which is both quantitative and qualitative method, was used to understand the place and effect of religion in young people. Our sample is her high school, five university students and 5 adults of different age groups, studying in Ankara province. According to the basic findings obtained, the differences between high school students and adults' answers are evident in some aspects; in some cases, it appears to be few. However, religious doubts and uncertainties are seen a lot.

Keywords: social media, religion, youth, religional perception

GİRİŞ

Dinin Tanımı

Din kelimesi sözlükte âdet, hüküm, ceza ve itaat gibi manalara gelir. İslâm âlimleri dini farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Bunların içerisinde en çok benimsenen tarif şudur: "Din; akıl sahiplerini kendi hür iradeleri ile en iyiye, en doğruya ve en güzele ulaştıran ilâhî bir kurumdur."

Din, kişilerce benimsenebilen; kişiliğini ve karakterini üzerine kurabileceği, davranışlarını ve alışkanlıklarını şekillendirebileceği bir rehberdir. Din hem bir amaç, hem de bir araçtır.

Sosyal Medyanın Tanımı

Sosyal medya ise zaman ve mekân sınırlaması olmadan (mobil tabanlı), paylaşımın, tartışmanın esas olduğu bir insanî iletişim şeklidir. Teknoloji, telekomünikasyon, sosyal iletişimin kelimeler, görseller, ses dosyaları yolu ile sağlandığı bir yapıya sahiptir.

Sosyal medya, konveksiyonel (ana akım) medyaya kıyasla interaktif ve çift yönlü olmasından ötürü kişilerin daha özgürce kullanabileceği bir medyadır.

Gençliğin Tanımı

Gençlik, çocuklukla erişkinlik arasında yer alan, gelişme, ruhsal olgunlaşma ve yaşama hazırlık dönemidir. Aynı zamanda yaşamın en önemli dönüm noktalarından biridir.

Gençlik; zümrelerin, toplumların en etkili bileşigidir. Atık ve dinamik kesimdir. Yeniliklere, teknolojiye kolayca ve hızlıca uyum sağlar.

SOSYAL MEDYA

Sosyal medya; kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak onlara karşılıklı etkileşim imkânı sunan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için kullanılan bir terimdir.

Sosyal medya, kişilerin düşüncelerini ifade edebilme, aktarabilme, yönlendirme; onları paylaşabilme ve eğilimleştirme aracıdır. Yani herhangi bir fikir ortaya atılıp bu fikir üzerinden tartışmalar oluşturulur. Oluşturulan tartışmalar kullanıcılar tarafından paylaşılır. İlgi çeken, önemli paylaşımlar trend (eğilim) veya popüler hâle gelir. Bu popülerite (halkça tutulma) üzerinden konuyla alakası olmayan kişilere bile yönlendirilir.

Sosyal medya sadece iletişim aracı olarak kabul edilemez. Yapılan tartışmalar, başlatılan akımlar insanların farklı konularda ideolojik veya psikolojik olarak örgütlenmesini sağlar. Kendilerince gruplar oluştururlar. Gruplar, kümeler yalnızca sanal âlemde kalmamakla birlikte gerçek hayata da geçebilmektedir. Dünya küçüldü. Âdeta telefonlarımıza, bilgisayarlarımıza, tabletlerimize girdi. Toplumların yeni yaşam alanı hâline geldi. Adıyla, sanıyla, varıyla yeni bir düzen oluşturdu.

Toplumsal alanda ahlaki, etik, kültürel bilgiler ve etkinliklerle iç içe geçen sosyal medya bu konuyla ilgili fikirlerin ve ifadelerin doğması için mükemmel bir zemin hazırlamaktadır. Halkların (özellikle bizim için) en hassas olduğu konulardan biri olan din, sosyal medyayla birlikte yeni bir hâl almıştır. “Popüler dindarlık, dijital din, sanal kimlik” kavramlarıyla bağdaştırılan din beraberinde farklı algıları da oluşturmaktadır. Gerçek ve sanal âlemler arasındaki farklılık dine de yansımıştır.

Farklı çevreler veya kişilerce algı yönetimi amacıyla kasıtlı olarak yapılan paylaşımlar gençlerin ilgisini daha çok çekmektedir. Gençler her türlü bilgiye açıktır. Çünkü genç zihinler, yeni bir fidan gibidir. Büyümek ve yaralarını onarmak için besine muhtaçtır. Verilen besinin ne olduğu, nasıl verildiği, hangi sıklıklarla verildiği, o fidanın nasıl bir ortamda yetiştiği çok

önemlidir. Onun hayatını, yaşamını belirleyecektir. O fidanlar bizim nefesimiz, geleceğimiz olacaktır. İşte sosyal medyada bilinçsiz, fevrice ve gafilce paylaşım yapanlar, özellikle dini-ahlaki bilgilerde, genç dimağlara, yarınlarımıza ne kadar zarar verdiklerinin farkına değildirler(!).

Bu araştırmada sosyal medyanın din ile etkileşimi incelenmiş, içerisinde yer alan dini bilgiler, etkinlikler, paylaşımların ve en önemlisi algıların; sosyal medyanın en büyük muhatabı olan gençlerdeki etkisi öne çıkarılmıştır.

DİN ALGISI

Algı, bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varma, idrak olarak tanımlanmaktadır. Algı süreci organizmanın bir başarısıdır. Algı, algılayıcının etkin problem çözme işlemi olmaksızın var olamaz. Algılarımızın anlamı vardır. Anlam hem geçmiş deneyimlerimizden, hem de şimdiki amaçlarımızdan kaynaklanır. Anlam olmasa algı da olmaz.²

Algılar; kişinin zihniyetine, bilincine, çevresine göre değişir. Sosyokültürel özellikler, hayata baktığı perspektifler bir bilgiyi, olguyu nasıl analiz ve sentez ettiğini belirler.

Dinler, toplumların kaderi niteliğindedir. Eğitimden tutun sağlığa, eğlence ve diğer aktiviteler için «kanun koyucu» gibidir. Mensubu olan herkesi ilgilendirir. Örneğin, eğitim uygulamalarındaki erkek-kız ayrımı, sağlık uygulamalarında helal-haram gibi olgulara çok rastlanılmaktadır. Bizim için din vazgeçilemez bir kurumdur. İdeolojik veya demagojik algılara kurban gitmemesi gerekir.

Sosyal medya çift yönlü ve aktif bir mecra olduğundan dolayı her şey paylaşılabiliyor, aktarılabilir. Bunun da en büyük muhatabı elbette ki gençler oluyor. Gençlerin kişiliklerine, eğitimlerine, faaliyetlerine zarar veren içerikler mevcut. Bunlar olumsuz bir intiba yaratıyor.

Yine var olan en büyük yanlışlardan biri de din kültürüyle ahlak bilgisini birbirine karıştırılmasıdır. Dinin temsilcileri ahlakın da temsilcileri gibi görünüyor. Temsilcilerin, kanaat önderlerinin, şeyhlerin, vaizlerin yeterlilikleri, donanımları bağlı olduğu veya yönettiği çevrelerce sorgulanmıyor. Bağnaz, yobaz tutumlara kaçıyorlar. Ama şu unutuluyor: Ahlak olmadan din olmaz.

Başka bir cenahtan örnek vermek gerekirse, liselerde okutulan Osmanlı Türkçesi dersleri bile gençler tarafından yanlış algılanmaktadır. Osmanlı Türkçesi bir dil aracıdır, alfabadir; dini bir şey değildir. Coğrafyamızın tarihinde bir “atılım” çağı olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu’nun hukuki, siyasi işlerinde kullandığı bir dildir. Mazimizi öğretmek, keşfetmek ve kültür bilinci yaratılmak için talim edilen bu ders çok önemlidir. Oysaki gençler, bunu hükümetin yapmış olduğu bir baskı olarak görmektedirler. Hatta “Araplaştırma” çalışması olarak da algılanmaktadır.

Aynı şekilde İmam-Hatip liseleri de yanlış algılanmaktadır. Buna sebebiyet verebilecek birçok örnek mevcuttur. Örneğin; öğrencilerin kendi aralarında fevri ve menfi bir şekilde dini nikâh kıyması, 2016 yılında bir müftü yardımcısının İmam-Hatip lisesinde düzenlenen konferansta

çocuk yaşta evliliği savunması, kendi aralarında girdiği gayriahlaki ve yasadışı ilişkiler bunlara sebebiyet vermektedir. İmam-Hatip’liler dış çevrelerinde taassup sahibi, “örümcek kafalı” olarak nitelendirilmektedir.

Esas olarak böyle algılar, anlaşılmalara bizim gibi temelini dinin ve ahlakın oluşturduğu toplumlarda “depresyon etkisi” yaratmaktadır.

Dinin Temsili

Bahsedilen üzere asırlardır dinlerin bünyesinde oluşan mezhepler, kurulan tarikatlar, tekkeler var olmuştur. İslam, Hristiyanlık dinleri için farklı mezhepler vardır. Mezhepler; farklılık, zenginlik olarak kabul edilmelidir. Herhangi bir ayrışma, kavga, savaş içerisine girilmemelidir. İnsanların itimat edebileceği yapılar olmalıdır. Din, kişilerin inisiyatifine (üstünlüğü) bırakılmamalıdır.

Tarikatlar, tekkeler de aynı şekilde. Birbirleri içerisinde ihtilafa kapılmamalıdır, her türlü denetime ve gözetime açık olmalıdır. Bunların şeyhleri, önderleri örnek vatandaş olmalıdır.

Muhafazakâr veya dindar siyaseti ele alacak olursak şeriat, hilafet, krallıkla yönetilen ülkelerdeki sorunlar ortadadır. Belirli başlı ülkelere yaşanan gelişmeler gençleri ve yetişkinleri fazlasıyla korkutmaktadır. Bu olaylar laiklik ve eşitlik ilkelerini tehdit edeceği, özgürlüklerin yasaklanacağı algısına sebebiyet vermektedir.

Özellikle ülkemizin ve diğer ülkelerinde yaşadığı sorunların başında dini yanlış temsil eden, yozlaştıran şahıslar veya kurumlardır.

Gençleri inançlardan, dinden soğutan, uzaklaştıran şeyler bunlardır. Genç nüfusun manevi açıdan zayıflaması, maddiyata verilen önemin artması bazı sonuçlardır. Dini toplumun kederi değil değeri hâline getirmek; hem gençliğin hem dinin yani milletin kaderini öncelikli hâle getirmek; ivedi, önemli, ciddi tedbirleri almak gereklidir. Bunlar, kaynak taramasında olduğu gibi yapılan mülakatlarla da varılabilen sonuçlardır.

Dinin Yanlış Uygulanması

Sanal âlemde görülen, yanlış, hatalı veya yalan yargı ve algıları oluşturan farklı türde bazı uygulamalar ele alınmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Hindistan’da korona virüsten dolayı tedavi veya koruma amaçlı inek sidiği (idrarı) içilmesi, ineklerin dışkılarında yıkanılması... Her türlü dinde temizlik, ahlakın da getirdikleriyle beraber temel esaslardandır. Kültürel bağlamda farklı anlayışlar dini açıdan yanlış uygulamaya sebebiyet vermiştir.

- Arabistan’da ise yine korona virüsten korunmak için deve sidiği (idrarı) içme uygulaması yapılmıştır. Üstelik deve sidiği(idrarı) markalaştırılmış, bazı bölgelerde satışa çıkarılmıştır. Hatta “alkolsüz” etiketi altında satılmaktadır. İslam dininde sünnetten tutun hadislere, tefsir ve ilmi hallere kadar hiçbir kaynaktan böyle bir tedavi yöntemi yoktur.

- Küresel olarak başta tüm İslam coğrafyaları olmak üzere açılım ve yayılım sağlayan, ülkemizde maalesef tesiri fazlasıyla görülen FETÖ bünyesinde verilen bir yemekte terör örgütü elebaşının ağzını sildiği peçeteyi yemek isteyen müritler görülmüş ve medyada yayılmıştır. Benzer bir örnek olarak da elebaşının içtiği çayı canlı yayınında Amerika’da yaşayan bir basketbol oyuncusuna göndermesi yine bağnaz, batıl uygulamalardandır.

- Hristiyanlığın temsil makamı olan Papa’nın ziyaret ettiği ülke heyetinin ayaklarını-ayakkabılarını öpmesi, suçluların ayaklarını yıkaması abes, nahoş, antipatik (itici) uygulamalardandır.

- Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından korona virüs (Covid-19) nedeniyle camiler ve mescitler toplu ibadete kapatıldı. Ancak Şanlıurfa’da Cuma namazını kılmak isteyen bir vatandaşın caminin kapısını tekmeleyerek ona zarar vermesi, başka bir grubun caminin avlusunda sedirleri sererek aynı safta sosyal mesafe kuralına uymayarak yan yana namaz kılması, Diyarbakır’da Diyanet’in fetvasına karşı gelip kendi kurallarına uyacaklarını söylemeleri...

- Sosyal medyada, özellikle Twitter, zorla alıkoyma, silahlı terör örgütü kurma, şantaj, cinsel istismar vb. toplam 24 suçtan cezalandırılan şahsın (A.O.) propagandasının manipülatif bir şekilde yapılması. Örneğin herhangi bir bahsi insanlara aktarmak için bot (robot) veya fake (sahte) hesaplar kullanılıyor. Tüm kullanıcıların karşısına çıkabilecek gündem hâline getiriliyor. Bunlar sosyal medyayla sınırlı kalmıyor. Ulusal yayın yapan ana akım medya içerisindeki kanallarla da yapılıyor. Yapılan propagandalara Atatürk dâhil olmak üzere Kemalizmin, tarihi ve kültürel açıdan önemli şahsiyetlerin âlet edilmesi adi, fevri, menfi faaliyetlerdir.

- Yine aynı tür ama farklı bir şekli olan F.T.’nin Atatürk’ün aleyhine ağır söz veya hakaretler içeren paylaşımlar yapması, yargı oluşturmaları... Bu şahsın ünlenmesi, yayılması, dilden dile dolaşması gençlerin fikir ve algılarını etkilemektedir. Onlara göre bahsi geçen şahıs gibi sarıklı, sakallı kimseler yobaz, bağnaz olarak tanımlanıyor.

- Sosyal medya uygulamalarında belirli başlı siyasi partiler tarafından yapılan kandil, bayram, gün kutlama mesajları sadece o partilerin dini, kültürel gün ve haftaları önemsedığı algısına yol açmaktadır. O partinin vizyonunu (geniş görüşü), tüzel yapısını, faaliyetlerini beğenmeyen hatta nefret eden gençler için son derece olumsuz bir etki yaratmaktadır.

- Yaşlıların veya yetişkinlerin yapmış olduğu “demode” paylaşımlar dinin gençlerde uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Milenyum, dijital gençliğin olumlu etkilenebileceği paylaşımlar; daha modern, yenilikçi anlatımlar yapılmalıdır.

GENÇLER ÜZERİNDEKİ ETKİLER

Yöntem

Bu araştırmanın başrolü ulusların, devletlerin, toplumların istikbali ve ikbali niteliğinde olan gençliktir. Uygulamalı kısmında hem niteliksel hem de niceliksel bir yöntem olan mülakat/doküman analizi tekniği kullanılmıştır.

Mülakatta sorulan spesifik (çok özel), bağlantılı ve indirgemeli 6 soruyla din algısı, dinin gençlerdeki (ayrıca yetişkinler) yeri ve etkisini anlamak üzerine çalışılmıştır. Derinlemesine mülakat yapılan kişilerden beklenen nitelikte cevaplar alınabilmesinin iyi sorularla mümkün olacağı bilinciyle yönlendirici ve *sadece* evet-hayır gerektiren sorulara görüşme formunda yer verilmemeye çalışılmıştır. Bağlam gereği bu türden sorular yöneltildiğinde ise nitel araştırmanın en önemli sorularından biri olan “Niçin?” soru cümlesinin devamına eklenmiştir. Ayrıca kullanılabilirlik-verimlilik açısından daha yüzeysel ve temel on soruyla da pilot uygulama gerçekleştirilmiştir.

Örnekleminiz; onu lise, beşi üniversite öğrencisi, diğer beşi de yetişkin olmak üzere toplam 20 kişidir. Yetişkinlerle mülakat yapılmasının sebebi nesiller arasındaki algı ve etki farkını; sorunlar ve etkilerin yalnızca gençlerde olup olmadığını anlamak içindir. Yine kişilerin konularla ilgili yorumları alınarak detaya inilmiştir. Yüz yüze gerçekleştirilen ve her biri 10 ila 30 dakika arasında çeşitli sürelerle sahip olan 20 derinlemesine görüşme, katılımcıdan bizzat izin alarak, kişisel verilerinin korunacağını ve paylaşılmayacağını taahhüdünde bulunarak telefonun veya bilgisayarın ofis programları aracılığıyla kaydedilmiş ve verilerin analiz edilme süreci hakkında kişiler bilgilendirilmiştir.

Kişilerin mülakatta serbest ve rahat şekilde cevap verebileceği, çevresinde tanıdıklarının olmadığı kendi seçtikleri ortamlar ayarlanmıştır.

Sorular aşağıdaki gibidir:

	SORULAR
1.	Hem offline (çevrimdışı) dünyada kendi çevresine hem de sosyal medyada izleyicilere dini yaklaşımlarını aktarmaya çalışan kişilerin ve grupların tebliğ veya tevdi gayesiyle yapmış oldukları din anlatımı, muhataplar üzerinde nasıl bir etki uyandırmaktadır?
2.	Belirli başlıklar veya tag (etiketler) altında açılan konularla ilgili yapılan paylaşımlar ve tartışmalara katılıyor musunuz? Bu kasten veya sehven de olsa din ve ahlak algıları açısından zararları var mıdır? Varsa niçin zararlıdır?
3.	Dini bayramlar ve kandillerde sosyal medya üzerinde dini mesajlar paylaşıyor musunuz? Bu mesajları anlamlı buluyor musunuz? Niçin?
4.	Dini açıdan görüşlerini beğendiğiniz hocaların, vaizlerin sosyal medya hesaplarını takip eder misiniz? Onların konuşmalarını/vaazlarını düzenli olarak izler misiniz? Niçin?

5.	Dini bir sorununuz olduğu zaman hangi referansları kullanırsınız? Bunun için sosyal medyayı kullanır mısınız?
6.	Yaptığınız paylaşımlara gelecek tepkileri önemser misiniz? Dinin/İslam'ın belirlediğı ölçütler (örneğin helaller ve haramlar) sosyal medya paylaşımlarınızın içeriğini ve sınırlarını etkiler mi, niçin?

Görüşme yaptığımız grup şu kişilerden oluşmaktadır:

Sıra Nu.	Anonim isim/ rumuz	Cinsiyeti	Yaşı	Eğitim Durumu	Mesleği
1.	Murat	Erkek	15	Lise	-
2.	Kerim	Erkek	16	Lise	-
3.	Ömer	Erkek	15	Lise	-
4.	Nil	Kız	17	Lise	-
5.	Yavuz	Erkek	16	Lise	-
6.	Arda	Erkek	17	Lise	-
7.	Mehmet	Erkek	16	Lise	-
8.	Can	Erkek	16	Lise	-
9.	Tuğçe	Kız	17	Lise	-
10.	Duygu	Kız	17	Lise	-
11.	Sibel	Kız	18	Üniversite	-
12.	Zeynep	Kız	20	Üniversite	-
13.	Yaşar	Erkek	21	Üniversite	-
14.	Sami	Erkek	19	Üniversite	-
15.	Faruk	Erkek	20	Üniversite	-
16.	Elif	Kadın	45	Lisans	Öğretmen
17.	Bayram	Erkek	50	Lisans	Emekli
18.	Mustafa	Erkek	30	Yüksek Lisans	Uzman

Sıra Nu.	Anonim isim/ rumuz	Cinsiyeti	Yaşı	Eğitim Durumu	Mesleği
19.	Recep	Erkek	40	Lisans	Memur
20.	Cansu	Kadın	35	Lisans	Serbest Meslek

Olabildikçe farklı, çeşitli görüşlere sahip kişilerle uygulanmıştır.

BULGULAR

Bu araştırmada elde edilen bulgular sorular temel alınarak analiz edilmiş, elemeler yapılmış, kısaltılıp özümsemiştir.

Soru 1:

Kişilerin dini öğretilere, öğreticilere nasıl baktıklarını anlamak, dini gelişmeleri ne kadar gözlemleyebildiklerini ölçmek ve nasıl bir izlenim verildiğini görebilmek için aşağıdaki soru sorulmuştur:

“Hem offline (çevrimdışı) dünyada kendi çevresine hem de sosyal medyada izleyicilere dini yaklaşımlarını aktarmaya çalışan kişilerin ve grupların tebliğ veya tevdii gayesiyle yapmış oldukları din anlatımı muhataplar üzerinde nasıl bir etki uyandırmaktadır?”

Gençlerden gelen cevap kaynak taramamda da görüldüğü üzere pek şaşırtıcı değildir:

- Yavuz: “Bu kişileri pek çok insan dinliyor ve bazı düşüncelerine hemen katılıyor olmalarına rağmen hayatlarında uygulamıyorlar. Tavsiye niteliğinde kaldığı sürece olumludur.”
- Nil: “Bence çoğu insan dini bu kişilerden yanlış bir şekilde öğreniyor. Fevrice yargı ve yorumlar oluşturuyorlar.”
- Mehmet: “Kötü bir etki yaratmaktadır. Toplumu dini çarpıtarak yanlış anlatırlar.”
- Duygu: “Dinen doğru olanları değil. Dinen doğru olduğu düşündüğü şeyleri insanlara dayatıyor.”
- Zeynep: “O kişilerin izlenme oranlarına göre (yorumlara) insanlar din açısından hayatlarını şekillendiriyorlar. Pek iyi bir etki oluşturmuyorlar.”
- Elif: “Bende iyi bir etki uyandırmıyor. Dini ondan bundan duymak istemiyorum. Niyetleri belli olmuyor. Güvenmiyorum. Muhatapların zihinsel boşluğundan ve kimlik arayışlarından faydalaniyorlar.”
- Cansu: “O kitle üzerinde takip edenler onların düşüncelerini dini bir doğru olarak kabul ediyorlar ve buna riayet ediyorlar. Bu tehlikelidir.”

Elde edilen bulgulara göre hem gençlerde hem de yetişkinlerde bahsedilen şahıs veya grupların itikadından şüphe duyulmakta, itimat edilmemektedir. Ancak gençlerde daha sert ve önyargılar vardır.

Soru 2:

Kişilerin sosyal medyayı kullanımını ve din ile etkileşimini ölçmek amacıyla sorulmuştur:

“Belirli başlıklar veya tag (etiketler) altında açılan konularla ilgili yapılan paylaşımlar ve tartışmalara katılıyor musunuz? Bu kasten veya sehven de olsa din ve ahlak algıları açısından zararları var mıdır? Varsa niçin zararlıdır?”

Gençlerin sosyal medyayla ne kadar muhatap ve etkileşimli olduğunu söylersek bu soruya gelen cevaplar gençlerin dini konulara ilgisi bakımından makul; aktiflikleri ve merakları bakımından ilginçtir:

- Sami: “Katılmam. Zararı vardır. Kafalarda kuşkular oluşturur. Bence bazıları kasten yapılıır. Kişileri yanlış yönlendirebilir.”
- Faruk: “Katılmam. Kur’an gibi yerlerde tartışılan konuların bir daha tartışılmasına gerek duymuyorum. Dar görüşlü insanlar için kötü etkiler oluşturmaktadır.”
- Mustafa: “Nadiren katılırım. Zararı vardır. Denk geldiği zamanlar bakıyorum. İlgimi çekmiyor. İnsanları birbirine düşürmektedir. Kasıtlı olarak ortaya çıkarılıyor.”
- Nil: “Katılamam ama takip ederim. Zaraları vardır. Kafalarda kuşkular oluşturur. Bence bazıları kasten yapılıır. Kişileri yanlış yönlendirebilir. Özellikle popüler hâle gelmiş olan din insanlarıyla ilgili yapılanlar...”
- Can: “Katılmıyorum. Bu tartışmaları çok gereksiz ve saçma buluyorum. Zararlıdır. Vakit israfıdır.”
- Zeynep: “Hayır. Sosyal medyada insanların ortak paydada anlaşabileceğini düşünmüyorum. O yüzden mantıksız. Dijital ortam fiziksel ortama kıyasla daha etkisizdir.”

Elde edilen bulgulara göre gençler dini konuları mantıklı bulmuyor, fazlasıyla aktif ve dinamik olmalarına rağmen kaçmayı tercih ediyorlar. Yetişkinlerde daha çok vakit kaybı veya pasiflik, atıllıktan dolayı bu sonuç ortaya çıkıyor.

Soru 3:

Kişilerin dine bakış açıları ve dini faaliyetlerini ölçmek amacıyla sorulmuştur:

“Dini bayramlar ve kandillerde sosyal medya üzerinde dini mesajlar paylaşıyor musunuz? Bu mesajları anlamlı buluyor musunuz? Niçin?”

Gençlerin cevapları beklenileni karşılamaktadır. Ancak yetişkinlerin cevabı belki de büyük bir zannı yıkmıştır:

- Sibel: “Hayır. Samimi bulmuyorum. Herhangi bir görüntüyü veya yazıyı öylesine paylaşmak gerçekçi gelmiyor.”

- Yaşar: “Hayır. Samimi gelmiyor. Duygu ve düşünceler net olarak aktarılamıyor. Yüz yüze, fiziksel olsa daha samimi olur.”
- Nil: “Hayır. Gerek duymuyorum. Çünkü insanların bu tür şeylere ihtiyaç duymadığını ve zaman kaybı olduğunu düşünüyorum.”
- Murat: “Hayır. Paylaşmak veya bana iletilmesini istemiyorum. Hoşuma gitmemekle beraber yapay geliyor.”
- Baran: “Evet. Cuma mesajları paylaşıyorum. Ama mizahi içerikli paylaşımlar. Çünkü samimiysiz insanların sadece bugünlerde mesaj atmalarından bıktım... Daha samimi hâle getirmeye çalışıyorum.”
- Can: “Paylaşıyorum. Bu mesajları dini açıdan huzur bulmak, tatmin olmak amacıyla değil mizahi amaçlı yapıyorum.”
- Elif: “Bazen. Dostlarıma, yakınlarıma bazen. Gerekli görmüyorum. Samimi bulmuyorum. İmaj ve reklama dönüşebiliyor.”
- Recep: “Bazen. Değerli gördüklerimi paylaşıyorum. Çoğunun değeri yok. Millet kalbinden, içinden geldiği gibi anlatır. Mesajın özgünlüğüne göre. Örneğin bir ayet veya atasözü paylaşılsa içeriğe bakarım. Samimiyeti kişiye göre değerlendiririm.”

Eldeki bulgulara göre yeni bir habitat hâline gelen sosyal medyanın duygularımızı yansıtmada eksik olduğu görülmüştür. Gençlerin refleksi, rolü hâline gelmiş olan mizah yapma, lakaytlaştırma çabalarını görüyoruz. Resmiyetten, ciddiyetten uzaklaşıp sanal âlemde samimiyeti, muhabbeti oluşturuyorlar. Bazen kuralları aşabiliyor, alaycı ve laubali davranabiliyorlar. Ama çoğunluğu bunu dini, ahlaki olguları aşağılamak için yapmıyorlar. Genel bir tavrın tezahürü...

Ayrıca duyguların, samimiyetin, sadakatin olmaması kişileri maneviyattan da uzaklaştırmaktadır.

Soru 4:

Kişilerin dini kimlikli şahıs, grup, zümre vb. olan tepkilerini ve güvenlerini anlamak amacıyla sorulmuştur:

“Dini açıdan görüşlerini beğendiğiniz hocaların, vaizlerin sosyal medya hesaplarını takip eder misiniz? Onların konuşmalarını-vaazlarını düzenli olarak izler misiniz? Niçin?”

- Kerim: “Hayır. Dini, kişinin kendisinin okuyarak yorumlaması gerektiğini düşünüyorum. Görüşlerini beğendiğim ve takip ettiğim bir din insanı bulunmamaktadır.”
- Arda: “Hayır. Bu devirde tüm hocaların dinimizi yanlış yorumladığını düşünüyorum. Takip etme ihtiyacı görmüyorum.”
- Can: “Nadiren takip ederim. Geçerli bir nedeni yok aslında. Yaşanan ve yaşadığım bazı olaylar beni öyle insanlardan, gruplardan uzaklaştırdı.”

▪ Duygu: “Hayır. Çünkü dini maddi açıdan kullanmamalıdır. Gönüllülük amacıyla yapanların olduğunu düşünmüyorum... Her açıdan din kullanılıyor. Dini yaymak veya öğretmek için değil mevki veya gösteriş amacıyla yapılıyor.”

▪ Recep: “Hayır. İlğimi çekmiyor. Kendi düşüncelerini insanlara dayatıyorlar. Samimi değiller. Onların yanlış oldukları için dine ilgimin azalmasına sebebiyet veriyor.”

▪ Bayram: “Bazen takip ederim. Dini açıdan güncel konulara değiniyorlar. Ara sıra yadırgadığım konular oluyor ama onların yorumlarını öğrenmek de gerekli.”

Cevaplara göre gençlerde ülkemizde son zamanlarda yaşanan din istismarları, suiistimalleri; din çatısı altındaki örgütlerin maneviyattan uzak ve yoksun icraatlarından dolayı önyargının ve antipatinin (iticiliğin) var olduğunu, yayıldığını görebilmekteyiz.

Yetişkinlerde ise bu durum çok farklı olmamakla birlikte eski örf ve âdetlerin getirdiği alışkanlıkların etkisinin, ilgilerinin az da olsa var olduğunu söyleyebiliriz.

Soru 5:

Kişilerin bilinç ve ilgi düzeylerini ölçmek, merak ve sorgulama kabiliyetlerini öğrenmek amacıyla sorulmuştur:

“Dini bir sorunuz olduğu zaman hangi referansları kullanırsınız? Bunun için sosyal medyayı kullanır mısınız?”

- Sibel: “Çok az kullanıyorum. Etrafımdakilerin verdiği cevapları yeterli bulamayınca.”
- Can “Hiçbir referans kullanmam. Kendi içimden geldiğini uyguluyorum.”
- Zeynep: “Kur’an veya ilmihal. Sosyal medyayı kullanmam. Güvenilir değil.”
- Faruk: Haftada bir ya da ayda bir Diyanet ve objektif yazılardan merak ettiğim konularda araştırma yaparım.
- Bayram: “İnternet sitelerine bakarım. Sık sık kullanırım. Kaynakçaya dikkat ederim.”
- Ömer: “Güvendiğim siteler veya kaynaklardan bakarım.”

Elde edilen bulgulara göre gençlerin aslında dini konuları nadiren sorguladığı, çoğu zaman umursamadığı görülmektedir. Yetişkinlerde ise umursama var ama sorgulama, araştırma yapma alışkanlığı azdır.

Soru 6:

Kişilerin sosyal medyadaki etik, ahlak, din ölçütlerinin ve hassasiyetlerinin olup olmadığını öğrenmek amacıyla sorulmuştur:

“Yaptığınız paylaşımlara gelecek tepkileri önemser misiniz? Dinin/İslam’ın belirlediği ölçütler (örneğin helaller ve haramlar) sosyal medya paylaşımlarınızın içeriğini ve sınırlarını etkiler mi, niçin?”

▪ Ömer: “Evet önemserim. Diğerlerin yorumlarını dikkate alırım. Ancak dini ölçütler paylaşımlarımı sınırlandırmaz.”

▪ Tuğçe: “Hayır önemsemem. Herhangi bir ölçüt sınırlandırmaz. Sosyal medyayı özgürce kullanıyorum

▪ Arda: “Yarı yarıya (fifti fifti). Paylaşımlarımın bir kısmını etkilemekle beraber bazı konularda etkilememektedir. Örneğin milli konularda daha dikkatli olurum.”

▪ Bayram: “Önemserim. İnsanların (yakınlarımla özellikle) tepkilerini önemserim. Dini ölçütler paylaşımlarımı sınırlandırır. Hassas konularda desturlu olunması gerekmektedir.”

▪ Elif: “Etkiler. Olumlu veya olumsuz. Bir sorumluluk, uhde hissettiğim için etkiler. Doğru veya yanlış algılanması, bana yapılacak dönütler önemlidir.”

Analize göre gençler rutin veya normal konulardaki sınırlarıyla dini, ahlaki konulardaki sınırları arasında pek fark gözetmemektedir. Beğenilme, tepki görme, eleştirilme endişeleri vardır. Öte yandan yine gençliğin özgürlük arzusu ortaya çıkmaktadır.

Yetişkinlerde ise daha emin, metin bir tavır görülmektedir. Korkuları azdır. Ama en az gençler kadar önemserler. Daha büyük bir işmiş, sanki cümle âleme bildiri yapıyormuş gibi hissederler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına göre;

✓ Başta din ve ahlak birbirine karıştırılmaktadır. Dinin temsilcileri, fikir-kanaat önderleri ahlakın da bekçileriymiş gibi algılandığından dolayı yaptıkları yanlışlar, söyledikleri yalanlar gençlerin zihniyetine çok ağır zarar vermektedir.

✓ Yaşlıların ve yetişkinlerin, geleceğin mirasçısı olan genleri anlamaları gerekmektedir. Elbette ki fikirlerini, zikirlerini, işlerini beğenmeyebilirler. Ama onlara ağır, kutuplaştırıcı ifadelerde bulunmamalıdır. Gençler dinden soğutulmamalıdır.

✓ Siyasi ve idari mercilerin, makamların dinle alakalı uyguladıkları politikalara dikkat etmesi gerekmektedir. Bahsedilen konular üzerinden, hele ki gençlerin kendi aralarında ayrışmaları söz konusu olduğu vakit büyük çatışmalar meydana gelebilir.

✓ Din anlatımı-öğretimi daha modern, daha yenilikçi bir şekilde yapılmalıdır. Örneğin, sakallı, sarıklı kişiler medeniyet düşmanı, cehalet yanlısıymiş gibi görünmektedir. Bu sui-zanın sebepleri bellidir. Eli kanlı, silahlı, “cihat” adı altında dini duyguları sömüren terör örgütleri, her türlü melanete, vahamete yol açanlardır.

✓ Gençlerin rehberleri, önderleri olarak kabul gören yetişkinler gençlerin “doğru eğitiminden” sorumludur. Gençlerin, her dini, inancı tanımaya imkânı olmalıdır. Akıl ve mantıkla doğru olanı muhakeme edebilecektir.

Mülakat bulgularına göre,

✓ Gençler, dinsel paylaşımları samimi bulmamaklar birlikte zamanında dini propaganda ve manipölasyon (hileli yönlendirme/güdümlleme) için menfaati uğruna kullananlardan dolayı böyle paylaşımların reklam, imaj çalışması olduğu kanısındadırlar.

✓ Gençler, maneviyattan uzaklaşmaktadır. Dini, ahlaki hislerini, vecizelerini, değerlerini kaybetmektedir ve önemli, ciddi konularda ya duyarsızlaştırılmakta ya da aşırı reaksiyon göstererek kriz ve kargaşaya yol açmaktadırlar. Bu durum ileriki raddelerde daha büyük kayıplara yol açacaktır.

✓ Siyasi mecralar, kurumlar-kuruluşlar tarafından yapılan paylaşımlar dini siyasete âlet etmek olarak algılanmaktadır.

✓ Dini-ahlaki kurumlar, kuruluşlar, cemiyetlerin sosyal medyada müspet etkileri yoktur. Kişiler, gruplar revizyona (yenilenme) gitmeli, kendilerinde balans ayarı yapmalı, gençlerin model alabileceği; yetişkinlerin ise destekleyebileceği, örnek gösterebileceği bir yapılanma içerisine girmelidirler.

✓ Gençlerin rehberleri, önderleri olarak kabul gören yetişkinler gençlerin “doğru eğitiminden” sorumludur. Gençlerin, her dini, inancı tanımaya imkânı olmalıdır. Akıl ve mantıkla doğru olanı muhakeme edebilecektir.

Özetle, sosyal medya gençlerin gelişiminde ve değişiminde önemli bir araç olmakla birlikte ihmaller, ihlallere, kurban gitmemeli; algı yönetimleri, komplolar, manipölasyonlar (hileli yönlendirme) için değil yeniliğin, teknolojinin, müspet ilmin, bilimin aracı olmalıdır. Bu milletin, toplumun gençliği ahlaki, dini ve akabinde de milli değerlerinden kopmamalı; yetişkinleri gençlere, gençler de zihinlerine, fikirlerine, değerlerine yani istikbaline sahip çıkmalıdır.

KAYNAKÇA

BAYHAN V., “Türkiye’de Gençlik Sosyolojisi Çalışmaları”, Sosyoloji Konferansları Dergisi 52- (2015-2)/355-390

AÇIKGÖZ E. , “Gençliği ve Değişimi Anlamak”, 2018

DERELİ M., “Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma”, 2018

Doç. Dr. KURT A., “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, T.C. Uludağ Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, S. 73-93D

ÇALIŞKAN M., MENCİK Y., “Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya, Akademik Barış Dergisi, Sayı:50, 2015

²Doç. Dr. TÜRK S., “İletişimde Algı Yönetiminin Önemi”, 2008

BABACAN M., “Yeni Medya Bağlamında Toplumsal Hareketler ve Yeni İnsanın Karakter Analizi”, folklor/edebiyat, cilt:21, sayı:83, 2015/3

VARDI R., “İnternet Kullanıcılarının Dini İçerikli Kullanım Alışkanlıkları”, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 17, Sayı 28, Temmuz–Aralık 2012

ÇALIK D., ÇINAR Ö., “Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet”, XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri, 12-13 Aralık 2009, Bilgi Üniversitesi, İstanbul

BODUR H., “İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 2017

OYMAN N., “Sosyal Medya Dindarlığı”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28 (2016)

FURAT A., “Din Eğitimi Ekseninde Türkiye’de Medya ve Din Araştırmaları”, MEDİAD, Haziran 2019, 2(1), 29-51

HABERLİ M., “Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü”, MEDİAD, Aralık 2019, 2(2), 307-315

YÜRÜRDURMAZ T., “Üniversite Gençliği ve Dini Hayat”, SAMER, 2019

YANMIŞ M., KAHRAMAN B., “Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği”, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 2013

BAKİ A., GÖKÇEK T., “Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, Güz-2012 Cilt:11 Sayı:42 (001-021)

¹ŞENTÜRK L., “Örnek Vaazlar”, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, “İlmihal”, 2014

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali”

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kur’an-ı Kerim Tefsiri”

Kitab-ı Mukaddes Şirketi, “Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)”, 1941

Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Şirketi, “Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). Eski Antlaşma 2001, 2009

BBC Türkçe, “Adnan Oktar davası: Oktar neden tutuklu, hangi suçlamalar yöneltiliyor, 'Adnan Hoca Grubu' hakkında neler biliniyor?”, 2019

Euronews TR, “Hindistan'da koronavirüsten korunmak için 'inek idrarı içme partisi' düzenlendi”, 2020

Yeni Çağ gazetesi, “Koronavirüs uyarılarına rağmen Cami kapısını zorladılar!”, 2020

CNN Türk, “Kız İmam Hatip Lisesi'nde konuşan müftü, çocuk yaşta evlilikleri savundu”, 2017

Aydınlık., “İmam hatipte skandal olaylar”, 2018

Diken, “ ‘Osmanlıca’ savaşları: Maksat geçmişle barışmak değil, bugünkü kavgayı körüklemek”, 2014

Sabah, “FETÖ lideri Gülen içtiği çayın artığını örgüt üyesi Enes Kanter'e gönderdi”, 2019

Hürriyet, “Gülen’in ağzını sildiği peçeteyi alıp yedi”, 2016

Hürriyet, “İmam Hatip öğrencileri kendi aralarında nikâh kısıyor”, 2017

**TALAT PAŞA SUİKASTİNDEN GÜNÜMÜZE ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ
TARAFINDAN ŞEHİT EDİLEN DİPLOMATLARIMIZ****Öğr. Gör. SÖZER AKYILDIRIM**

İğdır Üniversitesi

ÖZET

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya savaşıdan yenik çıkmasıyla Almanya'ya giden Talat Paşa 15 Mart 1921 de Sogomon Tehleryan tarafından şehit edildi. İlk kurşunun ardından, Said Halim Paşa, Dr.Baheddin Şakir, Cemal Azmi Bey, Cemal ve Enver Paşalarda, Ermeni teröristlerin kurşunlarına hedef oldu. Ermeni terörizmi, Ermeni Diasporanın maddi ve manevi desteği ve bir takım İstihbarat örgütlerinin hedef göstermeleri sonucu, planlı ve programlı bir şekilde yürütülmüştür. Türk diplomatları ve aileleri Avrupa ve Amerika'da katledilirken ses çıkarmayan bu devletler, 1983 yılında Orly Havalimanında kurşunlar ve bombalar batılı devletlerin insanını hedef alınca, teröre karşı tavır koydular.

Türkiye'ye karşı terör yoluyla saldırma amacını taşıyan ilk Ermeni Terör örgütü Asala ve JCAG -Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları'dır. Bu örgütler 1975 yılında Lübnan iç savaşı esnasında kuruldu. Ermeni terör örgütlerinin saldırılarında 58'i Türk vatandaşı olmak üzere 31 Diplomat ve aile mensubu 77 kişi hayatını kaybetti ve çok sayıda insanda yaralandı. ABD'nin Santa Barbara kentinde 27 Ocak 1973'te Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'in Ermeni asıllı Gurgun Mıgırdıç Yanıkyan tarafından şehit edilmeleri, Türk Diplomatları yönelik ilk saldırı olmuştur. Söz konusu saldırı Türk diplomatlarına karşı suikastlar zincirini başlatmış ve Ermeni terörizmini tetiklemiştir.

Bu çalışmanın amacı, kronolojik bir sıra ile Ermeni Terör Örgütlerinin diplomatlarımıza yönelik terör saldırılarının geçmişini ve bugünü ortaya koymaktır. Konu ile ilgili gazete arşivleri, kitaplar ve internet kaynaklarından yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: Terör, Saldırı, Asala, JCAG, Ermeni

ABSTRACT

Talat Pasha, who went to Germany after the Ottoman Empire was defeated by the First World War, was martyred by Sogomon Tehleryan on March 15, 1921. After the first bullet, Said Halim Pasha, Dr. Baheddin Şakir, Cemal Azmi Bey, Cemal and Enver Pasha, were the targets of the Armenian terrorists. Armenian terrorism was carried out in a planned and programmed manner, as a result of the financial and moral support of the Armenian Diaspora and the targeting of some Intelligence organizations. These states, which did not sound when Turkish diplomats and their families were massacred in Europe and America, reacted against terrorism in 1983 when bullets and bombs targeted the people of western states at Orly Airport.

The first Armenian terrorist organization by the terrorist attack against Turkey is aiming for Justice commandos and JCAG prime-Armenian Genocide. These organizations were founded in 1975 during the Lebanese civil war. In the attacks of the Armenian terrorist organizations, 31 diplomats and 77 family members, including 58 Turkish citizens, died and many people were injured. the US city of Santa Barbara on 27 January 1973, Turkey's Consul General in Los Angeles Mehmet Baydar and Consul Bahadır Demir are not killed by the Armenian Gurgen Migirdich Yanikyan was the first attacks on Turkish diplomats. The attack started the chain of assassinations against Turkish diplomats and triggered Armenian terrorism.

The aim of this study is to reveal the history and present of Armenian terrorist organizations in chronological order. Newspaper archives, books and internet resources were used.

Keywords: terror, attack, Asala, JCAG, Armenian

GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı –Rus Harbinden sonra Osmanlı Devleti’nin başa çıkmak zorunda kaldığı sorunlara bir de Ermeni meselesi eklenmiştir. Bu tarihe kadar Ermeni meselesi, büyük devletler tarafından çok fazla dikkate alınmıyordu. Fakat Berlin Konferansı’ndan başlayarak büyük devletler, Ermeni komite ve komitacılarının yıkıcı faaliyetlerini teşvik ederken ayaklanmaları da Osmanlı iç işlerine karışabilmek için hazır bahaneler olarak değerlendirdiler. Bu dönemde Şarkiyatçı, yazar, tarihçi, gazeteci ve devlet görevlilerinin yazmış olduğu, günce, makale, kitap vb. her nevi basılı neşriyat, hadiseleri tek yönlü olarak ele aldı ve sürekli Ermenilerin Mazlum, Türklerin zalim olduğu tezi işlendi. I.Dünya Savaşı sonrası, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti’nin fiilen dağılması neticesinde başta Ermeniler olarak eski Osmanlı azınlıkları bildik basmakalıp iddiaları tekrarlayarak propagandaya başladılar. Amaç dağılmakta olan Osmanlı mirasından mümkün olduğu kadar fazla pay almaktır.¹

Büyük güçlerin Emperyalist politikaları sonucu olarak kışkırtılan Ermeniler’’Büyük Ermenistan’’ hayaline kapılarak kurmuş oldukları Hınçak,Taşnak vb.örgütlerle 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Güney Kafkasya ve ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi’ni terörize etmeye başlamışlardır.

19.Yüzyılın sonu ve 20.Yüzyılın ilk çeyreğinde devam eden Ermeni terörü Anadolu ve Kafkasya Türklüğünü hedef almış ve kitlesel katliamlara varmıştır. Buradan varılmaya çalışılan amaç Türkleri katlederek ya da yıldırıp göçe zorlayarak muhayyel’’Büyük Ermenistan’’ın Sosyolojik zeminini oluşturmaktır. Ermeniler bir yandan terör faaliyetlerini yürütürken diğer yandan yayına sokmuş oldukları gazete ve dergiler üzerinden yapmış

¹ Ermeni Meselesi (1919-1927)Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları ,Kasım 2015,s,13

oldukları ajitasyonla Batı Kamuoyunu kendi yanlarına çekmeye çalışmışlar; bunu da büyük ölçüde başarmışlardır.²

TALAT PAŞA ŞEHİT EDİLİYOR

“Beni bir gün sokakta vuracaklar. Alnımdan kanlar akarak yere serileceğim. Yatakta ölmek nasip olmayacak. Ama ziyanı yok, varsın vursunlar, vatan benim ölümümle bir şey kaybetmez. Bir Talat gider bin Talat gelir”

Bir gün ya Ermeni Komitacıların ya da başka düşmanın kurşunlarıyla can vereceğini biliyordu. Özellikle Ermeni Komitacıların...³

BERLİN-ALMANYA (15 MART 1921)

15 Mart 1921 günü Talat Paşa, her zaman ki gibi erkenden kalkmış saat ona kadar çalıştıktan sonra, eşine dönerek:

“Haydi, Hayriye, seninle biraz dolaşalım. Hava almış olursun...” demişti

Fakat mutfakta yemek pişirmekte olan karısı:

“Ben çıkmayayım. Hem yorgunum, hem de ateşte yemek var.” diye karşılık verdi.

Talat Paşa Hardenberg Strasse’deki evinden çıkıp tek başına yürümeye başlamıştı. Dalgın ve düşünceli bir şekilde Kurfüstendam caddesine saptı. Daha birkaç adım atmamıştı ki, arkasından birinin:

“Talat Paşa! Talat Paşa !” diye bağırdığını duydu. Geriye döndü ve... Dönmesiyle ateşlenen bir tabancadan çıkan kurşunun alnına saplanması ve kaldırımların üzerine yığılması bir olmuştu.

Bir zamanlar, Osmanlı İmparatorluğunun kaderini elinde tutan Talat Paşa, İran’ın Selmas şehrinde doğan Soğomon Tehliryan adlı bir Ermeni komitacısının kurşunuyla can vermişti.

Rumeli’de başlayan fırtınalar içinde geçen bir hayat, Kurfüstendam caddesinin kaldırımları üzerinde sona ermişti. Katil Soğomon Tehliryan, 24 yaşında üniversite öğrencisi gözü dönmüş bir Taşnak Komitacısıydı.

Alman mahkemesi, kendi toprakları üzerinde işlenen bu cinayetin suçlusuna hiçbir ceza vermeyerek, Tehliryan’ı berat ettirdi. Yıllarca dost bildiği, Birinci Dünya Savaşı’nda kader birliği ettiği Almanya, onun anısına ve kanlı ölüsüne bile saygı göstermemişti.

Talat Paşanın cesedi, aradan 22 yıl geçtikten sonra 25 Şubat 1943’te yurda getirilerek Hürriyet-i Ebediye tepesindeki şehitliğe gömülmüştür. Talat Paşa, dostuna söylediği biçimde

² Gazetesi, I. Uluslararası 20. yüzyılın ilk Yarısında Türk –Ermeni İlişkileri Sempozyumu Sonuç Bildirgesi 06.11.2019 Yeşil Iğdır

³ Talat Paşa Suikastı-Türk Tarihi Araştırmaları, Altaylı Net 13 Ekim 2012-18.11.2019

yurdunun toprağını yiyememiş, ancak bir torba kemik olarak yurt topraklarında sonsuz uykusuna dalmıştır.⁴ Katil Tehliryan 1960 yılında Kaliforniya’da hayatını kaybeder.

YILLAR SONRA

Ermenistan Devleti Talat Paşayı şehit eden Soğomon Tehliryan’ın heykelini Ermenistan’ın Şirak vilayetine diker. Heykelde Talat Paşa’nın kesik başı Tehliryan’ın ayakları altındadır.

İKİ KAHRAMININ ŞEHİT EDİLİŞİ: Dr. Bahaeddin Şakir Ve Cemal Azmi Bey

Talat Paşa’nın 15 Mart 1921 yılında suikastçı Soğomon Tehliryan tarafından şehit edilmesi Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey’i oldukça etkilemiştir. Talat Paşa’nın katili, Alman hükümetinin müsamahasına mazhar olmuş ve salıverilmişti. Bu durum katilleri cesaretlendirmiş ve seri cinayetlerine Roma’da Said Halim Paşa, Tifliste Cemal Paşa ile devam etmişlerdi. Sırada Cemal Azmi ve Baha Şakir’in olduğu açıktı. Ancak onlar kendi canlarından çok Talat Paşa’nın eşi Hayriye Hanım’ın hayatından şüphe etmeye başlamışlardı. Hem Talat Paşa’nın ölümü nedeniyle moral ve destek olmak hem de vatana dönmeye ikna etmek amacıyla Hayriye Hanım’ı ziyaret etmeye başlamışlardı.

1922 yılı Nisan ayının 16’sını 17’sine bağlayan gece; yanlarına Dr.Rusuhi Bey’i de alarak aileleriyle birlikte, ikna çabalarına devam etmek üzere Hayriye Hanım’ın evine gitmişlerdi. Ziyaretten sonra akşam saatlerinde hep birlikte dışarı çıkmışlardı. Uhland Strasse üzerinde yürüdükleri bir anda, kendilerini takip eden Ermeni suikastçı Arşavir Şıracıyan ile arkadaşı, silahını çekerek üzerlerine atıldı.Hayriye Hanım araya girip engel olmaya çalıştıysa da başaramadı.Suikastçı önce Cemal Azmi Bey’i yüzünden vurarak şehit etti.Ardından, Dr.Bahaeddin Şakir Bey’e döndü.Dr. alnından vurularak, Cemal Azmi Bey’in üzerine yığıldı.

Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Bey, Berlin’deki Türk şehitliğine defnedilmişlerdir. Suikastın ardından kaçan Arşavir, Şıracıyan ve arkadaşı ise yakalanmamış, işlemiş oldukları cinayetler nedeniyle yargılanmamışlardır.⁵

CEMAL PAŞANIN ŞEHİT EDİLMESİ (21 TEMMUZ 1922/TİFLİS)

İttihatçıların üç paşasından Cemal Paşa 21 Temmuz 1922’de, yanlarında yaverleri Nusret ve Süreyya Beylerle, Tiflis’te, gece saat on buçuk sularında Orient Otel’e dönerken, Büyük Petro Caddesi’yle Bolşeviklerin gizli polis örgütü ÇEKA’nın bulunduğu Yukovski Sokağı’nın köşesinde bir otomobilden çıkan silahlı adamların saldırısına uğradı. Önce Süreyya Bey ardından da Cemal Paşa’yla Nusret Bey kanlar içinde yere yuvarlandı. Ensesine ve beline üç kurşun yiyen Cemal Paşa olay yerinde ölmüştü.

Ertesi gün Taşnak fedailerinden Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan adlı iki Ermeni subay tutuklandı. Aynı gün Cemal Paşa ve yaverlerine, Tiflis’teki Şah Abbas Camii’nden, halk, yabancı temsilciler ve Kızıl Ordu birliklerinin katılımıyla, görkemli bir cenaze töreni yapıldı.

⁴ File:///C:/Users/k/Desktop/TALAT%20PAŞA%20SUİKASTI%20-%20TÜRK%20T... 18.11.2010 Altaylı ,Net

⁵ <https://www.tahtapod.com/blog/ermeniler-tarafından-sehit-edilen-ikikahraman-ittihat...>18.11.2019

Ermeni Subayları Lalayan ve Vartanyan yargılanırlar ve yeterli kanıt bulunamadığı için beraat ederler.⁶ (Bazı kaynaklar ise bu kişilerin Stefan Çekiçyan ve Bedros Bogosyan olduğunu iddia ederler). Nemesis (Yunan İntikam Tanrıçası) operasyonları kapsamında Cemal Paşa öldürülür. Kazım Karabekir Paşa tarafından cenazesi Erzurum'a getirilir ve defnedilir.

ERMENİ TERÖRİST TARAFINDAN ŞEHİT EDİLEN İKİ TÜRK DİPLOMATI

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı Diplomatlarına yönelik ilk eylem 27 Ocak 1973 günü, 78 yaşındaki Amerikan uyruklu Ermeni Gurgen (Karakin) Yanikyan tarafından gerçekleştirildi.

Türk Diplomatları karşı ilk saldırı olarak nitelendirilen bu olay daha sonra bir cinayetler zincirini başlattı ve örgütlü Ermeni Terörüne örnek oluşturdu.

Güneşli, ılık bir cumartesi sabahı... Saat 11.30...

Kaliforniya Eyaletinin Amerikan Rivierası olarak bilinen Santa Barbara kentindeki lüks Baltimore Oteli sakinleri için sıradan bir gün...

Konukların bir bölümü cennetle yarışacak güzellikteki bahçede kahvelerini içiyor.

Az ötedeki Pasifik Okyanusu'ndan gelen dalga sesleri, kuş cıvıltılarına karışıyor.

O sırada Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir kendilerini davet eden bir kişiyle buluşmak için otele geliyorlar. Onları reveransla karşılayan yaşlı, uzun boylu ve beyaz bereli adam, diplomatlarımızı az ilerideki bungolov tipi kulübeye yönlendiriyor.

Diplomatlarımız, kendisini Gurg Yaniki olarak tanıtan adamın elini sıkıp içeri giriyorlar. İranlı olduğunu, Türkleri çok sevdiğini belirterek onları aylardır buraya çağıran ve geldikleri takdirde, Osmanlı'ya ait bir tablo ile üzeri imzalarla dolu bir banknotu Türk Hükümeti'ne armağan edeceğini söyleyen uzun boylu ev sahibi kapıyı kapatıyor.

Yaklaşık 15 dakika sonra...

Silah sesleri geliyor!

Gayet sakin bir şekilde bungalovdan çıkan beyaz bereli, uzun boylu yaşlı adam, kapının önündeki iskemleye oturup polisleri beklemeye başlıyor.

İçerideki diplomatlardan 49 yaşındaki Mehmet Baydar, oracıkta hayatını kaybetmiştir, 30 yaşındaki Bahadır Demir ise birkaç saat sonra hastanede ölecektir.

27 Ocak 1973 yılında gerçekleşen ve Türkiye'yi sarsan bu suikast, Türk diplomatlarına karşı 20 yıl sürecek bir terör kampanyasını başlatan ilk eylem olur. Terör saldırılarında 31'i diplomat 90 kişi ölür, yüzlerce insan yaralanır.⁷

⁶ <https://www.star.com.tr/yazar/cemal-pasanin-esrarengiz-olumu-yazi-714004/> 18.11.2019

⁷ <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/ugur-dundar/suikasti-orten-esrar-perdesi-nasil-kalkti-1067340> 06.11.2019

GURGEN YANIKYAN KİMDİR?

Erzurum doğumlu ve cinayeti işlediği sırada 78 yaşında olan katil, mahkemede Türkler'in 1915'te ailesinden kırk küsur kişiyi öldürdüklerini iddia etmiş ve Türk diplomatları intikam maksadıyla katlettiğini söylemiştir. 1945 'ten beri Amerika'da yaşamaktadır. Amerikan vatandaşıdır. Cinayeti inceden inceye planlayarak işlediğini mahkemede anlatır. Santa Barbara Mahkemesi'nin hâkimi Floyd Dodson jurinin birinci derece cinayetten suçlu bulunduğu Yanıkyan'ı 21 Temmuz 1973'te müebbet hapse mahkûm etti.⁸ Ömür boyu hapse mahkûm olan katil Yanıkyan, 11 yıl hapis yattıktan sonra, Kaliforniya Valisi George Dökmeciyan tarafından affedilir.⁹ 31 Ocak 1984'te, sağlığının hapiste kalmasına imkan vermediği gerekçesi ile affa uğrar ve bir huzur evine yatırılır, bir ay sonra 27 Şubat 1984'de ölür ve Kaliforniya'ya gömülür.

Gurgen Yanıkyan'ın Los Angeles'ta işlediği cinayetler terörün ilham kaynağı olur. Dünyanın dört bir yanında görev yapan diplomatlarımız, memurlarımız ve hatta din adamlarımız bu hadisenin hemen akabinde ortaya çıkan Ermeni Terör örgütlerinin kurşunlarına hedef olurlar.

GURGEN YANIKYAN'IN KEMİKLERİ YILLAR SONRA ERİVAN'DA

Katil Gurgen Yanıkyan'ın kemikleri 1988'de öldüğü Kaliforniya'daki mezarından çıkartılarak yıllar sonra Erivan'da bulunan Yeralbur askeri mezarlığına nakledildi. Mezarı nakledilen kişinin askeri mezarlığa gömülmesinin sebebi ise bundan 46 yıl önce iki Türk diplomatını katlettiği için Ermenistan'da Kahraman ilan edilmesidir.¹⁰

1970'li ve 1980'li yıllarda Ermeni Terör Örgütleri, yurt dışında görev yapan Türk Diplomatlarına karşı silahlı ve bombalı saldırılar düzenledi. Çok sayıda Türk diplomat ve görevli şehit oldu. Terör örgütü, o dönemlerde 21 farklı ülkede, Türk Büyükelçiliklerine ve Temsilciliklerine 100'den fazla silahlı saldırı düzenledi.

TERÖR KURBANİ İLK BÜYÜKELÇİMİZ: DANIŞ TUNAGİL

Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil, Büyükelçiliği basan 3 terörist tarafından şehit edildi. 22 Ekim 1975 tarihinde, otomatik silahlı 3 kişi, Türkiye'nin Viyana Büyükelçiliği'ne girerek kapıdakileri etkisiz hale getirdikten sonra Büyükelçinin makam odasına girdiler. Burada Daniş Tunalıgil'e Türkçe, "siz sefir misiniz?" diye soran ve Evet cevabını alan saldırganlar, Tunalıgil'i otomatik silahlarla taradılar. Tunalıgil, olay yerinde can verdi. 3 Terörist, hızla binayı terk ederek, bir otomobille uzaklaştılar.¹¹

1948 yılında Roma Büyükelçiliği Başkatipliğine atanan Tunalıgil, kısa bir süre Elçilik Müsteşarlığına yükseldi. 1953 yılında Moskova Büyükelçiliği Müsteşarlığına atandı. Dört yıl bu görevde kaldıktan sonra Birinci Daire Genel Müdürü olarak Merkez'e döndü. Çok genç

⁸ <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2450086-nefret-mezarligi> 19.11.2019

⁹ Uğur Dündar: Suikasti Örtten Sır Perdesi Nasıl Kalktı-Sözcü Gazetesi 06.11.2010

¹⁰ Murat Bardakçı-nefret mezarlığı-Haber Türk 03.05.2019

¹¹ <https://turkiye.net/haber/alternatif-bakis-haber/ermeni-teror-orgutu-asalanin-sehit-etti...24.Ocak,2014/> 05.11.2019

yaşta, 1960 ‘da Amman’a Büyükelçi olarak atandı.1964 yılında Belgrad Büyükelçiliğine ve nihayet 1973 yılında Viyana Büyükelçiliğine atandı.22 Ekim 1975 günü,makineli tüfekli üç terörist Viyana Büyükelçiliğine girerek Daniş Tunalıgilı şehit ettiler. Daniş Tunalıgil terör kurbanı ilk büyükelçimizdir.¹²

ERMENİ TERÖRİSTLER TARAFINDAN; ŞEHİT EDİLEN TÜRK DİPLOMATLARININ LİSTESİ

24 EKİM 1975-PARİS(FRANSA) BÜYÜKELÇİ İSMAİL EREZ, ŞOFÖRÜ TALİP YENER

16 ŞUBAT 1976-BEYRUT(LÜBNAN) BÜYÜKELÇİLİK BAŞKÂTİBİ OKTAR CİRİT

9 HAZİRAN 1977-ROMA(İTALYA) VATİKAN BÜYÜKELÇİSİ TAHA CARIM

2 HAZİRAN 1978-MADRİD(İSPANYA) :Türkiye’nin Madrid Büyükelçisi Zeki KUNERALP’in makam aracına üç terörist tarafından ateş açıldı. Arabada bulunan büyükelçinin eşi Necla KUNERALP ile Emekli Büyükelçi Beşir BALCIOĞLU, hayatlarını kaybettiler. Bu olayda, ilk kez bir yabancı da Ermeni teröristlerin Türklere yönelik saldırısında öldü. Makam Şoförü İspanyol Atonyo TORRES, teröristlerin kurşunlarına hedef oldu.

12 EKİM 1979-LAHEY(HOLLANDA): Hollanda’daki Türkiye Büyükelçisi Özdemir BENLER’in oğlu, Ahmet BENLER, silahlı saldırı sonucu öldürüldü.

22 ARALIK 1979-PARİS(FRANSA) Yılmaz ÇOLPAN Türkiye’nin Turizm Ateşesi, Paris’teki ikinci saldırı

31 TEMMUZ 1980-ATİNA (YUNANİSTAN):Türkiye’nin Atina Büyükelçiliği İdari Ateşesi Galip ÖZMEN ile 14 yaşındaki kızı Neslihan ÖZMEN, bir teröristin silahlı saldırısı sonucu katledildiler. Galip ÖZMEN’in eşi Sevil ÖZMEN ve oğulları Kaan ÖZMEN olaydan yaralı olarak kurtuldular.

17 ARALIK 1980-SİDNEY(AVUSTURALYA) :Türkiye’nin Avusturalya Başkonsolosu Şarık ARIYAK ile koruma görevlisi Engin SEVER, Ermeni terörizminin kurbanı oldular.

1980 yılında ayrıca;

6 Şubat’ta Türkiye’nin İsviçre Büyükelçisi Doğan TÜRKMEN, Bern’de uğradığı saldırıdan yara almadan kurtuldu.

17 Nisan’da Türkiye’nin Vatikan Büyükelçisi Vecdi TÜREL’in makam aracına ateş açıldı. Türel ve koruma görevlisi Tahsin Güvenç saldırıdan yaralı olarak kurtuldular.

26 Eylül’de Türkiye’nin Paris Büyükelçiliği Basın Danışmanı Selçuk BAKKALBAŞI, uğradığı silahlı saldırıda yaralandı.

4 MART 1981-PARİS(FRANSA): Türkiye’nin Paris Büyükelçiliği Çalışma Ateşesi Reşat MORAL ile din görevlisi Tecelli ARI, Çalışma Ataşeliği’nden çıkıp arabaya binecekleri

¹² <https://www.yenisafak.com/tarih/sehit-edilen-diplomatlarimiz-3446843> -05.11.2019

sırada 2 teröristin saldırısına uğradılar. Moral, saldırı sırasında hayatını kaybederken, din görevlisi Arı, ağır yaralı olarak kaldırıldığı hastanede öldü. Bu olay Ermeni Terörizminin Paris'teki üçüncü katliamı oldu. Türkiye, Türk diplomatlarını etkin bir şekilde korumadığı için Fransa'ya protesto notası verdi.

9 HAZİRAN 1981-CENEVRE (İSVİÇRE) :Türkiye'nin Cenevre Sözleşmeli Sekreteri Mehmet Savaş YERGÜZ, evine gitmek üzere konsolosluktan ayrıldıktan sonra uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetti. Olaydan sonra yakalanan Lübnan uyruklu Ermeni Terörist Maridos Camgozian, 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı.

24 EYLÜL 1981-PARİS (FRANSA): Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu ile Kültür Ateşeliği'nin bulunduğu binayı işgal eden 4 Ermeni terörist, 56 Türk vatandaşını rehin aldılar. Teröristler, kendilerine müdahale etmek isteyen güvenlik görevlisi Cemal ÖZEN'i öldürdüler. Başkonsolos Kaya İNAL'ı yaraladılar. Ermeni teröristler, Türkiye'de siyasi tutuklu 12 kişinin salınarak Paris'e getirilmesini istediler. İsteklerinin kabul edilemeyeceğini anlayan teröristler 15 saat sonra teslim oldular. Türkiye, Fransa'yı bir kez daha uyarırken, Fransa'da saldırıyı kınadı. Saldırıyı gerçekleştiren 4 Ermeni terörist, Vasken Sakosesliyan, Kevork Abraham Gozliyan, Aram Avedis Basmacıyan ve Agop Abraham Turfanyan, 31 Ocak 1984'de Fransa'da 7'şer yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Mahkememin sonucu Türkiye'de büyük tepkiyle karşılandı.

1981 yılında ayrıca;

2 Nisan'da Türkiye'nin Koppenhag Çalışma Ateşesi Cavit Demir, oturduğu, apartmanın asansöründe uğradığı silahlı saldırıdan yaralı olarak kurtuldu.

25 Ekim'de Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği ikinci katibi Gökberg Ergenekon, yolda yürürken saldırıya uğradı. Ergenekon, olaydan hafif yaralarla kurtuldu.¹³

28 OCAK 1982-LOS ANGELES (ABD) Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları veya Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları tarafından, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu, 28 Ocak 1982'de aracıyla kırmızı ışıktaki beklerken Başkonsolos Kemal Arıkan öldürüldü. Katil Hampig Sasunyan, müebbet hapse çarptırıldı.

5 MAYIS 1982-BOSTON(ABD): Türkiye'nin Boston Fahri Başkonsolosu Orhan GÜNDÜZ şehit edildi.

7 HAZİRAN-LİZBON (PORTEKİZ): Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi Erkut AKBAY otomobilinde uğradığı silahlı saldırıda, eşi Nadide AKBAY kaldırıldığı hastanede yaşamını yitirdi.

27 AĞUSTOS 1982-OTTAWA (KANADA): Askeri Ataşe Atilla ALTİKAT

9 EYLÜL 1982-BURGAZ(BULGARİSTAN): Türkiye'nin Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi Bora SÜELKAN katledildi.

¹³ <https://turkiye.net/haber/alternatif-bakis-haber/ermeni-terror-orgutu-asalanin-sehit-ettig...05.11.2019>

1982 yılında ayrıca,

8 Nisan'da Türkiye'nin Ottawa Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Kani GÜNGÖR, uğradığı silahlı saldırıda yaralandı.

21 Temmuz'da Türkiye'nin Rotterdam Başkonsolosu Kemal DEMİRER'e konutu önünde silahlı saldırı düzenlendi. Demirer, olaydan yara almadan kurtulurken, saldırgan yaralı olarak yakalandı.

7 Ağustos'da ASALA'ya bağlı 2 Terörist Ankara Esenboğa Havalimanında düzenlediği silahlı baskında 8 kişi öldü. 72 kişi yaralandı. Esenboğa Havalimanına yapılan bu saldırı Ermeni Terörizminin Türkiye'deki ilk eylemi oldu.

9 MART 1983-BELGRAD(YUGOSLAVYA) : Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Galip BALKAR'a 2 terörist tarafından 9 Mart'ta silahlı saldırı düzenlendi. Olayda yaralanan BALKAR, 11 Mart'ta hayatını kaybetti. Olayda bir Yugoslav öğrenci de öldü. Saldırıyı yapan Kirkor Levonyan ile Raffi Aleksandr, olaydan tam bir yıl sonra 9 Mart 1984'de 20'şer yıl hapis cezasına çarptırıldılar.

14 TEMMUZ 1983-BRÜKSEL (BELÇİKA):Türkiye'nin Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun AKSOY, Ermeni Teröristlerce katledildi.

27 TEMMUZ 1983-LİZBON (PORTEKİZ): Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği, 5 Ermeni Terörist tarafından basıldı ve bina içindekiler rehin alındı. Baskın sırasında Büyükelçilik Müsteşarı Yurtsev MIHÇIOĞLU'nun eşi Cahide MIHÇIOĞLU hayatını kaybetti. Portekiz Polisi, düzenlediği, operasyonla rehinelere kurtardı. 5 Terörist de öldürüldü. Saldırıyı Ermeni Devrimci Ordusu adlı örgüt üstlendi, Teröristlerin öldürülmesi nedeniyle Portekiz Başbakanı Mario Soares'i ölümle tehdit etti.

Teröristlerin yerleştirdikleri bombanın patlaması sonucu Cahide Mihçioğlu feci şekilde yandı. Eşinin yandığını gören Maslahatgüzar Yurtsev Mihçioğlu, olayı şu sözlerle anlatır:

“Eşimin yanına vardığımda hareketsizdi yanmıştı. Sırtıma alıp kaldırmak istedim. Kaldıramadım, onu tuttuğum zaman ellerimde yandı. Alevler her tarafımızı kaplamıştı. Tek çare olarak kendini bilmez durumda bulunan takriben iki metre olan yükseklikten merdiven üstünde kaydırarak atmak ve bilahare kendimi de kurtarmak yolunu seçtim. Ve eşimi Allaha sığınarak aşağıya bıraktım. Arkasından ben de atladım...”¹⁴

1983 yılı 16 Haziran'da, İstanbul Kapalıçarşı'da bir terörist tarafından halkın üzerine ateş açıldı. Olayda 2 kişi öldü, 21 kişi de yaralandı. Saldırgan olay yerinde öldürüldü. Olayı bir Ermeni teröristin yaptığı anlaşıldı.

1983 yılı 15 Temmuz'unda THY'nin Paris Orly Havalimanındaki bürosu önünde bomba patladı. Olayda, 2 Türk, 4'ü Fransız, 1'i Amerikalı, 1'de İsveçli olmak üzere 8 kişi öldü. 28'i Türk, 63 kişi de yaralandı. Bu katliam tarihi, ORLY katliamı olarak geçti

¹⁴ <https://www.yenisafak.com/tarih/sehit-edilen-diplomatlarimiz-3446843>

1984 yılında;

27 Mart'ta Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavir Yardımcısı Işıl ÜNEL 'in otomobiline bomba yerleştirmeye çalışan bir terörist, bombanın elinde patlaması sonucu öldü.

28 Mart'ta yine Tahran'da Büyükelçilik Başkâtibi Hasan Servet ÖKTEM ve Büyükelçilik Ataşe Yardımcısı İsmail PAMUKÇU, evlerinin önünde uğradıkları silahlı saldırıda yaralandılar.

28 NİSAN 1984-TAHRAN(İRAN): Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği sekreteri Şadiye YÖNDER'in eşi, İran ile Türkiye arasında ticaret yapan işadamı Işık YÖNDER, bir ASALA Militanı tarafından öldürüldü.

SONUÇ

Millet-i Sadıka diye nitelendirilen Ermeniler, Yüzyıllar boyunca, Türk halkı ile hep iyi ilişkiler içinde yaşamıştır. Emperyalist Devletler, Rusya, İngiltere ve Avrupalı işbirlikçileri Osmanlı Devletinin zayıfladığı bir dönemde içimize fitne tohumlarını ekmişlerdir. Ermeni milletini yüzlerce yıl barış ve kardeşçe yaşadığı Osmanlıya düşman etmişlerdir. Öyle ki Osmanlı Sultanının hayatına dahi kast edecek kadar gözlerini karartan Ermeni komitacılar suikast teşebbüsüne başvurmaktan çekinmezler.

Ermeni ileri gelenleri, Anadolu topraklarında bir Ermenistan hayali kurmuşlardır. Emperyalizmin Osmanlı Devletini bölüp, parçalamak ve paylaşmak olduğu ve bu pastadan Ermenilere de pay verme çabaları ciddi biçimde yoğunlaşmış ve Osmanlı topraklarında çetecilik, komitacılık faaliyetleri dış güçler tarafından finanse edilmiş terörist faaliyetler ciddi biçimde organize edilmiştir. Bu politikalar çerçevesinde 1880'den itibaren Doğu Anadolu'da bazı Ermeni komiteleri kurulmaya başlamış, Van'da KARA HAÇ ve ARMENAKAR, Erzurum'da VATAN KORUYCULARI adlı komiteler teşkil etmişlerdir. Bu komiteler yerel düzeyde kalmış ve Osmanlı yönetiminden bir şikâyeti olmayan, refah ve barış içinde yaşamaya devam eden Ermeni halkının büyük çoğunluğunun bu faaliyete rağbet etmemesi nedeniyle etkili olmamış ve zamanla varlıkları da sona ermiştir.

Osmanlı Ermenilerini içerde kurulan komiteler yoluyla harekete geçirmek mümkün olmayınca, bu kez bir başka yol denenmiş ve Rus Ermenilerine Osmanlı toprakları dışında komiteler kurdurulmuştur. Böylece 1887'de Cenevre'de HINÇAK, 1890'da Tiflis'de TAŞNAK Komiteleri ortaya çıkmıştır. Bu komitelere hedef olarak Anadolu toprakları ve amaç olarak Osmanlı Ermenilerini KURTARMAK gösterilmiştir.

Ermeni HINÇAK ve TAŞNAK örgütleri Anadolu topraklarında isyanlar çıkartmışlardır. İlk isyan 1890 yılında Erzurum'da meydana gelmiştir. Bunu aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, 1892-93'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'de Sasun isyanı, 1895'de Bab-ı Al-i gösterisi ve Zeytun isyanı ve Osmanlı Bankasının işgali, 1903'de

2.Sasun (-SASON-BATMAN) İsyanı, 1905’de Padişah Abdülhamid’e suikast teşebbüsü,1909 yılında Adana isyanı takip etmiştir.

Ermeni Terörizmi bir yüzyıl boyunca Anadolu ve Kafkaslarda sürmüş, Dağlık Karabağ Azerbaycan toprakları işgale uğramıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1988 depreminde yerle bir olan Ermenistan’a insani yardım yapmış, yine1993 yılında, açlık içinde kıvranan Ermenistan’a 41 bin ton buğday yardımı yapmıştır. Bugün ülkemizde 100 binden fazla çalışan kaçak Ermeni nüfusundan söz edebiliriz. Denizlerle bağlantısı olmayan Ermenistan Devleti, Gürcistan ve İran üzerinden Türkiye ile ticaretini sürdürmektedir. Bütün bu insani ilişkilere karşın komşu Ermenistan devleti Dünyanın dört bir yanında Türk vatandaşlarının kanını döken eli kanlı teröristleri kahraman olarak ilan etmiştir.

KAYNAKÇA

Ermeni Meselesi (1919-1927)Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları ,Kasım 2015,s,13

Gazetesi,I.Uluslararası 20.yüzyılın ilk Yarısında Türk –Ermeni İlişkileri Sempozyumu Sonuç Bildirgesi 06.11.2019 Yeşil Iğdır

Talat Paşa Suikastı-Türk Tarihi Araştırmaları,Altaylı Net 13 Ekim 2012-18.11.2019

File:///C:/Users/k/Desktop/TALAT%20PAŞA%20SUİKASTI%20-%20TÜRK%20T...
18.11.2010 Altaylı ,Net

<https://www.tahtapod.com/blog/ermeniler-tarafından-sehit-edilen-ikikahraman-ittihat...>18.11.2019

<https://www.star.com.tr/yazar/cemal-pasanin-esrarengiz-olumu-yazi-714004/> 18.11.2019

<https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/ugur-dundar/suikasti-orten-esrar-perdesi-nasil-kalkti-1067340> 06.11.2019

[Hhttps://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2450086-nefret –mezarlığı](https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2450086-nefret-mezarligi) 19.11.2019

Uğur Dünder:Suikasti Örtten Sır Perdesi Nasıl Kalktı-Sözcü Gazetesi 06.11.2010

Murat Bardakçı-nefret mezarlığı-Haber Türk 03.05.2019

<https://turkiye.net/haber/alternatif-bakis-haber/ermeni-terror-orgutu-asalanin-sehit-ettig...>24.Ocak,2014/ 05.11.2019

<https://www.yenisafak.com/tarih/sehit-edilen-diplomatlarimiz-3446843> -05.11.2019

<https://turkiye.net/haber/alternatif-bakis-haber/ermeni-terror-orgutu-asalanin-sehit-ettig...>05.11.2019

<https://www.yenisafak.com/tarih/sehit-edilen-diplomatlarimiz-3446843>

**ESKİŞEHİR ANADOLU ÜNİVERSİTESİ BÜNYESİNDE KURULAN (SODİGEM)' İN
FAALİYETLERİ**

ACTIVITIES OF ESTABLISHED BY ESKİŞEHİR ANADOLU UNIVERSITY
(SOGIDEM)

Mustafa Sarper ALAP

Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi

ÖZET

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte tüm dünya dijital bir hayata merhaba demiştir ve bunun sonucunda sosyal medya kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzde sosyal medya en çok ilgi gören haber aracı konumundadır. Dünyada akıllı telefonların yaygınlaşması ile birlikte insanlar akıllı telefonlara bağımlı bir hale gelmiştir. Yediden yetmişe tüm insanlar tüm olayları sosyal medyadan takip etmektedir.

Akıllı telefonlarda tüm özellikler yer almaktadır. Bu özelliklerin yanında birçok uygulama da akıllı telefonlarda yer almaktadır. Akıllı telefonlarla yazılı mesajların yanında görüntülü olarak ta konuşulabilmektedir. Akıllı telefon uygulamalarında insanlar sosyalleşme çabası içindedirler. Akıllı telefonun çok faydalı uygulamaları bulunmaktadır. Ancak bu faydalı uygulamaları suiistimal eden birçok ta yazılım bulunmaktadır. İnsanlar bankadan para transferi yapmak veya kredi kartı borcunu ödemek için bir onayla tüm işlerini banka şubesine gitmeden kolayca yapabilmektedirler, ancak herhangi bir yolla telefona bulaşan bir virüs ile insanlar çeşitli yollarla dolandırılmaktadırlar.

Akıllı telefonlar ile birlikte gelişen sosyal medya ile ilgili insanları bilgilendirmek için sosyal medya iletişim merkezleri kurulmaya başlanmıştır. BU konuda ilk çalışmayı 2019 yılında Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Şafak Ertan Çomak'ın öncülüğünde Prof. Dr. Levent Eraslan tarafından SODİGEM (Sosyal Medya ve Dijital Güvenlik Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi) isimli bir merkez kurulmuştur.

SODİGEM, sosyal medya ile ilgili her türlü araştırma faaliyeti yapmaktadır. Merkez, kurulduğu gün itibariyle öğrencileri ve halkı bilgilendirmek için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir. SODİGEM, öncelikli olarak alanında uzman elemanları temin etmiştir. Kurum elemanları akademisyen, doktora ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Tüm sosyal medya, kurum çalışanları tarafından takip edilmekte ve alınan veriler doğrultusunda raporlar hazırlanarak çeşitli eğitim seminerleri gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında merkez tarafından öğrencileri ve halkı bilgilendirmek amacıyla çeşitli kitapçıklar ve posterler hazırlanmaktadır.

SODİGEM tarafından 2019 yılında Anadolu Üniversitesi kampüsünde ve Eskişehir'in il ve ilçelerinde yer alan eğitim kurumlarında öğrencileri sosyal medya konusunda bilgilendirmek için eğitim seminerleri verilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal, Medya, Eğitim, Merkez

ABSTRACT

With the development of technology, the whole accepted to a digital life. Today, social media is the most popular news portal. With the spread of smartphones in the world, people have become addicted to smartphones. All people from seven to seventy follow all the events on social media.

All features are included in smart phones. In addition to these features, many applications are also available on smartphones. It can also be spoken by video alongside written messages via smart phones. In smartphone applications, people are trying to socialize. The smartphone has very useful applications. However, there are many softwares that abuse these useful applications. People can easily do all their work without going to the bank branch with a confirmation to transfer money from the bank or pay their credit card debt, but people can be scammed in a variety of ways with a virus transmitted to the phone by any means.

Social media communication centers have started to be established in order to inform students and people about social media developing with smart phones. SODIGEM (Social Media and Digital Security Education, Application and Research Center) was established by under the leadership of Rector of Anadolu University Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı and Prof. Dr. Levent Eraslan in 2019, Eskişehir Anadolu University.

SODIGEM conducts all kinds of research activities related to social media. As of the day it was founded, the center carries out various activities to inform students and the public. SODIGEM primarily provided expert staff in its field. Institution staff consists of academicians, doctorate and graduate students. All social media are monitored by the employees of the institution and various training seminars are organized by preparing reports in line with the data received. In addition, various booklets and posters are prepared by the center to inform students and the public.

Training seminars were started by SODIGEM in 2019 to inform students about social media in Anadolu University campus and educational institutions located in the provinces and districts of Eskişehir.

Keywords: Social, Media, Education, Center

GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin gelişerek yaygınlaşmasıyla birlikte Sosyal Medya büyük önem kazanmıştır. Eskiden en büyük sosyal medya araçları televizyonlar, gazeteler ve dergilerdi. Ülkemizde tek kanallı yayınlar döneminde tüm haberler ve programlar TRT kanalından takip ediliyordu. Ayrıca 80'li yıllarda çeşitli kadın, aile, gençlik dergileri vasıtasıyla ünlü

sanatçıların yaşamları bu dergiler vasıtasıyla takip ediliyordu. 90'lı yıllarda televizyon kanallarının yaygınlaşması ile birlikte bir çok program yayınlandı ve özellikle magazin programlarında ünlü kişileri yaşamları buradan takip ediliyordu.

80'li yılların sonlarında bilgisayarların satışı başladı, ancak bu bilgisayarlar ekran, klavye ve oyun kollarından oluşmaktaydı ve günümüzdeki bilgisayarlardan oldukça farklıydı. Günümüzün en önemli icatlarından birisi olan internet 1995'li yıllarda ortaya çıktı, sonraları 2000'li yılların başlarında internet yavaş yavaş yaygın hale geldi

Daha sonra çeşitli chat programları insanlığın hizmetine girdi. Sonraki yıllarda ise görüntülü konuşma programı çıktı. İnsanlar, görüntülü, sesli ve yazışmalı olan bu programa büyük bir ilgi gösterdiler. Sonra bu programlar geliştirilerek farklı versiyonlarla hizmet verdi ve insanlar resimlerini paylaştıkları ve mesajlaştıkları çeşitli programlar ile tanıştılar. Ancak bu programlar sonraki dönemlerde bazı kötü insanlar tarafından suiistimal edilerek farklı amaçlarla kullanılmaya başladı. Fake yani sahte dediğimiz hesaplar yaygınlaştı ve insanların fotoğrafları ve bilgileri klonlanarak başka bir amaca hizmet etmeye başladı. Ancak sosyal iletişim programı yöneticileri kullanıcılardan gelen şikayetler üzerine sahte hesapları belirleyerek programları kullanıma kapatmışlardır.

Televizyonlar, bilgisayarların hemen ardından cep telefonları insanların hayatlarının vazgeçilmez bir parçası oldu. 90'lı yılların ortasında piyasaya çıkan telefonlar bir radyo büyüklüğündeydi. Sonraki yıllarda teledonlara önemli özellikler eklendi. Telefonların boyutları küçültüldü, ekran renkleri değişti. Kimi telefonlara radyo özelliği, televizyon özelliği eklendi. Bunun yanında telefonlara insanların ilgisini çeken çeşitli oyunlar eklendi. Telefonlara radyo, televizyon, oyunların yanında insanların ilgisini çeken düşük pikselde kameralar yüklendi. Kullanıcılar artık sevdiklerini, manzaraları telefonlarındaki kameralar vasıtasıyla görüntülüyorlardı, ancak bu fotoğrafların büyük bir bölümü telefonda bilgisayara aktarmak çok zordu. Daha sonraki dönemlerde pikseller biraz daha yükseldi ve telefonlar video çekme özelliklerini de edindiler ama bu özelliklerde bazı kötü niyetli insanlar tarafından farklı amaçlarla kullanılmaya başladı.

Cep telefonları daha sonraki dönemlerde akıllı telefonlara dönüştüler. Akıllı telefonlara Android özelliklidir. Android telefonlarda kamera, radyo, MP 4 çalar yanı sıra internet özelliği de yer almaktadır. Günümüzde insanlar artık çeşitli sosyal medya programlarını akıllı telefonlar vasıtasıyla görebilmektedirler. Whatsapp, Instagram, Facebook, Tik Tok, Snapchat ve çeşitli programlar akıllı telefonlarda yer almaktadır. Ayrıca bankaların dijital programları da akıllı telefonlarda yer almaktadır. Akıllı telefonlar doğru bir amaç için kullanıldığı takdirde insanların hayatını kolaylaştıracak önemli bir araçtır, ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi akıllı telefonların kötü amaçlı kullanımı da insanlara fayda sağlamamaktadır. Akıllı telefonla insanlar tüm haberleri görebilmektedirler, sevdikleriyle görüntülü konuşabilmektedirler, insanlar gittikleri yerlerin fotoğraflarını paylaşabilmektedirler. Akıllı telefon vasıtasıyla insanlar faturalarını ödeyebilmektedirler ve bankacılık işlemlerinin kolaylıkla yapabilmektedirler. Öğrenciler ders kayıt işlemlerini akıllı telefonları sayesinde

yapabilmektedirler. Artık otobüse binerken akıllı telefonlarını tanıtip insanlar kart kullanmadan otobüsle seyahat bile edebilmektedirler. Tüm bu uygulamalar akıllı telefonlar ve bilgisayarlar vasıtasıyla yapılabilmektedir.

Tüm bu uygulamalar kullanırken güvenlik her zaman ön planda olmalıdır. Çünkü güvenlik tüm cihazlar için başlıca koruma mekanizmasıdır. Güvenlik ile birlikte bir diğer önemli olan şey gizlilik konusudur.

Sosyal Medya

Günümüzün internet kullanıcıları tarafından bir fenomen haline gelen sosyal medya, her kültürden ve her kesimden geniş kitlelerin sosyal taleplerine cevap vermektedir. Bu durum sosyalleşmenin gücünü arttırmakta ve sosyalleşme kavramına da yeni bir boyut kazandırmaktadır. Günlük yaşamın bir parçası olan yazılı iletişimin bu ortamlarda yapılması, çeşitli video ve fotoğrafların paylaşılması hatta alış-veriş ve iş bulma faaliyetlerinin de bu ortamlarda yapılması tüm dikkatlerin bu alana yönelmesine sebep olmaktadır.*

Sosyal medya, bir yandan bireyi hayatın merkezine yerleştirirken, diğer yandan da, giderek güçlenen ve karmaşılaşan, anlaşılabilir ve baş edilemez bir mekanizmaya dönüşen devlet ve bürokrasiye karşı bireylerin örgütlenmesine ve özgürleşmesine zemin hazırlayan sivil toplumun gelişimini de hızlandırmaktadır. Sivil toplum, kamuoyu oluşumunda en önemli aktörlerden birisidir. Bu nedenle sosyal medyanın sivil toplumun oluşmasına ve güçlenmesine etkisi, kapsamlı biçimde incelenmeyi hak etmektedir. Ancak sosyal medyanın örgütlü birimlerce kötüye kullanılabilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Görüşlerin, önerilerin, fikirlerin bilginin ve haberin bu kadar hızlı ve özgürce yayılabildiği bir ortam olması, yani özgürlük alanının bu kadar geniş olması birçok bakımdan iyi olduğu gibi birçok bakımdan da sakıncalar içermektedir. Çünkü özellikle hassas konularda insanların manipülasyona açıklıklarının fazla olduğu yani kasıtlı ve yanlış yönlendirilmeye müsait olduğu durumlarda ortaya çıkan bilgi kirliliği, önü alınamayacak durumları doğurur.†

Güvenlik

Gerçek hayatta mevcut olan güvenlik ve gizlilikle ilgili risklerin çoğu internet alanına taşınmış; bu riskler internette mevcut olan risklerle birleşmiştir. Çevrimiçi Gizlilik konusundaki riskler ve kaygılar aşağıdakileri içerebilir.

Kişisel bilgilerin farklı yollara farklı amaçlarla hizmet etmek üzerine toplanması (pazarlama, gözetleme, kötüye kullanım vb.)

- Özel hayatın gizliliğini ihlal eden konular
- Diğer hakların ihlalleri

* Çalı, H. H. ve Altunbaş, F., Güvenlik Hizmetlerinde Yönetişim Aracı Olarak Sosyal Medya Platformları, Ekev Akademi Dergisi, Y. 16 S. 50 (Kış 2012),

† Eren, V , Aydın, A . (2014). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi , 2014 (3) , s. 198

- Kötü amaçlı yazılımlar ve virüsler
- Dolandırıcılık ve çevrimiçi hırsızlık
- Pharming (bilgisayar korsanlarının bilgisayarlara ya da mobil cihazlara sızması ve kişinin bilgisayarını ona fark ettirmeden kötü amaçlar için kullanması, bir nevi asalaklık)
- Sosyal mühendislik
- İktidar organları tarafından gözetim ve denetim amacıyla yapılan uygulamalar. Günümüzde çevrimiçi gizlilik ve internet güvenliği devlet, pazarlama şirketleri ve bilgisayar korsanları gibi unsurlar tarafından gözetim teknolojileri kullanılarak ihlal edilmektedir.[‡]

Sodigem

Teknolojiyi ve akıllı telefonları milyonlarca insan yediden yetmişe kullanmaktadır. Ancak dijital ortamda bu cihazların doğru bir amaca yönelik kullanılmasını sağlamak için çeşitli eğitimlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu eğitimleri verebilmek için de uzman bir ekibe ihtiyaç duyularak ülkemizde Sosyal Dijital Eğitim Merkezleri kurulması faaliyetleri başlamıştır.

Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı'nın projesi olan ve Prof. Dr. Levent Eraslan ile birlikte kurulan üniversite bünyesinde ilk Sosyal Dijital Eğitim Merkezi "SODİGEM" (Sosyal Medya ve Dijital Güvenlik Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi) 2019 yılında faaliyetlerine başlamıştır. SODİGEM ilk olarak işinde uzman bir ekip kurmuştur. SODİGEM çalışanları içerisinde yüksek lisans, doktora öğrencileri ve akademisyenler yer almaktadır. Merkezde çalışan her personel farklı uzmanlık özellikler taşımaktadır. Araştırmacı, Grafiker, İletişim Uzmanları vs.

Merkezin her elemanı farklı bir alanda çalışmaktadır. Ekipte ülkemizde ve dünyadaki haberlerin yanı sıra Facebook, Instagram, Whatsapp, Snapchat, vb. gibi Sosyal Medya Takibi ve diğer sosyal medya programları üzerinde çalışmalar yapmaktadırlar. Merkezdeki araştırmacılar dünyadaki çeşitli dillerde yayınlanan sosyal medya haberlerini Türkçeye tercüme edip editöre bildirmektedirler.

SODİGEM sosyal medya konusunda insanların daha iyi bir şekilde bilgilendirebilmek için çeşitli kitaplar yayınlamaktadır. Sosyal medya eğitim kitapları sosyal medyanın her alanında hazırlanmaktadır. Kitaplar güncel ve hızlı bir şekilde hazırlanmaktadır.

Sodigem Eğitimleri

4 Aralık 2019 tarihinde SODİGEM tarafından Eskişehir Anadolu Üniversitesindeki öğrencilere yönelik "Sosyal Medya Kullanımı ve Dijital Güvenlik" isimli bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta ilk olarak bu merkezin kurulmasında öncü olan Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı, bir açılış konuşması yapmıştır.

[‡] Aslanyürek, M . (2016). İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcılarının İnternet Güvenliği ve Çevrimiçi Gizlilik ile İlgili Kanaatleri ve Farkındalıkları. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , 3 (1) , s. 85-86

Konferansta SODİGEM Müdürü Prof. Dr. Levent Eraslan tarafından "Sosyal Medya Nedir? Ne değildir?" isimli bir sunum yapmıştır, konferansta ayrıca "Dijital Güvenlik", "Facebook Reklam Uygulamaları", "Twitter Reklam Uygulamaları" ve "Instagram'da İçerik Üretimi" konulu sunumlar SODİGEM ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu konferans ile SODİGEM'in eğitim programları başlanmıştır.

SODİGEM'in okullara yönelik "Etkin Sosyal Medya Kullanımı ve Dijital Güvenlik" eğitimleri Eskişehir il ve ilçelerindeki okullarda verilmeye başlanmış ve bu eğitimler devam etmektedir. Merkez, sosyal medya ve dijital güvenlik konusunda kaynak kitapların yer aldığı bir de kütüphane kurma hazırlığındadır.

İnsanları, özellikle gençleri sosyal medya ve dijital güvenlik konusunda bilgilendirmek merkezin en önemli hedefidir. Bu konuda broşürler, kitapçıklar, kitaplar, animasyonlar ve her alanda güncel konuları sosyal medya yoluyla insanlara ulaştırmaktadır.

SODİGEM dünyada ve ülkemizde olan tüm olayları takip etmekte ve güncel animasyonlar, bilgi ve eğitim kitapları hazırlamaktadır. Ayrıca merkez, sertifikalı eğitim programların da başlatmıştır.

Son olarak tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını konusunda çeşitli bilgiler vermektedir. Bunun yanında Covid- 19 salgınından dolayı verilen arada M.E.B okulları, Y.Ö.K'e bağlı devlet ve vakıf üniversitelerinde uzaktan eğitim faaliyetleri başlamış ve M.E.B-EBA kanalıyla ilk ve orta öğretim kurumlarında öğrencilere yönelik televizyonlarda ve internette eğitimler verilmektedir. Bu konuda SODİGEM EBA'nın kullanılması hakkında ve üniversitelerce verilen uzaktan eğitim hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

SODİGEM, EBA konusunda öğretmenlere, öğrencilere çeşitli bilgiler vermekle birlikte, öğrenci velilerine de aydınlatıcı bilgiler vermektedir. SODİGEM, sosyal medya kullanımı üzerine en güncel çalışmaları yapmaktadır.,

Sonuç olarak dijital çağda güvenliği sağlamak çok önemli bir olaydır. Güvenliği sağlayacak alınacak her türlü tedbir ve eğitimler insanlara fayda sağlamaktadır. İnsanlar sosyal medya hesaplarını iyi ve güvenli bir şekilde kullanabilmeleri için SODİGEM tarafından verilecek her türlü haber, eğitim etkinlikleri takip etmelidirler ve kütüphanelerde sosyal medya ve dijital güvenlik konulu kitapları okumalıdır. Tüm bu faaliyetlerle birlikte SODİGEM ülkemizdeki üniversitelere de ilham olmuş ve SODİGEM tarzı merkezlerin açılması çalışmaları başlamıştır.

KAYNAKÇA

Aslanyürek, Malik. (2016). “*İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcılarının İnternet Güvenliği ve Çevrimiçi Gizlilik ile İlgili Kanaatleri ve Farkındalıkları*”, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , 3 (1) , 80-106 .

Çalı, Hasan Hüseyin ve Altunbaş, Fuat, “*Güvenlik Hizmetlerinde Yönetişim Aracı Olarak Sosyal Medya Platformları*”, Ekev Akademi Dergisi, Y. 16 S. 50 (Kış 2012),

EREN, Veysel , AYDIN, Abdullah . (2014). “*Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler*”. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi , 2014 (3) , 197-205.

THOMAS REID’İN ALGI TEORİSİNDE GÖRME
THE PLACE OF THE SENSE OF SIGHT IN THE PERCEPTION THEORY
OF THOMAS REID

Özlem KARA

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri

Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Bu makalede, bir sağduyu filozofu olan Thomas Reid’in kendi çağında yaşamış olan ampirist filozof olan David Hume ve Descartes ile başlayıp Malebranche, Locke ve Berkeley ile devam eden idealist felsefeye karşı cevap verme niteliğinde ortaya koyduğu algı teorisinde görme duyusunun yeri ve fonksiyonları ele alınacaktır. Thomas Reid, derli toplu bir şekilde algı konusunu “An Inquiry into the Human Mind” isimli eserinde ele almıştır. Biz de makalemizde Reid’in bu eserini ana kaynak olarak ele alacak ve Reid’in algı ile ilgili görüşlerinin yanı sıra temelde görme duyusunu ele alış tarzını aktarmaya çalışacağız. Sağduyu Felsefesinin kurucusu olan Thomas Reid, maddi dünyanın olmadığını savunan filozoflara algı teorisi ile cevap vermektedir. Temel tecrübî bir bilgi kaynağı olan algı, başka bir bilgi kaynağına bağlı olmaksızın bilgi ve gerekçelendirilmiş inanç üretir. Algı, bizi kuşatan dünyayı, belli aralıklarda çevreden gelen uyarıların duyu organlarımıza yaptığı etkiler yolu ile tanıma ve kavrama demektir. Algı süreci; algılayan özne, algılanan nesne, duysal deneyim ve nesne ile özne arasındaki ilişki olmak üzere, dört unsurdan oluşmaktadır. Tatma, koklama, işitme ve dokunma duyumlarının da algılamada etkili olmasına karşın görme, Tanrı bilgisinden bahseden en mükemmel bilgi türüdür. Kendisinde fiziksel anlamda herhangi bir değişiklik olmayan nesnenin ona olan bakış açısına, mesafeye, bulunduğu ortamın şartlarına ve zamana göre göze farklı şekilde görünmesi görünüş ve gerçeklik arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Görünüş aslında gerçekliğe zihnimizi yönlendiren bir işaret görevine sahiptir. Zihnin hızlı bir şekilde işareten işaret edilen nesneye geçmesi kendinde kökleşmiş dikkatsizliğin sonucudur. Farklı mesafelerden ve yönlerden baktığımız bir nesnenin gözümüze farklı görünüşler sunmasına rağmen, aynı nesne olduğuna dair kanaatimiz tamdır. Bunu oluşturan ise deneyimlerimizdir. Gözün gördüğü nesne ile ilgili kavrayışında, önceden sahip olduğu bilgilerin yeri önemlidir. Hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bir nesneyi görsek dahi bir algıya sahip olamayız. Duyular, nesne hakkında gerçekte nasıl olduğu bilgisini değil nasıl görüldüğü bilgisini vermektedir. Duyular dış dünya ve dış dünyadaki nesneler hakkında tam bir bilgi kaynağı olmasa da dış dünyanın sunduğu görünüşlerin dolaysız bilgisinin kaynağıdır. Görünür şekli zihne sunmak konusunda görevli hiçbir duyum olmadığını ifade eden Reid, bunun bizim bilincinde olmadığımız halde maddi izlenim tarafından göze önerildiğini ifade etmektedir. Doğanın görünür şekli nesnenin somut şeklinin ve durumunun bir işareti olarak tasarladığı ve bunu kullanmayı bize içgüdüsel olarak öğrettiği söylenebilir. Reid, gözlerin üç boyutlu görme, paralel hareket etme, nesnenin görüntüsünü

retinada ters oluşan resme rağmen düz görme ve iki gözle tek görme yeteneklerinin tamamının Yaraticımız tarafından yapımıza konulan yasaların sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağduyu, Algı, Görme, Görünüş, Gerçeklik

ABSTRACT

In this article, the place and functions of the sense of sight will be discussed in the theory of perception in which Thomas Reid, a common sense philosopher, David Hume and Descartes, who lived in his own age, responded to the idealist philosophy that started with Malebranche, Locke and Berkeley. Thomas Reid dealt with the issue of perception in his work "An Inquiry into the Human Mind". In our article, we will consider this work of Reid as the main source and try to convey Reid's perceptions about perception as well as his way of seeing the sense of sight. Thomas Reid, the founder of Common Sense Philosophy, responds to philosophers who argue that there is no material world with the theory of perception. Perception, which is a basic experiential source of information, produces knowledge and justified belief, regardless of any other source of information. Perception means knowing and comprehending the world that surrounds us through the effects of stimuli from the environment at certain intervals on our sensory organs. Perception process; The perceiving subject consists of four elements, the perceived object, the sensory experience and the relationship between the object and the subject. Although tasting, smelling, hearing and touching sensations are also effective in perception, seeing is the perfect type of information that talks about the knowledge of God. The fact that the object, which does not have any physical changes in itself, appears differently to the eye according to its perspective, distance, conditions of the environment and time, reveals the difference between appearance and reality. Appearance actually has the task of a sign that directs our minds to reality. The rapid transition of the mind from the sign to the pointed object is the result of careless carelessness in itself. Although an object we look at from different distances and directions offers different views to our eyes, we are completely convinced that it is the same object. What creates this is our experience. In the comprehension of the eye about the object it sees, the place of the information it previously possesses is important. Even if we see an object that we do not have any information about, we cannot have a perception. The senses provide information about how the object looks, not about how it actually is. Although the senses are not a complete source of information about the outside world and the objects in the outside world, they are the source of the direct knowledge of the views that the outside world offers. Expressing that there is no sense of duty to present the visible form to the mind, Reid states that this is recommended to the eye by material impression even though we are not conscious. It can be said that the visible form of nature is designed as a sign of the concrete shape and condition of the object and teaches us to use it instinctively. Reid reveals that the ability of the eyes to see in three dimensions, to move in parallel, to see the image of the object in spite of the opposite image in the retina, and to see one by one with two eyes is the result of the laws made by our Creator.

Keywords: Common sense, Perception, Sight, Appearance, Reality

GİRİŞ

17. yüzyılda İskoçya’da yaşamış olan Thomas Reid (1710-1796), Sağduyu Felsefesinin kurucusu unvanına sahip bir filozoftur. Etik, estetik, zihin felsefesine katkılarının yanında; algı teorisi ve epistemoloji ile ilgili açıklamaları özgür irade teorisinin gelişmesinde etkili olmuştur. Locke’un kişisel kimlik görüşüne ve özellikle Hume’un nedensellik görüşüne getirdiği eleştirilerle tanınmıştır. Günümüzde çağdaş algı, özgür irade, din felsefesi ve en fazla epistemolojide onun mirası olan görüşleri yer almaktadır. En çok duyum epistemolojisi ile tanınan Reid, duyumların bizi doğrudan bilgilendirmek için hizmet ettiğine inanır. Epistemolojik bir çalışma olan “*An Inquiry into the Human Mind*” eserinde Reid, duyuları kullanarak dünya bilgisine ulaşma yollarımızı tartışır.¹ Onunla aynı dönemde yaşayan ve ideal felsefenin açtığı yoldan ilerleyip, son darbeyi indirerek şüpheciliğin önünü sonuna kadar açan David Hume ve ideal felsefe aslında Reid’in felsefi alt yapısının oluşmasında etkili olan iki unsurdur. Reid’in Sağduyu Felsefesinin şüphecilik ile mücadelesinde temel bir unsur olan algı teorisini ortaya koyduğu, koklama, iştme, dokunma, tatma ve görme duyuları ile edinilen algıları incelediği “*An Inquiry into the Human Mind*” isimli eserinde en fazla yeri en asil insan yeteneği olarak tanımladığı görmeye ayırmaktadır. Biz de makalemizde onun bu eserinden çokça istifade ederek Reid’in algı teorisinde görmenin yerini aktarmak istiyoruz.

Reid’in felsefi soruşturmalarının sağduyuyu savunma temeline dayalı olduğu görülmektedir. Felsefe tarihinin bu kavrama hak ettiği yeri vermediğini görmekteyiz. Sağduyulu felsefe yapmak, filozoflar ve felsefe için utanç verici, sıradan halkın ortaya koyduğu bir düşünme biçimi olarak görüldü ve gösterilmek istendi. Aslında bunun bir nedeni de sağduyu kavramının sıradan dilin kullanımı ile felsefi dilde kullanımı arasındaki farkı gözetmemektir. İngilizce ifadesi olan “*common sense*”; “common”, ortak, paylaşılan, herkese açık ile “*sense*” duyu terimlerinden oluşmaktadır. Reid’in bu kavrama yüklediği anlam tamamı ile felsefi bir içeriğe sahiptir. Ona göre sağduyu prensipleri, kendiliğinden apaçık olan ve ispatlamak için başka bir neden aramaya gerek olmayan ilkelerdir.² Reid, “sağduyu” nun ya da kendi ifadeleri ile “halkın” düşüncelerinin sadık bir savunucusudur. Reid için sağduyu, yapımızda mevcut olan ve varlığına müdahalede bulunamayacağımız ve herkesin inanmak durumunda olduğu ilkelerdir.³ Ryan Nichols ise yukarıda belirttiğimiz aksine Reid’in ‘sağduyu’ terimini, felsefi akıl yürütme yoluyla değil, duygulara hitap eden argümanları vererek, retorik yoluyla açıklama yoluna gittiğini ifade etmektedir. Reid, bu şekilde ortaya koyduğu sağduyu terimini felsefi bir yöntemi geliştirmeye hizmet etme amacıyla kullanmıştır. Reid’e göre

¹ Ryan Nichols ve Gideon Yaffe, "Thomas Reid", Stanford Felsefe Ansiklopedisi (Kış 2016 Baskısı), (Erişim 1 Ocak 2020).

² H. Mustafa Açıköz, *Sağduyu Eylem Felsefesi*(Ankara: Elis, 2017), 32-34.

³ Nichols ve Yaffe, "Thomas Reid"

sağduyu tüm insanlar için ortak bir yargı derecesi ve öğrenme yolu ile üretilmeyen Allah'ın bir armağanıdır.⁴

Bilginin Temel Kaynağı Olarak Algı

Algı, hafıza, bilinç(iç bakış) ve bazen sezgi olarak da adlandırılan akıl; epistemoloji tarihinde klasik temel kaynaklardır. Bir kaynağın temel adını alması, başka bir bilgi kaynağına bağlı olmadan bilgi vermesi demektir.⁵ Algı, bizi kuşatan dünyayı, belli aralıklarda çevreden gelen uyaranların duyu organlarımıza yaptığı etkiler yolu ile tanıma ve kavrama demektir. Duyularımız, belli aralığın dışındaki uyaranları algılamaktan bizi alıkoymakta ve dünyada neleri ve ne şekilde algılayacağımızı belirlemektedir.⁶

İdealar teorisi yerine Reid, doğrudan bellek ve algı teorilerini savundu. Hume ve seleflerini eleştirisinin bir parçası olarak Reid, duyum ve algı arasındaki ayrımı ifade eder ve deneyimin algısal güçlerimizi nasıl genişlettiğini açıklar.⁷ Reid gerekçe aramaksızın beş duyu, hafıza, akıl, ahlaki duyu ve tadı içeren yargılama yeteneklerimize güvenmemiz konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiştir. Reid felsefi şüphenin kaynağının beş duyuyu yalnızca dış nesnelerin zihinsel imgeleri olan ideaların teması ile sınırlandırmak olarak görmektedir. Bu yaklaşıma sahip şüpheciler isimlerin nesneleri değil onların idealarını ifade ettiğini söyleyerek her şeyi idealara indirgemekte, bunun dışında bir algılama ya da düşünmenin olmadığını iddia etmektedirler. Reid, algısal yeteneklerimizin yanıltıcı olduğunu kabul etmesine rağmen, algısal yargılarımızın ilk prensipler olduğu konusunda kararlı görünüyor.⁸ Reid için algılama sürecinde gerçekleşen zihinsel olayların süreçleri de belirsizdir. Ama bu onu algılama teorisini oluşturmaktan alıkoymaz ve açıklayabileceği süreçlerin zihinsel bileşenlerine dikkatini verir. Reid'e göre algılamada; birincisi algılanan nesnenin kavrayış ve kavramı; ikincisi, mevcut varlığına ilişkin güçlü ve karşı konulmaz bir kanaat ve inanç; üçüncüsü algılanan nesneyi tartışmadan kabul etmek şeklinde ortaya koyduğu üç unsur vardır.⁹ Bu şartlar gerçekleştiğinde, algı karşı konulması güç bir şekilde gerçekleşir.¹⁰ Algılama, nesnel dünyanın işareti ve göstergesi olarak işlev gören duysal deneyimi yorumlamaktır. Bu yorumlamanın bir kısmı içgüdülerimiz sayesinde gerçekleşirken diğer bir kısmı ise sonradan öğrenilmektedir.¹¹ Farkında olmak, inanmak ve algılanan nesnenin kabul edilmesinin yanında, algılama bilişsel duyumlara sahip olduğumuzun farkında olmayı da içeren bir zihinsel eylemdir. Algıladığımız nesnenin zihnimizde oluşturduğu etkidir, duyum.¹²

⁴ Nichols Ryan, *Thomas Reid's Theory of Perceptions* (New York: Oxford University Press Inc., 2007), 21,22.

⁵ Robert Audi, "Bilginin Kaynakları", (Ed. Paul K. Moser), *Epistemoloji*, çev. Ayşenur Erken (Audi 2018),(Ankara: Adres, 2018), 81-82

⁶ Ken Robinson, *Yaratıcılık; Akıl Sınırlarını Asmak*. Çev.: Nihal GeyranKoldaş (İstanbul: Kitap, 2003), 121.

⁷ Patrick Rysiew, "Reid Thomas", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (Erişim 1 Ocak 2020).

⁸ Gallie, Roger, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (Erişim 1 Ocak 2020).

⁹ Ryan, 2007, age, 27.

¹⁰ William Hamilton(ed.), *The Works of Thomas Reid*, (Edinburgh: MacLachlan and Stewart, 1785), 258.

¹¹ Nicholas Wolterstroff, *Thomas Reid and Story of Epistemology*, (Newyork: Cambridge University Presss, 2001),119.

¹² Thomas Reid, *Essays on the Powers of the Human Mind* (Glasgow: London, 1827), 118.

Duyuların işleyişini, dünyadaki nesnelerle ilişkisini ve zihindeki yerlerini mantıksal olarak açıklayamayan Reid, Newton yöntemlerine olan bağlılığının sonucu ampirik olarak açıklamaktadır. Reid, “*Entelektüel Güçlerin*” ilk bölümlerinde algı teorisinde kullandığı terimleri tanımlamaya çalışsa da, onları tam olarak tanımlamakta yetersiz kalıyor. Reid, bunun yerine, insanların fiziksel nesneleri algılamayı başardıkları gerçek koşulları tartışır. Reid’in algı teorisini açıklama yöntemi iç gözlemsel ve deneyseldir. Felsefi bir düşünme içermeyen algı tanımı, algısal olayların “uygun koşullar” olarak adlandırdığı şeye uyduğu yasaları tanımlamak için yeteneklerimizin çalışmaları üzerine kuruludur.¹³

Reid, zihinde gerçekten ne olduğuna yeterince dikkat etmedikleri için filozofların idealar teorisini savunabildiğini düşünmektedir. Örneğin sertliği hisseden biri için dokunduğu yüzey ile hissettiği sertlik arasında bir benzerlik olmadığı görülmektedir. Ya da eline iğne batan kişinin hissettiği acı ile iğnenin keskin ucu arasında da herhangi bir benzerlik yoktur. Berkeley ve Hume'un savunduğu görüşe göre hissettiğim her şeyin zihnimde bir ideası olması gerekiyor. Buna göre sertliği ya da acıyı kavramak mümkün değildir. Reid, tek başına duyumdan kaynaklanan hiçbir akıl yürütmenin, daha önce sahip olmadığımız bir kavrama yol açamayacağını kabul eder.¹⁴ Bir nesneyi algısal bir inançta saat olarak sınıflandırabiliyorsam, böyle bir inanç edinilmelidir, çünkü uygulama yeteneğim ve bu kategoriyi doğru bir şekilde uyguladığım bilğim, orijinal algıları aşan bilişsel yeteneklere bağlıdır. Orijinal algılar yalnızca duyulardan elde edilebilirken, edinilmiş algılar bir dereceye kadar yargılanmadan elde edilemez. Edinilmiş algıların ilk ayırt edici işareti, edinilmiş algısal inançların orijinal algılarda bulunmayan kavramsal içeriğe sahip olmasıdır. Basit veya orijinal algıda sadece nesnelerin görünür şeklini, rengini ve yerini algılarız. Bir nesneyi diğerinden ayıracak genel olguları ve sınıflandırıcı kavramları kullanmadığımız, üç boyutlu şekil algısı da olmayan basit algılamamanın kapsamı sınırlıdır. Tüm bunların duyularımız tarafından değil, zihnin başka bir gücü tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Orijinal ve edinilmiş algılar arasında içerikleri dışında oluşum şekilleri açısından da fark vardır. Orijinal algı sadece duyular yolu ile oluşurken edinilmiş algıda akıl yürütme de etkindir.¹⁵ Reid’in algıyı açıklama yöntemlerinden biri de dil ile kurduğu analogidir. Karşımızdaki ile kurduğumuz iletişimde dildeki işaretler olan harflere ve seslere odaklanmadan otomatik olarak belirttiği anlama geçtiğimiz hepimizin malumudur. Ve kullanılan harfler ya da sesler ile ortaya konulan anlam arasında benzerlik olmadığı da malumdur. Ama sonuç olarak konuşanın amacını dinleyene iletmesini ve dinleyen de bununla ilgili bir düşünce oluşmasını temin ederler. Aynı şekilde, algıdaki işaretler olan duyular sadece çok hoş ya da hoş olmayan veya olağandışı durumlarda dikkatimizi çeker. Ve belirttikleri şeyle aralarında bir benzerlik yoktur. Bununla

¹³ Ryan, age, 23-24.

¹⁴ Rysiew, “Reid Thomas”.

¹⁵ Nichols Ryan, “Learning and Conceptual Content in Reid's Theory of Perception”, British Journal for the History of Philosophy, (Erişim 1 Ocak 2020).

birlikte, bu işaretler fiziki anlamda sıkıntısı olmayan algılayıcının zihninde bir anlayışı ve ilgili nesnenin varlığına dair inancı ortaya koyar.¹⁶

Algının Bileşenleri:

1.Kavrayış-kavram:

Entelektüel yetilerin etkinliklerinin merkezinde, zihinsel durumlara kasıtlı içerik sağlayan kavram yer almaktadır. Reid herhangi bir yargı ve inanç olmadan bir şeyin çıplak olarak kavranmasını “basit kavrama” olarak isimlendirmiştir.¹⁷ Basit kavrama zihnin inanma, hatırlama, hafızada tutma ve algılama gibi tüm işlemlerinde gerçekleşir. Reid ayrıca, basit kavramadan tam olarak kavramaya geçişin, zaman içinde tekrarlanan deneyimlerle otomatik hale geldiğini savunuyor. Görsel algı yeteneğimiz, deneyimleme sonucunda görünür şekil ile gerçek şekil arasındaki geometrik olarak gösterilebilir ilişkiyi başarılı bir şekilde modellemekte ve bu geçiş otomatik olarak gerçekleşmektedir.¹⁸ Algılanan olayın farkına varılması ve anlaşılması demek olan tam kavrayış olmadan algı tek başına tamamlanmamış bir olay olarak kalır. Dolayısı ile insanın yaşadığı çevre ile bağlantısını ve uyumunu sağlayan kavrayış sayesinde insan neyi algılayacağına karar vermesinin yanında algıladığı şeyi tanımlar. Pek çok bilginin ve uyarının etkisinde olan insan için öncelik verme yeteneği de kavrayış tarafından sağlanır.¹⁹ Gözün gördüğü nesne ile ilgili kavrayışında, önceden sahip olduğu bilgilerin yeri önemlidir. Hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bir nesneyi görsek dahi bir algıya sahip olamayız.²⁰

2.İnanç:

Bu kavramlara doğrulukları teyit edildiğinde ise bir inanç eşlik eder ve o zaman “algı” olarak adlandırılırlar. Reid, sağduyu yaklaşımı ile gerçek nesnelerin doğrudan farkında olduğumuzu savunmakta ve farkında olduğumuz nesnelerin doğası hakkında kabaca sahip olduğumuz düşüncenin doğru olduğunu düşünmektedir. Reid, duyumların rolünü zihnimizi dünya ile doğrudan temasa sokmak olarak tanımlamakta ve onların yalnızca sağduyuya bağlı olarak kabaca nesnelere ait bir kavrayışın aracı olduğunu ifade etmektedir. Reid, zihinlerimizin idealar gibi bir çeşit araç yerine doğrudan dünyaya bağlandığı görüşü ile bir tür “doğrudan gerçekçilik” anlayışını ortaya koymaktadır.²¹

¹⁶ Rysiew, “Reid Thomas”.

¹⁷ William Hamilton(ed.), age, 1785, 295.

¹⁸ Nichols ve Yaffe, “Thomas Reid”.

¹⁹ Yasemin Taşkın, “Hava Perspektifinden Işık ve Renk Açısından Öncelenmesi ve Empresyonizm’de Uygulama Biçimleri” (yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2012), 52.

²⁰ Zeynep Kuleli, “Kitâb el-menâzir’in Temel Prensiplerinin Bilim Felsefesi Açısından İncelenmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2015), 51.

²¹ Nichols ve Yaffe, “Thomas Reid”.

3. Kabul:

Duyu organları aracılığı ile algıladığı nesneyi önce kavrayan sonra buna dair bir inanca ulaşan kişi akıl yeteneği sayesinde bunları organize ederek son aşamaya geçer. Akıl incelemek, bedeni incelemekten daha zordur. Aklın bütün düşünme ilkelerini tüm insanlık için açık ve metodik olarak ortak ilkelerle belirlemek zordur. Bu konuda çalışma yapan filozoflar ancak aklın ve de zihnin belli bir bölümü ile ilgili bir gerçekliği ortaya koyacaktır. Malzemeleri doğadan sağlanan akıl, tıpkı bir eczacı ya da kimyager gibi, bu malzemeleri çeşitli işlemlerden geçirmekte, onlara farklı görünüm kazandırmaktadır. Nasıl ki kimyasal işlemde geçen girdilerle çıktılar birbirinden tamamen farklılaşıyorsa, aklın girdileri ile çıktıları da bu şekilde farklılaşır. Akıl bu işlemleri yaparken farkında değildir ve yaptığı eylemlerin hiçbirini hatırlamaz.²² Tüm akıl yürütmemiz, nasıl oluştuğunu bilemediğimiz için onaylama yetkimiz olmayan, yapımızın bir parçası olan ilk prensiplerden olmalıdır. Bu prensipleri oluşturmak ya da yok etmek aklın yetkisinde değildir. Akıl bu ilk prensipler olmadan hiçbir şey yapamaz. İlk prensipler görme gücü ise, akıl teleskoptur. Nasıl görme gücü olmayan birine teleskop hiçbir fayda sağlamazsa, ilk prensiplere sahip olmayan birine de akıl hiçbir fayda sağlamaz.²³

İnsan Yeteneklerinin En Asili: Görme

Sağduyumuzun ve yetiştirilme şartlarımızın sonuçları kararlı olmazsa, hepimiz şüpheciliğe kayma tehlikesi altındayızdır. İnsanın anlama yeteneğinin işleyişini çözmek, temel güçlerini ve dürtülerini ortaya koymak için Reid, en basitten karmaşığa doğru bir sıralama ile koklama, tatma, duyma, dokunma ve en önemli duyu olan görme duyusuna en fazla yeri ayırarak insanın anlama yeteneğini incelemektedir.²⁴

Görme algısı; algılayan, algılanan, renk ve şekil ile ilgili görsel deneyimi kapsayan duyuusal deneyim ve nesne ile özne arasındaki ilişki olmak üzere, dört unsurdan oluşmaktadır.²⁵ Görmenin ya da genel olarak algının ne olduğu ile ilgili tartışılan pek çok teori olmasına karşın kuşatıcı tek bir felsefi görüş ortaya koymak zordur. Bu teorilerin ortak noktasında algılayan ve algılanan arasında duyum aracılığı ile kurulan nedensel ilişki vardır.²⁶

Görme yeteneğinin insanın bilgi alma kapasitesine sağladığı katkıyı anlamak için gözü dışında bütün duyu organları olan bir varlık hayal etmek yeterlidir. Koca bir dağ ya da bunun gibi büyük bir varlığı algılama yolu bu kişi için dokunmadır. Dokunma yolu ile bu varlıklar hakkında bilgi alma süresini, görme yolu ile bilgi alma ile karşılaştırdığımızda gözün algılamadaki yeri net olarak açığa çıkacaktır. Görmenin Tanrı bilgisinden bahsetmek üzere verildiğini ifade eden Reid, bunu “*en mükemmel bilgi türü*” olarak tanımlıyor.²⁷

²² Thomas Reid, *An Inquiry into the Human Mind*, (Cupar:PrintedBy R.Tullis,1823),5-6.

²³ Reid, a.g.e, 1823, 81.

²⁴ Reid, a.g.e, 1823,8.

²⁵ Audi, a.g.e, 2018,17.

²⁶ Audi, a.g.e, 2018,58.

²⁷ Reid, a.g.e, 1823, 89.

Görünüş ve Gerçeklik

Gözümüzün doğası ile ilgili net bir fikre sahip olabilmek için, görünen nesnelerin görünür görünüşleri ile onların bize sunduğu bilgi arasındaki ayrımı aklımızda tutmalıyız. Kendisinde fiziksel anlamda herhangi bir değişiklik olmayan nesne ona olan bakış açımıza, mesafemize, bulunduğu ortamın şartlarına ve zamana göre gözümüze farklı şekilde görünür. Nesnenin kendisinde olmadığı halde insanın algısında oluşan bu değişimlerin kaynağının zihin olduğu anlaşılabacaktır.²⁸ Bunu anlamak için, bir nesnenin bulutlu ya da açık havada, güneşin farklı konumlarında, nesnenin odanın farklı konumlarında olmasına bağlı olarak görünümünün neredeyse her saat değişmesi durumuna bakmalıyız. Bu duruma rağmen, biz her durumda nesneyi aynı görmeye devam ederiz. Farklı mesafelerden ve açılardan baktığımızda aslında gözümüze farklı görünen bir kitap veya sandalyenin, değişen görünümünü dikkate almadan, aynı şekilde olduğunu düşünmeye devam ederiz. On metre ve yüz metre mesafelerden baktığımız bir adamın boyunun görünür görünümü ikinci durumda ilkinden on kat daha az olmasına rağmen, hiçbirimiz adamın boyunun kısaldığına dair bir anlayışa ulaşmayız. Bu durumun bize verdiği bilgi; adamın daha uzakta olduğudur. Bu şekilde verilecek binlerce örnek, zihnin nesnelerin görünür görünümünü yalnızca işaretler ve göstergeler olarak algıladığını ve otomatik düşünceler şeklinde gösterilen şeylere anında geçtiğini göstermektedir. İşaretleri hiç düşünmeden hatta fark etmeden, nesnelerin görünür görüntüsünün doğa tarafından sadece bir işaret olarak tasarlandığını ve aklın hemen işaret edilen şeylere geçtiğini görmekteyiz. Aynı durum, aşına olduğumuz bir dilde, seslere karşı söz konusudur. Dikkatimiz seslerden ziyade seslerin ortaya koyduğu anlama yönelir. Bu bilgilerin sonunda Reid, nesnelerin görünür görünümünün, nesnelerin uzaklığı, büyüklüğü ve şekli hakkında bilgi vermek için kullanılan bir tür dil olduğunu söyleyen Berkeley'e hakkını vermektedir.²⁹ Zihin işaret görevi olan diğer şeylerde de aynı şekilde işaretleri göz ardı edip işaret ettiği şeylere dikkatini verme eğilimindedir. İnsanın zihinsel durumlarının işaretleri olan yüz ifadeleri yerine onların işaret ettiği duyguya odaklanmakta bu duruma bir örnektir. İşaretlere odaklanma konusunda en başarılı olan başta resim olmak üzere tüm güzel sanatlardır. Tabeladan işaretlenen şeye gitmek kolay bir işlem iken aksi yani işaretlenen şeyden işarete geçmek kolay değildir. Görünür şekil bir işaret olduğu için işaretlenen şeye hemen geçmekte zorlanmadığımız halde, işarete dikkatimizi vermekte zorlanmaktayız. Görünür şekli ve görünür boyutu görmezden gelerek kurulmuş olan bir bilim olan geometride tüm akıl yürütme somut şekil ve boyut üzerinden yapılmaktadır. Görünür şekil ile somut şekil farklı özelliklere sahiptir ve aynı doğrular ikisi için uygulanamaz.³⁰ Duyular aracılığı ile aldığımız dış dünya hakkındaki bilgileri yorumlama yeteneğimiz doğru türdeki alışkanlıkları edinmemizle büyük ölçüde genişlemektedir. Bu sayede nesneler göründüklerinin dışında bir görünüme sahip olduklarında duysal deneyimler sadece görünüşünü ortaya koyan özel

²⁸ Ayşenur Günlü, "Berkeley'in İmmateryalist Metafiziği", (yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 32.

²⁹ Reid, a.g.e, 1823, 92-93.

³⁰ Reid, a.g.e, 1823, 119-121.

göstergeler olmaktadır.³¹ Görme teorisinin çok yönlülüğü, Reid'in doğrudan gerçekçilik yaklaşımının ortaya konulmasında zorlayıcı bir unsurdur. Dünya ve algısal güçlerimiz arasındaki ilişki, düzenli bir teoriye izin vermeyecek kadar yanıltıcı ve karmaşıktır. Reid, kişinin dış dünyayı algılamasında aracı rol verilen idealar dolayısı ile ideal teoriyi eleştirmiştir. Ancak görmede algısal bir aracı rolü ile ortaya koyduğu 'görünür şekil' kavramı Reid'i eleştirdiği duruma düşürmüş görünmektedir.³² Görünür şeklin aracı rolü nedeniyle görme algısı dolaylı olacaktır. Reid'in doğrudan gerçekçiliğine yönelik bu tehdit, görünür şekli, bir nesnenin görünür yüzeyleri ile belirli bir perspektif veya bakış açısı arasında tutan bir dizi geometrik özellik olarak anlayarak ortadan kaldırılabilir. Bu yaklaşımla görünür şekil üzerinden Reid'in görme ile ilgili açıklaması hem epistemik hem de algısal olarak doğrudan olacak, hem de bunun diğer duyular ve işaret doktrininin de tutarlılığı korunacaktır.³³ Reid'in dokunmayı doğrudan ve görmeyi dolaylı algılama olarak tanımlayarak ortaya koyduğu melez teorisi ise sezgisel ve felsefi olarak sorunlu görülmektedir. Reid, "görünür figürleri 'perspektif görünüm'ler' olarak adlandırır ve 'gerçek' ve 'somut' şekil ayrımına giderek fiziksel nesnelerin dokunsal yüzey özelliklerini analiz eder. Görsel analiz yeteneğinin bize üç boyutlu nesneler hakkında güvenilir bilgi verebileceğini göstermek için görünürlerin geometrisi bu analizin sonucunu kullanıyor. Bir nesnenin gerçek veya somut büyüklüğü ve gerçek veya somut şekli asıl özelliklerdir. Görünür büyüklük ve görünür şekil, bir nesnenin gerçek özellikleri değildir.³⁴ Bu konuda Wilson işte şu açıklamaları yapmaktadır:

Reid'in görsel algı açıklamasının işaretler doktrini bağlamında görünür bir şekil anlayışı ile birlikte yorumlanması, görsel algının dolaysızlığı ve dürüstlüğü ile ilgili yaptığı çelişkili iddiaları uzlaştırmamızı sağlar. Görünür şekillerin ilişkisel doğası, onları algısal olarak deneyimleyen öznelere, böylece bir dış nesnenin veya nesnelerin bir yönüyle tanışması anlamına gelir. Böylece, Reid'in görünür şeklin yakın algı nesnesi olduğu iddiası, görsel algıyla doğrudan herhangi bir noktadan harici bir nesne ile karşılaşma olduğu için görsel algının doğrudan felsefi olarak anlamlı bir şekilde etkilenmesine gerek yoktur. Ayrıca, görünür şekil, diğer duyu yöntemlerinin her birinde, yani dış nesnelerin bir 'işareti' olarak duyumunkine benzer bir rol oynar. Bu, Reid'in görsel algı açıklamasını, nesnel ve zihinden bağımsız olan görünür şekillerin ontolojik durumu ile öznel ve zihne bağlı duyular arasındaki farklılıklara rağmen diğer duyuları ile tutarlı hale getirir. Sonuç olarak Reid'in görsel algıyla ilgili gerçekçiliği yönlendirme iddiası, en azından diğer duyulardaki kadar güçlüdür ve muhtemelen daha çok görünür figürün doğal olarak ilişkisel doğasından dolaydır. Bununla birlikte, bu tür farklılıklar, Reid'in herhangi bir tutarsızlığı veya gözetimi

³¹ Wolterstroff, a.g.e.,2001,121.

³² Ryan,a.g.e., 2007, 109.

³³ Audi, Robert. «Bilginin kaynakları.» *Epistemoloji* içinde, yazar Paul K. Moser, 81-82. Ankara: Adres Yayınları, 2018.

³⁴ Ryan,a.g.e.,2007, 111-112.

yerine görme ve diğer duyular arasındaki gerçek metafizik ve fenomenolojik farklılıklara konulabilir.³⁵

Algılama Sürecinde Duyum ve Görünüşün Ortak Görevi

Reid için duyumlar; dokunma, tat alma, duyma ve koku almada, içsel veya dışsal durumların “işaretlerinin” rolünü üstlenir. Bu iki yoldan biriyle olabilir: (i) anayasamızın doğuştan gelen bir 'doğal ilkesinin' çalışmasıyla ve (ii) 'edinilmiş algı' deneyimiyle keşfedilen düzenli bağlantılarla. Her iki durumda da, işaret ile işaretlenen nesneler arasındaki bağlantı, tamamen farklı bir işaretin veya işaret kümesinin tam olarak aynı işlevi yerine getirebileceği düşünülebilir olduğundan, koşulludur.³⁶ Görme de ise işaret rolü görünüşe verilmektedir. İşaret olarak alma deneyimi sonrasında nesnenin nasıl görüldüğü ve gerçekte nasıl olduğunu okuruz. Bu şekilde yapılan yorumlama, algılama sürecinde otomatik olarak, hemen ve kaçınılmaz bir şekilde meydana gelir. Reid, hemen ve kaçınılmaz olarak görünüşten gerçekliğe geçen insan zihninin nesnenin gerçekten nasıl görüldüğünü fark etmesinin zor hatta bazen imkânsız olduğunu savunmaktadır. Bir odanın kuzeye bakan duvarının batıya bakan duvarından biraz daha karanlık olduğunu fark etmediğimiz, odanın tüm duvarlarının aynı görünümde olduğu ile ilgili inanca sahip olduğumuz malumdur. Bu yorumlama kapasitemizin ve eğilimimizin nedeni ise yapısal-içgüdüselidir.³⁷ Akıl, işaretten işaretlenen şeye hızlı bir şekilde geçerek, kendinde kökleşmiş bir dikkatsizlik alışkanlığı edinmektedir. İşaretler zihnimizden geçtiğinde görünüşlerin bilincinde olsak bile, geçişlerinin hızlı olması onları fark edilmez kılmakta ve bellekte ya da hayal dünyasında izlerini bulmak mümkün olmamaktadır.³⁸ İlgili anlayışa ve inanca geçiş, yalnızca algılayıcının sahip olduğu deneyimleri veya almış olduğu örtülü veya açık belirli bir eğitim nedeniyle olur. Reid, nesnelerin aslında üç boyutlu özelliklerini görmediğimizi, ancak bunu yapmayı öğrendiğimizi kabul eder. Reid, algılarımızın çoğunun edinilmiş olduğunu ifade etmektedir.³⁹ Ressam, soyutlama yaparak nesnenin görünen görünümü ile zihne sunulan görünümü arasındaki farkları ortaya koyarak sanatını icra etmektedir. Perspektif gölgelendirme, kabartma ve renklendirmenin asıl fonksiyonu nesnenin göze görüldüğü görüntüyü kâğıda aktarmaktır. Bu yönü ile resim sanatı, nesnenin görünen görünümü hakkında bizi aydınlatacaktır. Farklı mesafelerden ve yönlerden baktığımız bir nesnenin görünümü dört nedenden dolayı farklıdır:

1. Uzaklık ve ışığın durumuna göre nesnelerin renkleri değişiklik göstermektedir.
2. Perspektif kurallarına göre nesnenin görüntüsü, yönelimi değiştikçe değişir.
3. Nesnenin boyutları nesneye olan mesafeye bağlı olarak değişiklik gösterir.

³⁵ Keith A. Wilson, “Reid’s Direct Realism and Visible Figure”, Forthcoming in The Philosophical Quarterly, Academia.edu, (Erişim 7 Ocak 2020).

³⁶ Wilson, “Reid’s Direct Realism and Visible Figure”.

³⁷ Wolterstroff, a.g.e., 2001, 121.

³⁸ Reid, age, 1823, 95-96.

³⁹ Rysiew, “Reid Thomas”.

4. Nesnenin görünür görüntüsü, nesneye olan mesafe hakkında bilgi vermektedir.⁴⁰

Reid, bu bilginin deneyimle öğrenildiğini kanıtlamak için katarakt hastası iken tedavi edilen ve görmeye başlayan ve her şeyi görmesine rağmen, nesnenin uzaklığı ile ilgili yargıya ulaşamayan bir adamdan bahsetmektedir. Bu şekilde, bir nesnenin görünür görünümünün bize görmeyi, biçimlendirmeyi öğreten kavramdan farklı olduğunu göstermek mümkün olacaktır. Sonradan görme yeteneğine kavuşan biri, nesnenin uzunluğu, genişliği, kalınlığı hakkında bir kanaat oluşturamaz. Nesnenin şeklinin küp, küre, koni veya silindir mi olduğunu da bilemez. Nesnenin mesafesi hakkında bir kanaate de sahip olmaz. Kısaca mükemmel gören gözleri ilk başta ona ortamdaki nesneler hakkında neredeyse hiçbir bilgi veremeyecektir. Nesneler, önceden görme yeteneğine sahip kişilere sundukları görünümü sunmalarına rağmen, Berkeley’in ifadesi ile aynı “dili” konuşmalarına rağmen, yeni görmeye başlayan biri için bu dil, ne anlama geldiğini bilmeden sadece işaretlere dikkat edilen bir dil olacaktır. Bizler için ise çok iyi bildiğimiz bir dil olduğu için artık işaretler görünmez hale gelir ve işaret ettiği şeye odaklanırsınız.⁴¹

Görünüş ve gerçeklik ayrımı hakkında Sextus Empiricus, “aslında nesnenin görüldüğü gibi olup olmadığını sorguladığımız zaman, karşımızdakinin bir görünüş olduğunu kabul ederiz ve görünüşten ziyade onu ifade etme şeklinden şüphe ederiz” açıklamasını yapmıştır. Bu ifade, duyuların nesne hakkında gerçekte nasıl olduğu bilgisini değil nasıl görüldüğü bilgisini verdiğini ortaya koymaktadır. Duyular dış dünya ve dış dünyadaki nesneler hakkında tam bir bilgi kaynağı olmasa da dış dünyanın sunduğu görünüşlerin dolaysız bilgisinin kaynağıdır. Şüphecilerin saldırdığı çelişkiyi bertaraf etmenin yolu, nesnelerin nasıl görüldüğünü ifadelerimize yansıtmaktır. Bir madeni paraya yukarıdan bakıp, “para yuvarlaktır” demek ile yandan baktığımızda “para eliptiktir” demek, bir çelişki gibi görünmektedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, ifadelerimizi değiştirmemiz yeterli olacaktır. Birinci durumu “para şimdi yuvarlak görünüyor” şeklinde, ikinci durumu ise “ para şimdi eliptik görünüyor” şeklinde ifade ettiğimizde iki ifade de doğru olacak ve aralarındaki çelişki ortadan kalkacaktır.⁴² Bu amaç için üretilen ve evrensel olarak kabul gören tek hipotez, bir ayna gibi zihnin duyular vasıtası ile nesnelerin görüntülerini-kopyalarını almasıdır. Duyulara düşen rol, bu görüntüleri zihne aktarmaktır. Ayna hipotezine göre, duyularla zihne aktarılmayan hiçbir maddi şeyin niteliği tarafımızdan tasarlanamaz ve düşünce nesnesi yapılamaz. Bu yaklaşım iki sonucu gerektirir: bildiğimiz veya düşünebildiğimiz cisimlerin her özelliği için özelliğin benzeri ve buna karşılık gelen bir duyum olmalı. Ve cisimlere ya da niteliklerine benzemeyen bir duyum bize maddi bir dünya ya da bu dünyaya ait bir şey hakkında bilgi veremez. Reid, beş duyu aracılığı ile sahip olduğumuz çeşitli duyumları dikkatle incelediğini ve duyumlarla cismin nitelikleri arasında benzerlik olan bir tanesini bulamadığını ifade etmektedir:

⁴⁰ Reid, a.g.e, 1823, 95-96.

⁴¹ Reid, a.g.e, 1823, 97.

⁴² Alan Musgrave, Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik, Çev., Nur Küçük (İstanbul: İthaki, 2013), 117-118.

“Öyle ise, zihinde olduğu iddia edilen cismin görüntüsü ve nitelikleri zihne nereden geldi? Söyleyebileceğim tek şey onların duyulardan gelmediği! Uygun dikkat ve özenle duygularımı bilirim ve ne yaptıklarını ve neye benzemediklerini kesinlikle söyleyebilirim. Onları maddeleri ve nitelikleriyle karşılaştırarak birer birer inceledim, benzer bir özelliğe sahip olduğunu gösteren bir tane bulamıyorum.”⁴³

Cisimdeki renk niteliği ile bu niteliğin göze görünümü arasında gerekli bir bağlantı ve benzerlik olmadığı halde cismin şekli ve boyutu ile ilgili aynı durum geçerli değildir. Bir cismin görünür şekli ve boyutu ile gerçek şekli ve boyutu arasında bir benzerlik ve gerekli bir bağlantı vardır. Kırmızı renginin göze olan etkisini ve bu rengin herkesin gözüne aynı şekilde görünüp görünmediğini açıklamak zordur. Fakat göze eğik pozisyonda olan bir dairenin herkes tarafından elips şekilde görüldüğü nettir ve ispatlanabilir bir durumdur. Hatta bu konudaki iddiasını daha da ilerleten Reid, matematik bilgisine sahip olan doğuştan kör birinin dahi, cismin şekli, uzaklığı gibi bilgilere sahip olması durumunda cismin görünür şeklini çözeceğini iddia ediyor. Kör bir kişi cismin şeklini matematiksel akıl yürütme biçimi ile oluştururken, gören bir kişi hiç düşünmeden, bir akıl yürütme yapmadan bir tür ilham ile cismin şekline vakıf olmaktadır. Bu iki insanı göz önüne aldığımızda birincisi çizilenleri görmeden, rakamların matematiksel tanımından bir parabol veya sikloid kavramını oluştururken, gören kişi ise bunların matematiksel tanımlarını bilmeden bu kavramlara sahip olur. Birincisi matematiksel akıl yürütme diğeri duyular yoluyla şekiller konusunda net bir anlayışa sahiptir. Görünür şekli, şekillendirilmiş bir cismin farklı kısımlarının göze göre konumu olarak tanımlayan Reid, bunun uzunluk ve genişliği sunan iki boyut ya da uzunluk, genişlik ve kalınlığı sunan üç boyutlu görünüme sahip olacağını belirtmektedir.⁴⁴ Görme sonucu zihnimizde oluşan algı, gördüğümüz nesnenin kendisi değil, aslından eksik ya da fazla olan iyi bir kopyasıdır. Gözün beyne aktardığı veriler, bizim algımıza uygun hale getirilmek üzere pek çok işleminden geçirilir. Oluşan görüntünün boyut ve mesafe algısını oluşturmak için beyin görsel arşivine başvurmaktadır. Daha önceden bilgisine sahip olduğumuz bir nesnenin boyutlarını kaydeden beynimiz, retina üzerine düşen bir görüntü üzerinden nesnenin uzaklığı ve boyutu hakkında fikir edinilmektedir.⁴⁵

SONUÇ

Temel tecrübî bir bilgi kaynağı olan algı, başka bir bilgi kaynağına bağlı olmaksızın bilgi ve gerekçelendirilmiş inanç üretir. Algı, bizi kuşatan dünyayı, belli aralıklarda çevreden gelen uyarıların duyu organlarımıza yaptığı etkiler yolu ile tanıma ve kavrama demektir. Algı süreci; algılayan özne, algılanan nesne, duyusal deneyim ve nesne ile özne arasındaki ilişki olmak üzere, dört unsurdan oluşmaktadır. Tatma, koklama, işitme ve dokunma duyularının da algılamada etkili olmasına karşın görme, Tanrı bilgisinden bahseden en mükemmel bilgi

⁴³ Reid, a.g.e, 1823, 99-100.

⁴⁴ Reid, a.g.e, 2017, 110-115.

⁴⁵ Taşkın, a.g.e, 2012, 50-51.

türüdür. Kendisinde fiziksel anlamda herhangi bir değişiklik olmayan nesnenin ona olan bakış açısına, mesafeye, bulunduğu ortamın şartlarına ve zamana göre göze farklı şekilde görünmesi görünüş ve gerçeklik arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Görünüş aslında gerçekliğe zihnimizi yönlendiren bir işaret görevine sahiptir. Zihnin hızlı bir şekilde işareten işaret edilen nesneye geçmesi kendinde kökleşmiş dikkatsizliğin sonucudur. Farklı mesafelerden ve yönlerden baktığımız bir nesnenin gözümüze farklı görünümler sunmasına rağmen, aynı nesne olduğuna dair kanaatimiz tamdır. Bunu oluşturan ise deneyimlerimizdir. Gözün gördüğü nesne ile ilgili kavrayışında, önceden sahip olduğu bilgilerin yeri önemlidir. Hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bir nesneyi görsek dahi bir algıya sahip olamayız. Duyular, nesne hakkında gerçekte nasıl olduğu bilgisini değil nasıl görüldüğü bilgisini vermektedir. Duyular dış dünya ve dış dünyadaki nesneler hakkında tam bir bilgi kaynağı olmasa da dış dünyanın sunduğu görünüşlerin dolaysız bilgisinin kaynağıdır. Görünür şekli zihne sunmak konusunda görevli hiçbir duyum olmadığını ifade eden Reid, bunun bizim bilincinde olmadığımız halde maddi izlenim tarafından göze önerildiğini ifade etmektedir. Doğanın görünür şekli nesnenin somut şeklinin ve durumunun bir işareti olarak tasarladığı ve bunu kullanmayı bize içgüdüsel olarak öğrettiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

Açıköz, H. Mustafa. *Sağduyu Eylem Felsefesi*. Ankara: Elis, 2017.

Audi, Robert. *Epistemoloji*. Çev.:Melis Tuncel. Çev. Ed.: Hasan Yücel Başdemir. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.

Gallie, Roger. Routledge Encyclopedia of Philosophy. Erişim 1 Ocak 2020. <https://www.rep.routledge.com/articles/biographical/reid-thomas-1710-1796/v-1>

Günler, Ayşenur. “*Berkeley’in İmmateryalist Metafiziği*.” Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.

Hamilton, William (ed.). *The Works of Thomas Reid*. Edinburgh: Maclachlan and Stewart, 1785.

Kuleli, Zeynep. “*Kitâb el-menâzirin Temel Prensiplerinin Bilim Felsefesi Açısından İncelenmesi*.” Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2015.

Moser, Paul K. *Epistemoloji*. çev. Hasan Yücel Başdemir. Ankara: Adres Yayınları, 2018.

Musgrave, Alan. *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik*. Çev.,Nur Küçük. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

Reid, Thomas. *An Inquiry into the Human Mind*. Cupar: Printed By R.Tullis,1823.

Reid, Thomas. *Essays on the Powers of the Human Mind*. Glasgow: London, 1827.

Robinson,Ken. *Yaratıcılık; Aklın Sınırlarını Asmak*.Çev.: Nihal Geyran Koldaş. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Ryan, Nichols. Thomas Reid's Theory of Perceptions. New York: Oxford University Press Inc., 2007.

Ryan, Nichols ve Gideon, Yaffe. "Thomas Reid". Stanford Felsefe Ansiklopedisi. Erişim 6 Ocak 2020. <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/girişleri/Reid/>

Ryan, Nichols. "Learning and Conceptual Content in Reid's Theory of Perception". British Journal for the History of Philosophy. Erişim 1 Ocak 2020. https://www.academia.edu/425848/Learning_and_Conceptual_Content_in_Reid_s_Theory_of_Perception

Rysiew, Patrick. "Reid Thomas". Erişim 1 Ocak 2020. <http://web.uvic.ca>

Taşkın, Yasemin. "Hava Perspektifinden Işık ve Renk Açısından Öncelenmesi ve Empresyonizm'de Uygulama Biçimleri." Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2012.

Wilson, Keith A. "Reid's Direct Realism and Visible Figure". Academia.edu, (Erişim 7 Ocak 2020). https://www.academia.edu/1786762/Reid_s_Direct_Realism_and_Visible_Figure

Wolterstroff, Nicholas. Thomas Reid and Story of Epistemology. (Newyork: Cambridge University Presss, 2001.

YAPAY ZEKÂ'DA BELLEK KAVRAMI***MEMORY CONCEPT IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE****Uzm. Yağmur ÖNER**

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Antalya/ TÜRKİYE

ÖZET

Antik Yunan mitolojisinden Mnemosyne'in armağanı olan bellek kavramını, Platon'un Menon ve Phaidon diyalogunda geliştirdiği anamnesis kuramı ile ele alarak, diyalogda ifade edilen anamnesis kuramı analiz edilecektir. Sokratik felsefeyle Platon'un kendi metafiziği arasındaki eşiği oluşturan bu kuram bilgiye a priori bir biçimde ulaşma düşüncesinden kaynaklandığı, insanların doğuştan gelen bilgilere sahip olması ve öğrenmenin zihnin kendi öz kaynaklarında türetilmesinin nasıl mümkün olduğunu sergilemeye çalışılacaktır. Bir diğer yandan yapay zekâ ve bu temelde çalışan teknolojik sistemler üzerine yüklediğimiz anlamların nasıl sonuçlar doğurduğu üzerinde durularak kuram dâhilinde çıkarım sağlanılacaktır. Söz konusu kuramsal altyapı felsefi kavramlar ve felsefi bir paradigma içerisinde verilmelidir. Yapay zekâ alanındaki bilimsel araştırmalar ve eşzamanlı yürütülen teknolojik gelişmelerin bellek izinin nasıl yorumladığını, fiziksel bir altyapı ile bilinç arasındaki bir etkileşimin mümkün olabilirliğini gerçekten gösterilir mi? Bu çalışmada, insan zihninin öğrenme ve öğretmede zihinsel damıtılmış olan bellek kavramı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Anemnesis, Yapay zekâ, Zihin**ABSTRACT**

The anamnesis theory expressed in the dialogue will be analyzed by considering the concept of memory, which is the gift of Mnemosyne from Ancient Greek mythology, by Plato's anamnesis theory developed in Menon and Phaidon dialogue. This theory, which constitutes the threshold between Socratic philosophy and Plato's own metaphysics, will be tried to demonstrate how it is possible for people to have innate knowledge and to derive learning in their own resources. On the other hand, an inference will be provided in the theory option by emphasizing the effects of artificial intelligence and the meanings we place on the technological systems working on this basis. The theoretical background in question should be given within philosophical concepts and a philosophical paradigm. Is it really demonstrated how scientific research and the simultaneous technological developments in the field of artificial intelligence interpret the memory trace, the possibility of an interaction between a physical infrastructure and consciousness? In this section, the importance of the concept of memory on the mental distillation of the human mind in learning and teaching will be emphasized.

Keywords: Memory, Anamnesis, Artificial intelligence, Mind

Felsefe tarihi içerisinde bellek kavramı* ve yapay zekâ ile ilişkisi:

Ön- Sokratikler ve Homer bellek kavramı ile ilgili herhangi bir vurgu bulunmamaktadır. Modern dünyada söz konusu olan birçok konular, gözlerin antik döneme çevrilmesini mecburi kılar. Söz konusu konuların güncel, popüleriteye paralel olarak yeniye ve farklıya olan ilgiler mevcuttur. Birçoğu düşünce tarihinde yerini almaktadır. Mevzu bahis olan konular ne denli güncel olursa olsun, kronolojik çizelgede felsefe tarihine dönüş bir gelenek haline gelmiştir.

Felsefe tarihini zenginleştiren ve cazibesini yükselten ve felsefenin doğuşunu hızlandıran; mitoloji, bellek kavramını anlatmamızda da önemli bir yere sahiptir. Mitolojiyi felsefi bir bağlam olarak tanımlamada; geçmişin bıraktığı etkiler göz ardı edilemez.¹ Sistematik felsefenin doğuşunda, önemli bir rol oynayan mitolojinin izleri hissedilir derecede kendini gösterir. Felsefi düşüncenin dinsel, mitolojik öğelerden arınıp rasyonel zeminde cevaplar arasındaki en önemli etken de mitolojinin kendisi idi. İnsanın doğa ile olan etkileşiminin sonucu olarak evrenin nihai hedefini anlama çabası da tarih akışının istikametini değiştirdi. Yaşam koşulları, inançlar ve gelenekler sorgulanmaya başlandı. Böylece aklın “özgürleşme” olanağı artmıştır.² Felsefenin sözlü ve yazılı tarihine ilişkin çalışmaların hızlı bir şekilde yaygınlaşması hafıza faktörü daha da belirgin bir hale getirmektedir. *Bellek* kavramını Antik Yunan kültüründe zihinsel bir süreç yoludur. Bu önemli yolda merak olarak başlayan *bilme* hatırlama demektir. Bellek, aynı zamanda deneyimlerin birikimi, hatırlama eyleminin de deposudur. Yunan mitolojisinde önemli bir yer tutan Mnemosyne’nin ilksel varlığı bu durumun önemini arttırmıştır.

Mitolojide yer alan güç sahibi kutsal varlıklar aslında “tanrı” ve “tanrıça” olarak görülmüyordu. Titanların ortaya çıkışı ile söylenceler onları tanrı ve tanrıça olarak tanımlamaya ve tanıtmaya başlatmıştır. Yunan mitolojisinde erkek ve dişi Titanlar “Özgün On İkiler” idi. Titan yavrularından biri olan Mnemosyne; belleğin simgesi, ilham perilerini dünyaya getiren tanrıçadır. Yerin (Gaia) ve Gök’ün (Uranus) kızı olan Mnemosyne, yeryüzü ve gökyüzü arasındaki tüm yaşananları belleğe almakla görevliydi.³ Mnemosyne, elinde bilgi ve öğrenme lambasını taşıyan, sözlü geleneğin önemli bir parçasıdır. Bu sebeple belleğin enkarnasyonu olarak da tasvir edilir. Zeus, tanrılar katında saygınlığını ve iktidarı elinde tutabilmek için Mnemosyne ile aşk yaşamıştır. Bu bellek ve güç birliği demektir. Öyle ki bu durum Zeus’un, unutulmuş vahametine kapılıp varlığını sonsuza taşımak isteğinin göstergesidir. Bellek; yaşanan ve öğrenilenleri, geçmişle olan ilişkileri zihinde bilinçli olarak saklayıp tanımlamaktadır. Zeus ve Mnemosyne’ nın çocukları ise belleğin esin perileri olarak dili olmayan bilime ve sanata hayat verecektir. Hakikate gidilecek yolda bilgilerin unutulmasını engelleyerek insanlara aktaracaklardır.⁴ Öte yandan geçmişi kaydeden, gerektiğinde başvuru ve bu nedenle içinde bulunduğu zamanı etkileyen Mnemosyne, *The Iliad* ya da *The Odyssey* gibi uzun destanlar okunmadan önce Homeros gibi şairler için de son derece önemli bir yere

*‘İlkçağ filozoflarında kozmik ilke arayışı’, Yüksek lisans tezinden de yararlanılmıştır.

¹ Alfred, 1998: 45.

² Thilly, 2000: 20.

³ Sears, 2016: 42.

⁴ Eco, 2017: 213.

sahiptir. Sözlü geleneğe ilişkin bu ve buna benzer örnekler belleği görünür bir hale getirmektedir.

Belleğin kavramsallaştırılması konu üzerinden özetleyecek olursak; Yunan mitolojisinde bellek *bilmenin* zorunlu koşuludur. Öyle ki epistemolojik olarak bu durum olağandır. Mitoloji bağlamında ele alınan bellek kavramı tanrıça olarak bilinen Mnemosyne’a dayanmaktadır. Bu nedenle meşrutiye inancı tüm kültürlerde aranan bilgi önceki insanlar tarafından oluşturulmuş belleğin içindedir. Geçmiş birikime sahip olma nedeni de budur. Bununla birlikte yapılan bilimsel ve felsefi çalışmaların ana kaynağıdır. Bu bağlamda bellek yapılan çalışmaların neyi kastettiği ve sorunun hangi bağlamda kullandığını açıklama imkânı sunmaktadır.⁵

İçinde birçok disiplin biriktiren bellek, felsefe için çatı kavram görevini üstlenmektedir. Nihai anlam da bakıldığında bellek kelimesi, incelenmesi zor olan birçok epistemolojik problemi algılamada araştırmacı zihinlerin netleşme sürecini hızlandıracaktır.

Etimolojik olarak bellek(hafıza):depolama ve saklama işlevini yerine getirerek tanımlanmaktadır. İngilizcede *memory* (algısal bellek) duygu, his ve hatırlama olarak anlam kazanır.⁶ Bellek kelimesi sosyal bilimler literatürüne psikoloji alanının katkısı olarak değerlendirilmektedir. Fakat bu kavram birçok disiplini yakından ilgilendirir. Öyle ki, sosyoloji hafızayı toplumsal ilişkiler ile şekillenmesinde, antropoloji mitlerin sosyal yaşamda işlerlik kazanmasında, tarih geleneğinin daha iyi açıklanması ve anlamlanması açısından belleği çalışma alanlarına dâhil etmişlerdir.

Belleğin sosyal bilimler açısından bir diğer önemi, kavramın merkezi bir rol oynamasıdır. Sosyal bilimlerin temel inceleme alanı insandır. Bu sebeple insanı anlamının zaruri yolu da bellekten geçer. İnsanın geçmiş ve gelecek üzerindeki nihai bilme, anlama ve araştırma isteği onu sosyal ya da toplumsal varolan bellekte biriktirmeye veya o bellekte olanı irdelemeye sevk eder. İnsanın, geçmiş yaşam üzerindeki araştırmalarında sık başvurduğu disiplin şüphesiz tarihtir. Belleğin; dönemler, çağlar ve günümüz üzerinde meydana gelen etkisi aynı zamanda felsefe tarihini anlama ve kavramada önemini de açığa çıkartmaktadır.

İnsanoğlunun merak duygusunu, insanlık tarihi boyunca süregelen tüm çağlar ve dönemler, araştırma alanını genişleterek de birçok buluş ve bilimsel faaliyetlerin önünü açmıştır. Dünden bugüne yeniye ve farklıya olan tüm ilgilerimizin seyir alanı yön değiştirmiştir. Teknoloji çağında yaşamaktayız. Bilginin varlığı, aktarımı daha kısa ve daha geniş alanlara yayılması, mevcut bilginin eş zamanlı tüm kanal organlarına da aynı zamanda iletiliyor olduğu gerçeğidir. Teknolojinin sunduğu imkânlar bilgiyi ve keşfedilen her yeni bilgiyi yapay zekâ mutfağından masalarımıza sunduğudur. “Nasıl ki ilk çağlarda en önemli buluş ateşin keşfi ise, yapay zekâ da günümüzün en önemli projesidir” (Aydın ve Değirmenci, 2018: 25). ‘Yapay zekâ teknolojisi günümüz dünyasının en önemli buluşu olduğu gerçeğidir. Antik çağda söz konusu olan bilme

⁵ Chris, 2001: 65.

⁶ Runes, 1991; 195.

isteğini doğuran öğrenme, yapay zekânın günümüzde derin öğrenmeye, doğal dil işleme, hızlı bilgi alışverişi vs. daha birçok kavramları gündemde tutmuştur.

Platon'un Sokrates diyalogunda serimlemiş olduğu anımsama üzerinde bizlere üç evreyi göstermiştir. Birinci evrede, anımsamanın sürekli olup, mutlak bir bilgisizlik halinde bilgiye doğru ani bir yaklaşımdan bahsetmenin mümkün olmayacağıdır. Anımsama, hiç şüphesiz ömür boyu devam eden bir süreç olup, sürecinin zorluğu ve hatalarında mümkün olacağı gerçeği vardır. "Sokrates'in tanımlarının kendilerine tümevarım yoluyla ulaşılan tanımlar olduğunu düşünerek, Platon'un anımsama kuramıyla, ikinci ve üçüncü evreleriyle Sokrates'in gençlik diyaloglarında sergilenen felsefi çalışmalar ve araştırmalar yaparak bilgi türlerinin nasıl kazanılabilecek ve nasıl dile getirilebilecek olduğuna dair onu yeni bir bilgi açığa çıkarmıştır. Platon'a göre açığa çıkarılan her yeni bilgi, zihnin belleğinde ruhta bırakılan izlerin kendisidir. Bu nedendir ki geçmişten günümüze, insanın kendisi; kendini tanıma ve nasıl bir yapıda olduğunu anlamaya çalışmıştır. Özellikle zihnin bu bağlamda nasıl çalıştığı önemli ve her zaman güncel bir konudur. Zihin ve beden probleminden, ruhun zihne atfedilmesine değin birçok felsefi sorunlar ortaya çıkmıştır. İnsana özgü akıl ve zekâ kavramları tanımlanmıştır. Doğru ve yanlış birbirinden ayırt etme yetisi ise akıldır. Sokrates'in ruhun özünde çıkarttığı, açığa vurma bilme kavramı; yapay zekâ da zihinsel süreçte belleğin ana merkezini oluşturuyor olmasıdır.

Yapay zekâ da bellek kavramını önemini ortaya koyacak önemli durum şudur ki; düşünce tarihinde birçok düşünce adamı dönem veya çağlarının sunmuş oldukları imkânlar çerçevesinde bilgiyi veya öğretilerini aktarma olanağı bulmuştur. Teknolojik gelişmelerin hızı ve yapay zekânın mevcut bellek paylaşımı insanın; zekâ, eğitim, öğrenme, sosyal yaşam ve çevre gibi etmenleri ile gelişmektedir. Bilgi aktarımı beşeri aktarımdan daha hızlı ve doğrudan bir paylaşım olanağı yaratmaktadır. Bilginin insandan bilgisayara aktarımı zihinsel gücün olanağı ile mümkünken, yapay zekâ makineleri ise mevcut aktarımın kopyalama yöntemi ile olabilmektedir.

Bellek kavramını bu denli konuşulur kılan ve yapay zekâyı popülerleştiren önemli bir nedendir ki, o da yapay zekânın kalıcı olma durumudur. İnsan, öğrendiği ve deneyimlediği birçok konu ve olayları zaman içerisinde unutmaktadır. İnsanoğlu için önemli olan bu konular, önem derecesi ne denli artarsa unutmama olasılığını da o denli hızlandırır. Unutulan bilgiler öncelikle ayrıntılar olarak ve daha sonra ana bilgiler olarak silinir. Anımsama ile bilgiler geri kazanılabilir lakin unutmama özelliği insanın zihin teneffüsü gibidir. Unutmama özelliği, insanın belleğinin gereksiz verilerle işgal edilmesini önlediği gibi yeni bilgilere de yer açmaktadır. Fakat Yapay zekâ, bilgisayar belleğine yazılmış olan bir veri, bile isteğe silinmediği sürece yapay belleğinde yer alabilir.

KAYNAKÇA

1. Alfred, W.(1998), *Felsefe Tarihi*, (Çev. H. V. Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
2. Chris, H.(2001). *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*,(Çev. A. Arslan), Phoeniz Yayınevi, Ankara.
3. Eco, U.(2017).*Antik Yunan*, (Çev. L. T. Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul.
4. Runes, D.(1991). *The dictionary of philosophy*, New york:Routledge.
5. Sears, K.(2016). *Mitoloji 101: Eski Yunan ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey*, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
6. Thilly, F. (2000). *Felsefenin Öyküsü*, (Çev. İ. Şener), İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
7. İlkçağ filozoflarında kozmik ilke arayışı, Yüksek lisans tezim, 2019, Antalya.

**Мифопоэтика азербайджанской и русской
реалистической прозы рубежа XX-XXI веков
(образ «пороговой» личности)**

Тамилла Алиева

Ардаханский университет, гуманитарный факультет, кафедра русского языка и
литературы

Резюме

В статье рассмотрены общие типологические особенности мифопоэтического направления азербайджанской и русской реалистической прозы рубежа XX-XXI веков. Затронуты исторический контекст и основные тенденции развития мифотворчества в творчестве азербайджанских и русских писателей, предпосылки формирования и поэтическое своеобразие условно-метафорической прозы соответствующего периода. Отдельно изучен мотив переходности и образ «пороговой» личности в произведениях известных писателей. Обозначены направления дальнейших исследований этой актуальной научной проблемы.

Ключевые слова

Русская проза, азербайджанская проза, мифопоэтика, «пороговой» персонаж, мифотворчество, рубеж веков.

Кризис на рубеже XX и XXI веков тоталитарного советского общественного строя, господствующей ортодоксальной идеологии и методологии социалистического реализма глубоко отразились в духовном мире, искусстве и литературе бывших советских народов. Возникшие в этот период литературно-эстетические течения, являющиеся своеобразным продолжением творчества шестидесятников, с одной стороны, принципиально отличались от канонов соцреализма, с другой стороны, возрождали традиции классической литературы и фольклора. В отличие от догматов «социалистической по содержанию» и «национальной по форме» ортодоксальной «советской литературы», многие писатели рубежа веков значительно расширили тематику, углубили содержание и обогатили поэтику литературного процесса новыми жанровыми модификациями и стилевыми средствами, многие из которых генетически восходили к национальным устно-поэтическим традициям. В литературе бывших советских народов взамен тенденциозного освещения социально-бытовых вопросов общества постепенно стали преобладать интерес к вечным проблемам и философской сути бытия, планетарное мышление и условно-метафорическое мироощущение, стремление дойти до глубинных причин и смысла происходящих в мире апокалипсических коллизий.

Таким образом, начался процесс трансформации соцреалистической эстетики, отказ от натуралистической типизации и прямолинейности, авторитарной авторской позиции и в целом от «чужого священного слова и вообще священного и авторитарного слова с его непрекаемостью, безусловностью» (Бахтин М.М., с.337.). В этом процессе кардинального обновления и глубинной трансформации эстетического мировосприятия и поэтики литературного творчества последней трети XX – начала XXI веков особую роль сыграли литературные и устные традиции, в первую очередь мифопоэтический пласт национальных культур. В рассматриваемый период устная традиция и мифопоэтическое мировосприятие стали одними из основных текстообразующих факторов литературы бывших советских народов, благодаря активному диалогу устной традиции с современной словесностью национальные литературы обогатилась оригинальными поэтическими элементами и жанровыми формами.

Должны отметить, что устная традиция стала важнейшим фактором развития не только в традиционном реалистическом направлении, в творчестве «шестидесятников» и «сорокалетних», но в той или иной форме проявилась и в других течениях постсоветской литературы, в частности, таких как «новая волна», «турбореализм», «жестокая проза», «концептуализм», «трансметареализм», «постинтеллектуализм», массовая литература и, наконец, постмодернизм.

Констатируя определяющую роль национальных традиций в развитии мифопоэтических тенденций в литературе бывших советских народов, должны отметить также особое значение в этом процессе западной литературы. Хотя причины возникновения и факторы развития мифопоэтического течения в западной (в том числе латиноамериканской) литературе были иными, связанными с социокультурными, интеллектуально-психологическими факторами, типология этого явления во многом была едина. Основные различия были связаны с идейно-эстетическими особенностями мифопоэтических течений. Если в литературе бывших советских народов мифопоэтическое течение возникло в основном в русле реализма, то в западноевропейской литературе художественно-методологическая база этого явления была гораздо шире, благодаря чему появились и своеобразные направления мифо-фольклоризма: реалистическая, романтическая, экзистенциальная, символическая, психоаналитическая и другие. Реалистическое направление современного мифотворчества же в первую очередь наблюдалось в магическом реализме Г.Г.Маркеса и других представителей латиноамериканской прозы.

С этой точки зрения особое значение имеет творчество таких известных писателей, как Дж.Джойс, Ф.Кафка, Т.Манн, Ж.П.Сартр, А.Камю, Ж.Ануй, Т.Элиот, С.Беккет, А.Рюноске, К.Абе, М.А.Астуриас Х.Борхес и др. В произведениях этих писателей сложились определенные традиции принципиального использования мифа и фольклора, которые оказали большое влияние и на художественную прозу постсоветских народов. Однако, в отличие от мифологизма западноевропейских

литератур, широко исследованного как европейскими, так и российскими учеными, мифопоэтика художественной прозы постсоветских народов, отличающаяся оригинальными художественными особенностями, системно и целенаправленно до сих пор не изучена. В классическом реалистическом и нереалистических направлениях постсоветской прозы рубежа XX и XXI веков устно-поэтические традиции приобрели концептуальное творческое значение, начали функционировать как один из текстообразующих факторов и структурирующих элементов художественной картины мира, способом поэтического мировосприятия.

Эти особенности ярко проявляются в так называемом условно-метафорическом реализме таких писателей, как Ч.Айтматов, В.Распутин, В.Астафьев, В.Маканин, Ю.Самедов, Ч.Гусейнов, М.Сулейманлы, Т.Зульфикаров, Т.Пулатов, а также в начавших формироваться в этот период нереалистических течениях постсоветской прозы – в первую очередь в постмодернизме, к которому обычно относится творчество А.Битова, Вен.Ерофеева, В.Пелевина, Ю.Алешковского, С.Соколова, В.Орлова, А.Кима, Ю.Буйды, В.Шарова, К.Абдуллы, И.Фахми, Ф.Угурлу и др.

В азербайджанской и русской реалистической прозе рубежа веков наблюдаются общие поэтические черты, восходящие к устной традиции и мифологическому мышлению: мистическое осмысление среды и фантасмагоричность художественной картины мира, абсурдность бытия и парадоксальность мышления, ироническое переосмысление традиционных смысловых универсалий и сюжетных инвариантов. Этим особенностям соответствуют дуализм, аморфность и надличностный характер персонажей. Главный герой постсоветской мифопоэтической прозы рубежа веков воспринимает внешний мир как мучительное бремя и отличается внутренней неустроенностью, отчужденностью от среды и самоуглубленной ориентацией вовнутрь. Смысловую основу текстов составляют изображение драматических смятений во внутреннем мире героя и катаклизмов среды, выражение болезненных рефлексий индивидов, парадоксальные ощущения и поступки которых противоречат традиционным ценностям, не укладываются в привычные рамки привычных этических предписаний и здравому смыслу.

Эти черты современного мифотворчества глубоко проявляются в образном мышлении и жанрово-композиционной структуре текстов, которые отличаются авторским переосмыслением традиционных мотивов и смысловых универсалий, трансформацией архаического мифа: «В литературном произведении древняя мифологическая основа предстает в трансформированном виде, ее архетипические элементы меняются, усложняются в соответствии с религиозными и научными представлениями эпохи. Авторские мифы отличаются как типологической общностью, так и оригинальностью мифопоэтической картины мира, в них отраженной, и принципами построения этой картины» (История русской литературы, с.25).

Эти особенности проявляются в первую очередь в семантической и образной структуре

современной прозы. Мифопоэтические образы постсоветской прозы занимают промежуточное место между классическим реализмом и архаической мифологией: от мифа их отличает многозначность и фактическая неисчерпаемость семантики, от традиционной реалистической образности – самодостаточность и замкнутость, от модернистской символики – пластичность и предметность. Самодостаточность, пластичность и многозначность мифопоэтических образов придает им определенную натурфилософскую вещность, антропоморфическое единство идеи и предметности. Эти черты позволяют авторам воссоздать космологическую картину мира, в которой человек предстает как часть мифопоэтического космоса, и познать современность в ее связях с первоосновами бытия, трансформировать архаическую мифологию в соответствии со своим творческим замыслом и запросами эпохи.

Благодаря синтезу метафизики и позитивизма, социально-исторического и мистики, стирается грань между объективно-реальным и иллюзорно-фантастическим, таким образом, художественный мир мифопоэтических текстов характеризуется натуралистической предметностью, основанной на логике «мира чудесного», где ««все иллюзорное действительно», как и обратно: «все действительное может в ней стать иллюзорным». Миф открыто играет этим свойством... На реальности всего иллюзорного основана в мифе материальная реальность обычных тропов и фигур» (Голосовкер Я. Э. с.37).

В постсоветской мифопоэтической прозе также художественные образы, аллегории и символы, метафоры и т.п. не функционируют как условные, фантастические объекты, скрытые сравнения. Эти образы и понятия, «особо нагруженные смыслом, которые приобретают характер мифологем, соотносятся с устойчивым кругом значений в культуре или с архетипической картиной мира» (История русской литературы, с.25). Они лишены «литературной» иносказательности и «так же реальны, как и та общность, под которую они подведены» (Лосев А.Ф., с.138), воплощают абсолютные идеи, которые выводят читателей за рамки социально-бытовой тематики и приобщают к вечным вопросам бытия.

Такая кардинальная смена парадигм стала чрезвычайно активным процессом в общественном сознании и культуре постсоветских народов на рубеже XX и XXI веков. В этот период начался процесс перехода от советских идеологических догм и литературных канонов к общечеловеческим ценностям и свободному литературному творчеству, от единой соцреалистической методологии к идейно-эстетическому плюрализму. В этом процессе особую роль сыграл отход от однобокого позитивизма и поиски новой концептуальной основы мировосприятия и мышления, соответствующей характеру эпохи и литературной ситуации мифологизированной системы ценностей. При отсутствии в общественном сознании новой методологической базы и философских концепций, художественная литература стала основной ареной развития этого процесса. В этих условиях национальные истоки, исходное состояние культуры

стали восприниматься как основа для возрождения национальной культуры и ее перехода в новое состояние. Большинство мыслителей, художников, в том числе литераторов узрели в мифологии и классической словесности нерасчлененное современными катаклизмами первичное цельное состояние культуры. Однако и в азербайджанской, и в русской литературе, имеющих чрезвычайно богатые классические литературные традиции, благодатным источником обновления наряду с мифотворчеством стала также культура начала XX века – сатирический реализм в Азербайджане, литература Серебряного века в России.

В этот период изменились в первую очередь концепция характера, отношение к образу героя. В соответствии с особенностями эпохи, переходного периода истории, в современном литературном мифотворчестве на первый план выдвинулись архетипический мотив переходности и мифопоэтические образы «пороговых» (лиминальных) персонажей. Широкое распространение на рубеже веков мотива переходности и пороговых персонажей в азербайджанской и русской прозе и в целом в художественной литературе бывших советских народов было обусловлено именно переломным характером соответствующей эпохи советской истории, которая началась с начала 60-х годов прошлого столетия. Истоки этого явления можно найти еще в творчестве В.Шукшина, в его рассказах о чудиках и в характере двойственного героя повести писателя «Калина красная» Егора Прокудина, и в целом в «деревенской прозе». Такие персонажи отражали противоречивые процессы эпохи и выражали появившиеся с конца 1950-х годов надежды на изменение идеологической конъюнктуры и общественно-политической системы. Однако эти социально-политические тенденции и надежды общества были зыбкими, бессистемными и иллюзорными. К тому же отсутствовала идеологическая база для социальных обновлений и условия для объективного изображения этих тенденций. Поэтому в творчестве В.Шукшина, В.Астафьева, В.Распутина проявлялось осознанное стремление к мифотворчеству, мифологизации предмета изображения и воссозданию национальной художественной картины мира, альтернативной знаковой модели социума и истории в условно-метафорическом стиле.

В условиях тоталитарного политического режима лишь этот, говоря словами Ф.Ницше, обновленный мифами горизонт мог замкнуть культурное движение и искусство в некоторое законченное целое (Ницше Ф., с.23). Актуализация мифологического мотива переходности и образа «пороговой» личности связана была именно с социально-культурными процессами и универсальным характером семантики этого образа, позволяющей увязать в единое целое исходную ситуацию с современностью.

С этой точки зрения представляют большой интерес работы известного ученого Арнольда Ван Геннепа, связывающего «пороговых» персонажей с лиминальным состоянием, т.е. обрядами перехода, перемены места, социального статуса и т.п. (См.: Тэрнер В., с.168-265). Известный этнолог Виктора Тэрнер считал «пороговые»

личности амбивалентными персонажами, не укладывающимися в рамки какой-либо социальной классификации, не имеющими социального статуса и находящимися "в промежутке между положениями, предписанными и распределенными законом, обычаем, условностями и церемониалом" (Тэрнер В., с. 169)

Этот архетипический образ занимает важное место также в народной философии и устной традиции. Такие широко распространившиеся в фольклорной традиции дуалистические персонажи, как «трикстер», «шут», «изгой», "юродивый", "божий человек", "блаженный", "меджнун" и т.п., восходят к архаическим представлениям о переходном состоянии и выражают коллизию между ортодоксальным и новым мышлением, застоем и прогрессом, традицией и новаторством. Историко-типологический подход позволяет поставить и обосновать вопрос о концептуальности этой темы и персонажа также в классической и современной литературе, в том числе в русской и азербайджанской прозе рубежа XX и XXI веков. Начиная с 60-х годов прошлого столетия, в литературе народов бывшего СССР начались концептуальные изменения, обусловленные переходными явлениями советского общества и, по сути, являлись художественно-эстетической реакцией на противоречивые процессы эпохи. Писатели начали изображать внутренне активного героя, который сталкивался с тоталитарным сознанием и общественным строем. Безысходность ситуации приводило к тому, что герой либо не мог определить свою позицию, либо же замыкался на самом себе и в результате превращался в пассивного созерцателя или же бесцельного бунтаря.

Внутренняя противоречивость, безысходность конфликта, эпический максимализм и незавершенность характера приводили к трагическим последствиям, отчуждению героя от окружающей среды и мучительным поискам истины. Таковы герои известных произведений В.Шукшина («Калина красная», рассказы), И.Шихлы («Буйная Кура»), И.Гусейнова («Телеграмма», «Саз»), Анара («Белая гавань», «Юбилей Данте», "Цейтнот", «Шестой этаж пятиэтажного дома»), Эльчина ("Кумган", "Серебристый фургон", «Голова»), Ю.Самедоглу («День казни»), В.Распутина ("Последний срок", "Прощание с Матерой"), В.Тендрякова ("Ночь после выпуска"), В.Белова ("Привычное дело"), Ю.Трифонов ("Предварительные итоги", "Опрокинутый дом", "Дом на набережной"), П.Проскурина ("Судьба"), М.Сулейманлы ("Кочевье", "Шайтан", "Мельница"), С.Ахмедова ("След на холме", "Зеленый театр", "Станция переливания крови", "К Азыху") и других.

Трагизм характеров, обреченность судеб героев "Буйной Куры" И.Шихлы (Джахандар ага), "Калины красной" В.Шукшина (Егор Прокудин), «Привычного дела» В.Белова (Иван Африканыч), «Шестого этажа пятиэтажного дома» Анара (Неймат, Заур, Тахмина), «Дня казни» Ю.Самедоглу (больной, Гулам, Салима), "Судьбы" П.Проскурина (Захар Дерюгин) обусловлены не только и не столько внутренними причинами, сколько внешними обстоятельствами, так сказать, переломным характером исторической эпохи, тем, что эти «пороговые» личности оторвались от своего

привычного берега, но как персонажи-максималисты не готовы к принятию иных ценностей, примкнуть к другому сообществу.

Такая двойственность и неопределенность, являющиеся основными источниками внутренних катаклизмов и трагизма судьбы героев, проявляются и в изображении социального поведения и окружающей среды персонажа, предметного мира текстов. У двойственных героев русской и азербайджанской прозы часто наблюдаются особенности фольклорного трикстера – образа, поступки которого противоречат не только социальным нормам и этикету, но и здравому смыслу. Такие персонажи, скажем "чудики" Шукшина, Симург М.Ибрагимбекова ("И не было лучше брата"), Ахмед-ветрогон М.Сулейманлы ("Ахмед-ветрогон становится беком") далеки от прямой внешней детерминированности и мотивированности. "Само название "дурак", - отмечает Ю.М.Юдин, - выносит его за рамки обычных социальных связей и общения" (Юдин Ю.М., с.59).

Во многих работах отмечено основное свойство "странных людей, чудиков" Шукшина, поступки которых, как и фольклорных дурачков, не соответствуют социальным нормам, здравому смыслу и логике вещей: стремясь к достижению своей мечты, они не хотят «маленьких норм», противоречат очевидным истинам и живут по правилам «жизни души». Связь своих трагических чудиков с русской мифопоэтической, фольклорной и литературной традицией подчеркивал сам В.Шукшин: "Есть на Руси еще один тип человека, в котором время, правда времени вопиет так же неистово, как в гении, так же нетерпеливо, как в талантливом, так же потаенно и неистребимо, как в мыслящем и умном... Человек этот - дурачок. Это давно заметили (юродивые, кликуши, странники не от мира сего - много их было в русской литературе, в преданиях народных, в сказках)"⁷⁷. Шукшин отмечал, что его "чудики" – не просто "балагуры", "не комедийные персонажи"⁷⁸, а драматические типы. Поэтому конфликт между этим героем и действительностью завершается трагически ("Калина красная", "Сураз", "Жена мужа в Париж провожала...") или же он воспринимается иронически, предстает "антигероем", действующим болезненно аморально, либо комедийно бесцельно ("Срезал", "Крепкий мужик", "Билетик на второй сеанс", "Свойак Сергей Сергеевич", "Ораторский прием").

Так же «бесцельно», вопреки здравому смыслу живут и действуют герои повести М.Ибрагимбекова "И не было лучше брата" Симург и рассказа М.Сулейманлы "Ахмед-ветрогон становится беком" Ахмед-ветрогон.

На оппозиции архетипических смыслов "порядка и бунтарства" построена повесть М.Ибрагимбекова "И не было лучше брата". Жизнь старшего брата Джалил-муаллима состоит из логически взаимосвязанных повторяющихся циклов. В этих циклах, как и в повседневной жизни всему свое место, все запрограммировано. Нормативность существования Джалил-муаллима проявляются во всем, в том числе в его отношении к своему маленькому двору и огороду: "Он прошелся по двору, рассеянно подвесил

виноградную лозу, сорвавшуюся с талвара, недовольно покачал головой, обнаружив, что одна из кистей сильно поклевана птицами, потом подошел к огороду – несколькими грядкам общей площадью пять на четыре метра. Здесь Джалил-муаллим в зависимости от времени года выращивал лук, помидоры, щавель, кресс-салат, а также различные цветы" (Ибрагимбеков М., с.171). Повторяемость, отсутствие новизны проявляются и в его отношении к чтению "Эту единственную в своей жизни книгу перечитывал он каждые полтора-два года" - с. 192. Джалил-муаллим старается воспитать своего брата Симурга таким же "порядочным и солидным", предсказуемым, и вначале это ему удается: "Не было послушнее и лучше брата, чем у Джалил-муаллима, ни у кого в районе, а вполне возможно, и во всем городе" (с. 195). Однако постепенно Симург освобождается от оков Джалил-муаллима, выходит из замкнутого круга, в который хочет заключить его брат. Со временем этот разлад перерастает в открытый конфликт: "идет прахом все, чего он (Джалил-муаллим – Т.А.) добился в жизни с таким трудом, потратив на это долгие годы" (Ибрагимбеков М., с.223).

Однако этот разлад ограничивается бытом, укладом жизни, отношением к семейно-хозяйственным вопросам. Бунт Симурга не становится социальным протестом, протестом против выродившихся ценностей общества и, по сути, он сам также превращается в двойственного, «порогового» персонажа, не имеющего принципиальной позиции, говоря словами А.Камю, рабом собственного характера, воспитания, происхождения: "Что такое бунтующий человек? Это человек, - отмечал А.Камю, - который говорит "нет". Но, отказываясь, он не отрекается: это также человек, который изначально говорит "да". Раб, подчинявшийся приказам всю свою жизнь, вдруг находит новую команду неприемлемой" (Камю А., с.90). Таким образом, в повести подспудно выражается ситуация невозможности перехода из абсолютно нормативной, тотально регламентированной среды в личностный, свободный мир, иллюзию которого создает для себя Симург, а старший брат попадает лишь в своих фрейдистских снах.

Поступки главного героя рассказа М.Сулейманлы "Ахмед-ветрогон становится беком" Ахмеда также с точки зрения «здорового смысла» общества не имеют логического объяснения – каждый год весной он пускается в путь, начинаются его бесцельные и не понятные односельчанам похождения по миру. Его влечет зов души, необъяснимое и непреодолимое чувство. В целом же это формально необъяснимое путешествие героя имеет обновляющий, жизнеутверждающий характер, освобождает героя от оков упорядоченной социальной среды и привычного уклада жизни. В повестях М.Сулейманлы "Шайтан" и "Мельница" также встречаемся с переходной ситуацией, с образами мельницы и мельника, которые как представители пограничной зоны между реальными и мистическими сферами, характеризуются признаками мифологического символа границы. Эти образы семантически амбивалентны и потому доступны для воздействия противоположных сил – космоса и хаоса, добра и зла.

Тема блуждания между мирами, обыденностью и идеальной сферой, родной, русской, обыкновенностью и "африканской" неповторимостью составляет основу романа В.Белова "Привычное дело". Иван Африканыч как «пороговый» персонаж принципиально отличается от героев-бунтарей В.Шукшина, И.Шыхлы, М.Ибрагимбекова, М.Сулейманлы – он приемлет повторяемость времени, «привычный» порядок вещей, бренность материи и человеческой жизни. Подчиняясь открывшейся ему высшей правде жизни, он подчиняется мировым законам и не стремится выйти из вечного круговорота жизни. И это придает ему внутреннюю силу, освобождает от фаталистического восприятия судьбы, таким образом, осознание жизни как тлена, бренности природы, бессмысленности житейской суеты сочетается у него с восприятием неповторимости каждого мига жизни как части вечности, любованием красотой природы и человеческих взаимоотношений. Однако такой дуализм становится источником трагичности характера и судьбы Ивана Африканыча. Он как современная модификация традиционного образа мудреца попал в несвойственную своему характеру среду и переходный период истории. В эпоху кардинального изменения уклада жизни, массового стремления к самосохранению и частному благополучию, подавления духовных основ национального характера идеалы и устремления Ивана Африканыча как философствующего героя, чувствующего свою причастность к высшей инстанции, выглядят трагикомичными, а сам он – жалким и беспомощным неудачником. Таким образом, автор мастерски увязывает традиционную устно-поэтическую тематику и персонаж с актуальными социально-нравственными проблемами современности.

Таким образом, в азербайджанской и русской прозе рубежа XX и XXI веков под воздействием общественно-исторических процессов на базе устно-поэтических традиций сформировалась условно-метафорическое течение, в котором важное место занимало литературное мифотворчество. Многие авторы обращались к мифологии и фольклору, переосмысливали архаические мотивы и идеи, использовали поэтические средства народного творчества в своих произведениях. Среди этих элементов особое место занимали мотив переходного состояния и образ «пороговой» личности, которые соответствовали характеру исторического периода советской и постсоветской действительности. «Пороговые» персонажи служили выражению катаклизмов эпохи, безысходных конфликтов, внутренний мир отчужденного от среды современника. Мифопоэтическая семантика позволяла ввести эти мотивы и образы в контекст универсальных смыслов, мифо-религиозных идей и концептов, а также национальной ментальности.

Литература

Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М., 1979. - С.337.

Голосовкер Я. Э. Логика мифа. М., 1987. – с.37).

Ибрагимбеков М. В один прекрасный день. Рассказы, повести. - М., 1980. - С. 170-248. с. 171).

История русской литературы XX века. Первая половина [Электронный ресурс]: учебник: В 2 кн. – Кн. 1: Общие вопросы / Л.П. Егорова, А.А. Фокин, И.Н. Иванова и др.; под общ. ред. проф. Л.П. Егоровой. – 2-е изд., перераб. – М. : ФЛИНТА, 2014. – 450 с. – с.25.

Камю А. Бунтующий человек // Человек и его ценности, ч.1. - М., 1988. - С.90

Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М., 1976. – С.138.

Ницше Ф. Сочинения. В 2 т. Т.1 – М., 1990. – С. 149. – С.23

Сулейманлы М. Чабан Ибрагим и велосипед. Повести и рассказы. - М., 1981.

Тэрнер В. Символ и ритуал. - М.. 1983. – с.168-265.

Юдин Ю.М. Типология героев бытовой сказки // Русский фольклор. Вып. XIX. - Л., 1979. - С.59.

BİR İŞİ GÜZEL YAPMANIN KUR'AN'DAKİ ADI: İHSAN

NAME IN THE QUR'AN TO DO AN ACTION GOOD: IHSAN

Dr. Öğr. Üyesi Merve SAÇLI

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Şırnak

ÖZET

Yüce Allah biz kullarını “ahsen-i takvîm” üzere, yani gerek ruh gerekse vücut ve şekil açısından en güzel sûrette yaratmış ve bununla beraber her yarattığını güzel yapmıştır. Yarattığı mahlûkâtın dünya hayatındaki varlıkları süresince de lütuf ve ikrâmını üzerlerinden eksik etmemiştir. Buna mukâbil onlardan da bahsettiği bu nimetlerin şükrünü ve gereğini yerine getirmelerini istemiştir. Buna göre kul da tıpkı Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğu gibi başkalarına ihsanda bulunacak, böylelikle Rabbinin rızasını kazanacak ve yine karşılığında O'nun katından daha büyük lütuf ve ihsanlara mazhâr olacaktır. İşte bu noktada karşımıza öyle bir kavram çıkmaktadır ki tüm bir hayatın ana gâyesi ve temel felsefesini öz bir şekilde ifâdeye kâfi gelmektedir. Bu kavram “ihsan”dır. Gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadis-i şeriflerde bu kavrama sıkça vurgu yapılması ve hayatın her alanında böylesine tavsiye buyurulması bizi bu konuyu inceleme isteğine sevk etmiş ve konunun izâhı çabasına yöneltmiştir. Bildirimizde ilk olarak “ihsan” kavramının mâhiyeti üzerinde durulacak, bu noktada Kur'an'a göre ihsanın özne ve nesnelere yer verilecek ve vasıflarına değinilecektir. Sonrasında ise dünya hayatında güzel davranan ihsan sahiplerinin, söz konusu ihsanlarının bir neticesi olarak gerek bu dünyada gerekse uhrevî hayatta nâil olacakları lütuf ve mükâfatlar açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İhsan, Muhsin, Nimet.**ABSTRACT**

Allah The Almighty created us, His servants, as “ahsan e taqweem”, that is, in the most beautiful manner in terms of both soul and body. However, he has made every creature beautiful. During the existence of the creature he created in the world life, he did not deprive them of his grace and blessings. Thus, He asked them to fulfill the gratitude and necessity of these blessings He bestowed. Accordingly, the servant will bestow on others, just as God has bestowed on him. In this way, he will gain the approval of his Lord, and will again be granted to greater favor and rewards. At this point, we come across such a concept that it is sufficient to express the main goal and basic philosophy of a whole life in an essential way. This concept is “ihsan”. The frequent emphasis on this concept in both the Qur'an and the hadiths and the recommendation of such advice in all areas of life have prompted us to research this issue and lead to explanation. In our paper, the nature of the concept of “ihsan” will be emphasized first, at this point the subjects and objects of “ihsan” according to the Qur'an will be included and their features will be mentioned. Afterwards, the grace and rewards of the beneficiaries who behave beautifully in the world life will be explained both in this world and in the divine life.

Keywords: Tafsir, Quran, Ihsan, Mohsen, Blessing.

1. GİRİŞ

“İhsan” kelimesi, Arapça’da “güzel olmak” anlamındaki “h-s-n” kökünden türemiş olup if’al babından masdardır. Sözlükte “güzel olan şeyi yapmak”, “bir şeyi güzel yapmak”, “sağlam yapmak” anlamlarına gelir.¹ Lügâtte ayrıca “hasen”, yüksek kum yığını demek olup üzerine oturan için “ihsan”ın kendisinden türemiş olduğu “ahsene” fiili kullanılır.² “Ahsene” de “yüksek kum yığını üzerine oturdu” demektir. Buna göre yüksek kum yığını üzerine oturma eyleminin çağrıştırdığı zirve mefhumu, ihsanı “imanın özü, ruhu ve kemali; bu cihetle kulluk mertebelerinin de en üstünü”³ olarak tarif eden Şirazlı meşhur dil âlimi Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) tanımında kendisini göstermektedir, diyebiliriz.

İhsanın iki yönü bulunmaktadır:

İlki, bir başkasına iyilik etmek ve nimet vermektir (in’am). İkincisi ise yapacağı işi güzel ve sağlam yapmaktır (itkan).⁴ Türkçede daha ziyâde ilk anlamında kullanımı yaygındır.⁵

İhsanda bulunan kişiye “muhsin” denir. Çoğulu “muhsinîn” şeklinde gelir. Muhsinlerin başı ise Yüce Allah’tır:⁶ “*O ki yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.*”⁷ Buna göre Allah Teâlâ nasıl ihsan sahibiyse insanların da O’nu örnek alarak ihsan sahibi olmaları icap eder. O’nun ihsanı daha ziyade nimetlendirme şeklinde öne çıkmaktadır. Ancak “ihsan”, “in’am”dan daha geneldir.⁸ Her güzel davranış “ihsan” kapsamındadır. Ama her güzel davranışa “in’am” denmez. Çünkü “in’am” nimet vermek (maddeten yardım etmek)tir.⁹

İhsan, adaletin de üstündedir. Çünkü adalet, verilmesi gerekeni vermek, alınması gerekeni de almaktır. İhsan ise verilmesi gerekenden daha fazlasını vermek, alacağından daha azını almaktır. Bundan ötürü ihsan, adaletten üstündür. Adaleti yerine getirmeye çalışmak farz iken ihsanı yerine getirmeye çalışmak nafil ibadet kategorisindedir.¹⁰ Bu sebeple Cenâb-ı Allah ihsan edenlerin sevabını arttırmıştır:¹¹ “*...Yaptığınızı güzel yapın; Allah güzel yapanları sever.*”¹²

¹ İbrahim Mustafa ve dğr., “hsn”, *el-Mu’cemu’l-Vasît* (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, t.y.), 1/174.

² Mütercim Âsim Efendi, “hsn”, *el-Okyanusü’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît* (İstanbul: el-Matbaatü’l-Osmâniyye, 1305), 616.

³ Ebu’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi kitâbi’l-azîz*, nşr. M. Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, t.y.), 2/465.

⁴ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “hsn”, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2006), 134; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, “hsn”, *Umdetü’l-huffâz fî tefsîri eşrafi’l-elfâz*, thk. Mahmud Muhammed ed-Duğaym (İstanbul: Seyyid Neşriyat, 1987), 1/124.

⁵ Ferize Yeksek, *Hadislerde İhsan Kavramı* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

⁶ Süleyman Ateş, “Husn”, *Kur’an Ansiklopedisi* (İstanbul: KUBA (Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı) Yayınları, 1997), 25/288.

⁷ es-Secde 32/7.

⁸ İsfahânî, “hsn”, 134; Ateş, “Husn”, 25/288.

⁹ Ateş, “Husn”, 25/288.

¹⁰ İsfahânî, “hsn”, 134; Halebî, “hsn”, 1/124; Ateş, “Husn”, 25/289.

¹¹ Halebî, “hsn”, 1/124.

¹² el-Bakara 2/195.

Cibril hadisi olarak meşhur olan hadiste ise, “ihsan” a iman ve islâmın üstünde bir mana verilmiş ve ihsan, Allah’ı görürcesine ibadet etmek şeklinde tanımlanmıştır.¹³ Nitekim hadiste “İhsan Allah’a O’nu görüyormuşçasına ibadet etmendir; her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni muhakkak görür.” buyrulmaktadır.¹⁴ Zaten hadisteki bu tanım, “ihsan”ın en güzel tanımı kabul edilmiştir.¹⁵ Demek ki dinde “ihsan”, Kendisini görür gibi Allah’a ibadet etmektir. Daha genel olarak “ihsan”, kişinin yaptığı işleri Allah’ın beğeneceği şekilde güzel yapmasıdır. Mü’minin hem dünya hem de ahiret işleri güzel olmalıdır. Çünkü mümin her şeyi güzel yapan Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmalıdır.¹⁶ Nitekim Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) de *Kitabu’t-Ta’rifât*’ta ihsanı “basiret nuruyla Rabbü’l-alemin’in huzurunda olduğunu tasavvur ederek kulluğu yerine getirmek” şeklinde tarif etmektedir.¹⁷

Kur’an-ı Kerim’de “ihsan” kavramı hem Allah’a hem de insanlara nispet edilerek yetmiş aşkın ayette masdar, fiil ve isim şeklinde geçmekte, bu ayetlerin bir kısmında “başkasına iyilik etmek”, bir kısmında “yaptığı işi güzel yapmak” manasında, çoğunda ise herhangi bir belirlemeye gidilmeden mutlak anlamda kullanılmıştır.¹⁸ Hadislerde de aynı kullanımlara geniş olarak rastlanmaktadır. Her iki kaynakta kelime Allah’a nisbet edildiğinde, “O yarattığı her şeyi en güzel yapmıştır.”¹⁹ ve “O sizi şekillendirdi ve şeklinizi güzel yaptı”²⁰ mealindeki ayetlerde olduğu gibi Allah’ın kusursuz yaratıcılığını veya “Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun”²¹ ve “Allah ona rızık ihsan etti.”²² örneklerinde görüldüğü üzere O’nun kullarına lütfkârlığını, cömertliğini ifade etmektedir.²³

Ancak Hz. Peygamber’in, “Allahım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlâkımı da güzel yap” duasında olduğu gibi özellikle Allah için kullanıldığında bu iki anlam arasında kesin bir farktan söz edilemez. Çünkü Allah’ın fiillerinin güzelliği ve mükemmelliği aynı zamanda O’nun lutufkârlığıdır.²⁴

İhsan, kullara nisbet edildiğinde ise; “İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyi etmeyiz.”²⁵, “Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş olursunuz...”²⁶ ve “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır....”²⁷ mealindeki ayetlerden anlaşıldığına göre, dünyada Allah’ın rızasını gözeterek bir

¹³ Ateş, “Husn”, 25/290.

¹⁴ Buhârî, “İman”, 37.

¹⁵ Mustafa Çağrı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/545.

¹⁶ Ateş, “Husn”, 25/290-291.

¹⁷ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, “İhsan”, *Kitâbu’t-Ta’rifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 14.

¹⁸ Çağrı, “İhsan”, 21/ 545.

¹⁹ es-Secde 32/7.

²⁰ et-Teğâbün 64/3.

²¹ el-Kasas 28/77.

²² et-Talak 65/11.

²³ Çağrı, “İhsan”, 21/ 545.

²⁴ Çağrı, “İhsan”, 21/ 545.

²⁵ el-Kehf, 18/30.

²⁶ el-İsrâ 17/7.

²⁷ Yûnus 10/26.

takım güzel davranışlarda bulunmayı, böylelikle bunun ancak kendilerinin faydasına olacağı ve karşılında da fazlasıyla mükâfatlandırılacakları anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla bu kavram temelde üç manayı şâmilidir:

- Bir şeyi güzel ve sağlam yapmak,
- Her daim Allah'ın huzurunda olduğunun bilinciyle davranmak,
- Tüm mahlukata karşılıksız iyilikte bulunmak.²⁸

Bununla beraber iman, islâm, takva, ihlas, in'âm, infak, birr, hayr ve ma'ruf kavramları da ihsanla mana irtibatı bulunan yakın anlamlı kelimeler olup seyyie, münker, şerr, fahşa, bağı, israf, buhl ve kabih kelimeleri de manaca karşı ve zıt istikametinde yer alan kavramlardır.

2. KUR'AN'A GÖRE İHSANDA BULUNULACAK KİŞİLER

Yüce Kur'an, güzel davranan ihsan sahiplerini müjdelediği gibi Nisa sûresinin 36. âyet-i kerîmesinde bu ihsanın öncelikli olarak kimlere yapılması gerektiğinin bilgisini de vermektedir: *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anababaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*²⁹ Buna göre âyette bir öncelik sıralaması gözetilmektedir. Bu sıralamanın en başına ise anne baba yer almaktadır.

Aslında ana babaya ihsân emri Kur'an-ı Kerim'in başka âyetlerinde de vurgulanmaktadır: *"De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin..."*³⁰ Kur'an-ı Kerim'de ana-babaya ihsanda bulunmayı emreden âyetlere bakıldığında dikkati çeken ilk husus, genellikle bu emre Allah'a şirk koşmaksızın itaatten hemen sonra yer verilmesidir. Bu da bize onlara itaat ve ihsanda bulunmanın ne derece önem arz ettiğini gösterme açısından dikkat çekicidir. Nimet verene teşekkür etmek hem aklın hem de şer'an gerekli bir davranış olup Allah Teâlâ kendisinden sonra ikinci derecede nimet verme vasfına sahip olan ana babaya da görüldüğü üzere ihsan edilmesini emretmektedir.³¹ *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. 'Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster' diyerek dua et."*³² Buna göre âyet ana babaya ihsânın yollarını; kendilerine "öf" dahi dememek, onları azarlamamak, onlara güzel söz söylemek, onlara tevâzu göstermek

²⁸ Metin Ocak, *Kur'an'da İhsân ve Muhsin Kavramları* (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999), 20.

²⁹ en-Nisâ 4/36.

³⁰ el-En'âm 6/151.

³¹ Kadir Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 84.

³² el-İsrâ 17/23.

ve onlar için dua etmek şeklinde formüle etmek sûretiyle yol göstermektedir. Bu konu o denli önem arz etmektedir ki sadece İslâm'a mahsus olmayıp Kur'an bize geçmiş şeriatlerde de emredildiğini haber vermektedir: “*Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan, 'Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin' diyerek söz almıştık...*”³³

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen şu hâdise de ana baba hakkının önem boyutunu gözler önüne sermektedir. Zikredildiğine göre bir adam; “Yâ Rasulallah! Ben en çok kime iyilik edeyim?” diye sormuş, Peygamberimiz (s.a.v.) de “Annene” diye cevaplamıştır. Adam “Sonra kime?” demiş, O da yine “Annene” demiştir. Adam yine sormuş, Peygamberimiz (s.a.v.) tekrar “Annene” buyurmuş, adam yine sorunca o zaman “Babana!” buyurmuşlardır.³⁴

Akrabaların hakkı ise ana-baba hakkının bir uzantısı gibidir. Çünkü insan, ana babası ile olan bağları vasıtasıyla akrabalarına bağlanır. İşte bu sebepten ötürü Allah Teâlâ, akrabayı ana babadan sonra zikretmiştir.³⁵ Akrabaya ihsan da yine ana babaya ihsan etmek gibi vaciptir. Nitekim Kur'an'da: “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder...*”³⁶ buyrulmaktadır. Bununla birlikte Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de kullarına akrabalık bağına riayetsizlikten sakınmalarını net bir şekilde emretmektedir: “*...akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*”³⁷ Allah Resûlü (s.a.v.) de “Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse akrabasını görüp gözetin”³⁸ buyurmak sûretiyle konunun ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

Yetim, buluş çağından evvel babasını kaybetmiş olan çocuğa denir.³⁹ Yetimlere ihsan da akraba haklarını gözetmenin bir uzantısı gibidir. Yetim, kendi ihtiyaçlarını görecektir, haklarını savunabilecek bir imkânı olmadığı için ona yardımcı olacak birisine muhtaçtır.⁴⁰ Ancak kimi zaman, onların bakımlarını üstlenen kişiler tarafından da istismara maruz kalabilme durumu söz konusudur. Böyle kimseler, yetimleri himaye altına aldıkları için onları minnet altında bırakarak yaptıkları iyilikleri başlarına kakabilirler ya da ailenin diğer bireylerinden daha farklı bir muamele göstererek bu çocuklara hem mânevî hem de fiziksel şiddet uygulayabilirler. Halbuki Allah Teâlâ yetimlere karşı merhametsizce davranmayı, onları itip kakmayı yasaklamış ve bu tür kötü davranışlar sergileyenleri de kınamıştır:⁴¹ “*Dini yalanlayanı gördün mü? İşte yetimi itip kakan, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur.*”⁴² Resulullah (s.a.v.) de yetimi gözetmek hakkında şöyle buyurmuştur: “Ben ve yetime bakan kimse, (şehâdet parmağıyla orta

³³ el-Bakara 2/83.

³⁴ Buhari, “Edeb”, 2.

³⁵ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn el-Kureşî er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir: Mefâtihi'l-Ğayb*, trc. Lütfullah Cebeci vd., (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 3/183-184.

³⁶ en-Nahl 16/90.

³⁷ en-Nisa 4/1.

³⁸ Buhari, “İlim”, 37.

³⁹ İsfahânî, “Ytm”, 569.

⁴⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, 3/184.

⁴¹ Cemal Ağırman, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 18.

⁴² el-Mâûn 107/1-3.

parmağını biraz açmak sûretiyle işaret ederek) Cennet'te şöyle bulunacağız!”⁴³ Yetime ihsan görüldüğü gibi büyük önem arz etmektedir. Bu ihsan onun malını koruyup kollamakla olacağı gibi ona hoş muameleyi de içermektedir.⁴⁴

Yetimlerden sonra ihsâna müstehak olan bir diğer grup da yoksul kimselerdir. Âyette “mesâkîn” (miskinler) olarak ifâde edilmektedir. Miskin kelimesi konaklamak manasındaki “skn” kökünden gelmektedir. Denir ki, sanki fakirlik, yoksul kişide konaklamıştır.⁴⁵ Elmalılı (ö. 1942) ise miskine “yoksulluktan durgun bir hale gelmiş” demektedir. Ona göre miskin, hiçbir şeye sahip olmayan çaresiz yoksula denir. Bir görüşe göre de yeterli miktar malı olmayana denir.⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de miskinden bahsedilirken hep “başkasının malında hak sahibi” olarak anlatılır.⁴⁷ Yoksullara ihsanda bulunmak da hem bireylerin tek tek refahı hem de tüm bir toplumun dayanışma içerisinde olması bakımından büyük önem arz etmekte ve ayetlerde sıkça vurgulanmaktadır.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de yoksullara ihsanın ardından yakın ve uzak komşuya ihsanı emretmiştir. Burada yakın komşunun, evi yakın veya akrabadan olan komşu, uzak komşunun ise evi uzak veya akrabadan olmayan yahut da müslüman olmayan komşu olduğu söylenmektedir.⁴⁸ Bir hadis-i şerifte Resulullah (s.a.v.) komşu hakkında ilgili olarak; “Cebrail (a.s.) bana komşu hakkında o kadar aralıksız tavsiyede bulundu ki komşuyu mirasçı kılacağını zannettim.”⁴⁹ buyurmuşlardır. Bu hadis de komşuluk hakkının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere yakın ve uzak komşuya maddî yahut mânevî manada ihsanda bulunmak da yerine getirilmesi gereken bir emr-i ilâhîdir.⁵⁰

Âyetin devâmında yakın arkadaşta da ihsanda bulunulması emredilmektedir. Elmalılı, âyetteki arkadaştan maksadın öğrencilik, sanatkârlık, yolculuk gibi herhangi bir faydalı işte beraber bulunan arkadaş ve yoldaş demek olduğunu, bu mananın karı-kocayı da kapsadığını zikreder.⁵¹ Kurtubî (ö. 671/1273) ise burada kastedilenin yol arkadaşlığı olduğunu söyler.⁵² Bir hadiste “Bütün mü'minleri birbirine merhamette, muhabbette, lütuf ve şefkatte sanki tek vücut misali görürsün. O vücudun bir uzvu hastalanınca, öbür uzuvları birbirlerini hasta uzvun elemine, uykusuzluk ve harâretle iştirâke çağırırlar (hasta uzvun elemine paylaşırlar)” buyrulmuştur.⁵³

⁴³ Buhari, “Talak”, 25.

⁴⁴ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 90.

⁴⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/184-185.

⁴⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, t.y.), 7/495.

⁴⁷ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 90. İlgili âyetler için bkz. el-Mâide 5/95, el-Enfâl 8/41, et-Tevbe 9/60, en-Nur 24/22.

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/561.

⁴⁹ Buhari, “Edeb”, 28.

⁵⁰ Ocak, *Kur'an'da İhsân ve Muhsin Kavramları*, 73.

⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/561.

⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 1997, 5/198).

⁵³ Buhari, “Edeb”, 27.

Bu hadis mü'minlerin arkadaşlığının nasıl olması gerektiğini ve aralarındaki ihsanı çok güzel ifade etmektedir.

Ayette⁵⁴ yer alan “ibnü's-sebîl” ifadesinden muradın ise genellikle, yolcu veya misafir olduğu söylenmiştir. Yolda kalmış, memleketinden ayrılmış olana denmektedir.⁵⁵ Yolcu; sefere çıkan, yahut iyilik ve faydalı bir iş için yolculuk yapan ve gittiği yere yardımsız olarak ulaşamayan kimsedir.⁵⁶ Yolcuya bir şeyler vermek, yumuşak davranmak, gitmek istediği yeri göstermek ve doğruya yöneltmek de ona yapılacak iyilikler cümlesindendir.⁵⁷

Ayette⁵⁸ yer alan “ellerinizin altında bulunanlar”dan maksat köle, cârîye ve hizmetçilerdir. Köle, hukûkî, iktisâdî ve sosyal bakımdan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde kabul edilen kimseye denir. Kadın olursa cârîye adı verilir.⁵⁹ Kölelere ihsan ise onlara güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklememek, onlara kırıncı sözlerle eziyet etmeyip güzel davranmak ve onlara ihtiyaçları olan yiyecek ve giyeceği vermek şeklinde söz konusu olur.⁶⁰ Günümüzde ise kölelik kaldırılmıştır, ancak bugün iş gücü anlamında hizmet alınan kimseler de için bu prensiplerin gözetilmesi gerektiği bir hakikattir.

3. KUR'AN'DA MUHSİNLERİN ÖZELLİKLERİ

“Muhsin” ihsanın fâilidir, yani ihsanda bulunan kimseye “muhsin” denmektedir. Âyetlere baktığımızda hakikî anlamda muhsinin Allah Teâlâ olduğunu görürüz: “*O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır...*”⁶¹, “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”⁶² Allah Teâlâ, insanları ve diğer varlıkları hem en güzel sûrette yaratmış hem de onlara sayısız nimetler bahşetmiş, her daim bol lütuf ve ihsanda bulunmuştur: “*Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Hakikaten Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir.*”⁶³, “*...De ki lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.*”⁶⁴ Allah Teâlâ tüm bunların neticesinde kullarından da tıpkı Kendisi gibi ihsanda bulunmalarını ve güzel iş yapmalarını istemiştir: “*Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et...*”⁶⁵

Allah'ın emrettiği doğrultuda muhsin olan kullara gelince onların en belirgin vasıfları hiç şüphesiz iman sahibi olmalarıdır: “*İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman*

⁵⁴ en-Nisâ 4/36.

⁵⁵ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 91.

⁵⁶ Ocak, *Kur'an'da İhsân ve Muhsin Kavramları*, 76.

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/198-199.

⁵⁸ en-Nisâ 4/36.

⁵⁹ Hamdi Yusufoglu, “Köle, Kölelik”, *Şamil İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1991), 3/392.

⁶⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 8/33-34.

⁶¹ es-Secde 32/7.

⁶² et-Tîn 95/4.

⁶³ en-Nahl 16/18.

⁶⁴ Âl-i İmran 3/73.

⁶⁵ el-Kasas 28/77.

ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebatır). Allah iyi ve güzel yapanları sever.”⁶⁶ Burada görüldüğü gibi iman edenlerle güzel iş yapanlar, yani muhsinler bir arada ve öncelikle iman zikredilmiştir. Ayrıca Cibril hadisindeki sıralama da imanın her şeyin temel esası olduğunu ve diğer birtakım şeylerin onun üzerine bina edileceğini göstermektedir. Buna göre muhsin olabilmek için evvela mü'min olmak gerekir.⁶⁷

Muhsinlerin bir diğer özelliği de salih amel işlemeleridir. Mü'min, salih amellerle imanını güzelleştirip ihsan mertebesine ulaşır.⁶⁸ Salih amel, mümin için dünyada ve âhirette yararlı bütün işleri, tutum ve davranışları kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir.⁶⁹ Kur'an-ı Kerim'de muhsinlerden bahsedilirken onların imandan sonra salih amel işledikleri bildirilmektedir: “İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (salih amel işleyenler), (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların (ihsanda bulunanların) ecrini zâyi etmeyiz.”⁷⁰

Kur'an'da takva sahiplerinden bahsedilirken onların güzel davranışlarda bulundukları söz konusu edilmekte ve muhsin olarak nitelendirilmektedirler: “Rabbimizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun! O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları (muhsinleri) sever...”⁷¹

Muhsinlerin bir diğer vasfı da malı Allah yolunda harcamak, yani infaktır. Allah Teâlâ Kur'an'da infakı emretmekte ve bunu yapanları muhsin olarak nitelemektedir: “Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri (muhsinleri) sever.”⁷²

Sabır da muhsinin başta gelen özelliklerinden birisidir. Kur'an'da bu konudaki ayetlere bakıldığında muhsin olabilmek için mutlaka sabırlı olmak gerektiğini görürüz:⁷³ “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma! Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle (muhsinlerle) beraberdir.”⁷⁴

Cihad, düşmana karşı savunmada bütün gücünü harcamak olup; açıkça kendini belli etmiş düşmana, şeytana ve nefse karşı olmak üzere üç türdür.⁷⁵ Şu âyette cihad, saydığımız üç türe de şamildir ve böyle bir cihad sonucu da Allah'a yakınlaşma işi gerçekleşir:⁷⁶ “Ama bizim

⁶⁶ el-Mâide 5/93.

⁶⁷ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 102.

⁶⁸ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 39.

⁶⁹ Hayreddin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/90.

⁷⁰ el-Kehf 18/30.

⁷¹ Âl-i İmran 3/133-135.

⁷² el-Bakara 2/195.

⁷³ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 105.

⁷⁴ en-Nahl 16/127-128.

⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/504.

⁷⁶ Ocak, *Kur'an'da İhsân ve Muhsin Kavramları*, 125.

uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.”⁷⁷ Cihad, Allah’ın rızasına uygun bir şekilde yaşama çabası olduğuna göre muhsin muhakkak cihadla iç içedir. Çünkü Allah’ın rızasını kazanmak her üç düşmana karşı savaşmayı gerektirir. Buna göre muhsin, hayatı boyunca cihadla yükümlüdür.⁷⁸

Kur’an’da muhsinlerin kendilerini Allah’a verdiklerinden, bütünüyle O’na yöneldiklerinden bahsedilmektedir: “...Kim muhsin olarak yüzünü Allah’a döndürürse (Allah’a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır ne de üzüntü çekerler.”⁷⁹

Muhsinlerin diğer önemli özellikleri de öfkelerine sahip çıkıp affedici olmalarıdır: “O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları (muhsinleri) sever.”⁸⁰

4. İHSANIN NETİCELERİ

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de Kendisine iman eden ve bunu ihsanla destekleyen kullarını bazı müjdelerin beklediğini haber vermektedir. Bu müjdelerden en kıymetlisi hiç şüphesiz O’nun sevgisi ve beraberliğidir: “...Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri (muhsinleri) sever.”⁸¹, “Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma! Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle (muhsinlerle) beraberdir.”⁸²

Yüce Allah kullarının ihsanına karşılık olarak onlara nice güzel nimetler bahsettiğini bildirmiştir: “Andolsun biz Musa’ya da Harun’a da nimetler verdik. Onları ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık. Kendilerine yardım ettik de galip gelen onlar oldu. Her ikisine de apaçık anlaşılan bir kitabı (Tevrat’ı) verdik. Her ikisini de doğru yola ilettik. Sonra gelenler içinde, namlarına şunu bıraktık. Musa ve Harun’a selam olsun. Doğrusu biz, iyileri (muhsinleri) böylece mükâfatlandırırız.”⁸³ Bununla beraber kendilerine verilen nimetlerin hidayet ve rahmetle tamamlandığı da ifade edilmiştir: “Sonra iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Musa’ya da Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik.”⁸⁴, “Ondan önce de bir rahmet ve rehber olarak Musa’nın kitabı vardır. Bu (Kur’an) da, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara (muhsinlere) müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır.”⁸⁵ Bu hikmetli kitabın aslî ve devamlı niteliği muhsinlere hidayet ve rahmet olmasıdır. Onları dosdoğru yola sevk eder ve o yola giren

⁷⁷ el-Ankebut 29/69.

⁷⁸ Özkan, Kur’an-ı Kerim’de İhsan Kavramı, 107.

⁷⁹ el-Bakara 2/112.

⁸⁰ Âl-i İmran 3/134.

⁸¹ el-Mâide 5/13.

⁸² en-Nahl 16/127-128.

⁸³ es-Sâffât 37/114-121.

⁸⁴ el-En‘am 6/154.

⁸⁵ el-Ahkaf 46/12.

insan bir daha yolunu yitirmez. Kalplere verdiği hidayet ve rahmetle, gönüllere akıttığı huzur ve emniyetle iyi davrananlar için bir rahmettir, onları hayra ve felaha vardırır.⁸⁶

Kur'an'da muhsinlerin, kendilerine hüküm-hikmet ve ilim verilmek suretiyle mükâfatlandırıldığı bildirilmektedir. “(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları (muhsinleri) biz böyle mükâfatlandırırız.”⁸⁷, “Musa yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları (muhsinleri) biz böylece mükâfatlandırırız.”⁸⁸

Yüce Allah bizlere Kur'an-ı Kerim'de güzel davrananların ihsanının karşılıksız kalmayacağını ve mükâfatlarının hiçbir şekilde zâyi olmayacağını bildirmektedir: “İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyi etmeyiz. İşte onlara, alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar Adn cennetlerinde tahtlar üzerine kurularak orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın dibâdan yeşil elbiseler giyecekler. Ne güzel karşılık ve ne güzel kalma yeri!”⁸⁹

Muhsinler Kur'an-ı Kerim'de çok çeşitli müjdelere mazhar kılınmaktadırlar. Onların ecirlerinin zâyi edilmeyeceği Kur'an'da defâlarca bildirilmiş, bununla beraber onlar için büyük mükâfatların olduğu, yaptıklarına daha güzel bir karşılıkla mukabele edileceği ve bu karşılığın da fazlasıyla olacağı müjdelenmiştir: “Eğer Allah'ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar (muhsinler) için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”⁹⁰, “Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Bu, Allah'ın, kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir.”⁹¹, “...zira biz, iyi davrananlara (muhsinlere) (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.”⁹²

Allah'ın mağfireti kula olan muhabbetinden ileri gelir; normal olarak, sevmeyen bağışlamaz.⁹³ Buna göre Allah muhsin kullarını sevdiği gibi onları bağışlar da: “Biz insana, ana babasına iyilik etmesini (ihsanı) tavsiye ettik... İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, kendilerine verilen doğru bir sözdür.”⁹⁴

Muhsinlerin Rableri katında zayı olması söz konusu olmayan, teminat altında olan bir mükâfat, korkuya yer tanımayan tam bir emniyet ve hüznün karışmadığı bitmeyen bir surur vardır.⁹⁵ Güzeli, iyiyi ve insanlığa faydalı olanı üreten insan, korku içinde olmaz ve üzüntü çekmez: “Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun

⁸⁶ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, çev. Emin Saraç vd. (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1993), 11/461.

⁸⁷ Yûsuf 12/22.

⁸⁸ el-Kasas 28/14.

⁸⁹ el-Kehf 18/30-31.

⁹⁰ el-Ahzab 33/29.

⁹¹ en-Necm 53/31.

⁹² el-Bakara 2/58.

⁹³ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 117.

⁹⁴ el-Ahkaf 46/15-16.

⁹⁵ Kutub, *Fî zilâl*, 1/220.

ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır ne de üzüntü çekerler.”⁹⁶ Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerim’de muhsin kullarına ahiret sevâbının güzelliğini de müjdelemiştir: “Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi) ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah, iyi davrananları sever.”⁹⁷ Bu dünyada iken Allah Teâlâ’nın emirlerini tutup yasaklarından sakınan muhsinler, âhirette cennetlerin içinde ve pınarların başında olacaklardır.⁹⁸ “Şüphesiz ki Allah’a isyandan sakınanlar, cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. Rablerinin kendilerine verdiği alarak . Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı. (muhsinlerdi.)”⁹⁹

SONUÇ

“Hsn” kökünden türemiş olan ihsan kavramı Kur’an’da türevleriyle beraber pek çok yerde geçmekte olup sözlükte bir şeyi güzel ve sağlam yapmak gibi anlamlara gelirken Cibrîl hadisinde “Allah’a, O’nu görüyormuşçasına ibadet etmek” şeklinde tanımlanmıştır.

İhsanın ifâde ettiği manalara yakın anlamlar arz eden bir takım kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: iman, islam, takva, ihlas, in’am, infak, birr, hayır ve ma’ruftur. Yine sabır, salih amel, adâlet, kerem, menn ve cihad kavramları da ihsana yakın anlamlar taşımaktadırlar. Ayrıca seyyie, münker, şerr, fahşa, bağy, israf, tebzir, buhl ve kabih gibi kavramlar da ihsanın tam karşısında yer almakta ve ona zıt birer anlam ifâde etmektedirler.

Kur’an-ı Kerim bizlere ihsanda bulunulması gereken kimseleri de sırasıyla bildirmektedir. Buna göre kişinin evvelâ ana-babasına, sonrasında da akrabalarına, yetimlere, yoksullara, komşularına, arkadaşlarına, yolculara, köle, câriye ve hizmetçilere ihsanda bulunması gerekmektedir.

Allah Teâlâ muhsinlerin başıdır, gerçek ve mutlak Muhsin hiç şüphesiz O’dur. Bununla beraber kulları da birtakım vasıflara sahip olduklarında muhsin olarak nitelenebilmektedirler. Buna göre onlar iman edip salih amel işledikleri, takva prensibini gözettikleri, mallarını O’nun yolunda harcadıkları, her hususta sabrı gösterdikleri, Allah rızası için cihad ettikleri, kendilerini Allah’a adadıkları ve öfkelerini yenerek af yolunu tuttukları takdirde muhsinlik pâyesine hak kazanırlar.

Tüm bunların neticesinde de Allah Teâlâ’nın sevgi ve beraberliğine, O’nun katından türlü nimetlere, hidâyet ve rahmetine mazhar olurlar; kendilerine hikmet ve ilim bahşedilen kullar arasına girerler; ecirleri de asla zâyî olmaz. Ayrıca, Allah tarafından büyük bir mükâfata kavuşurlar; O’nun mağfiretine nâil olurlar; korku ve hüzünden emin kılınırlar; ahiret sevabının

⁹⁶ el-Bakara 2/112.

⁹⁷ Âl-i İmran 3/146-148.

⁹⁸ Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 7/552-553.

⁹⁹ ez-Zâriyât 51/15-16.

güzelliği ile müjdelenirler ve en sonunda ebedî huzuru tadacakları cennet onlar için söz konusu olur. İşte tüm bunlar ihsan üzere bir hayat yaşamamanın karşılığıdır.

KAYNAKÇA

Ağırman, Cemal. “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 9-30.

Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyanusu'l- Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. İstanbul: el-Matbaatü'l-Osmâniyye, 1305.

Ateş, Süleyman. “Husn”. *Kur'an Ansiklopedisi*. İstanbul: KUBA (Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı) Yayınları, 1997.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Çağrı, Mustafa. “İhsan”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*. nşr. M. Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrafi'l-elfâz*. thk. Mahmud Muhammed ed-Duğaym. İstanbul: Seyyid Neşriyat, 1987.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.

Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1997.

Kutub, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'an*. çev. Emin Saraç vd.. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1993.

Mustafa, İbrahim vd.. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.

Ocak, Metin. *Kur'an'da İhsân ve Muhsin Kavramları*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999.

Özkan, Kadir. *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn el-Kureşî. *Tefsîr-i Kebir (Mefâtihu'l-Ğayb)*. çev. Lütfullah Cebeci vd.. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.

Taberî, Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsiri*. trc. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd.. İstanbul: Hikmet Neşriyat, t.y.

Yeksek, Ferize, *Hadislerde İhsan Kavramı*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yusufoğlu, Hamdi. “Köle, Kölelik”. *Şamil İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1991.

**KUR'ÂNÎ BİR ÖĞÜT OLARAK YAPILAN İYİLİĞİN KIYMETİNİ YERE
DÜŞÜRMEK**

NOT TO LOSE THE VALUE OF FAVOR DONE AS A COURSE OF THE QUR'AN

Dr. Öğr. Üyesi Merve SAÇLI

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Şırnak

ÖZET

İhlâs ve samimiyet, yapılan tüm işlerin özüdür. İçten gelerek yapılan bir işin değerini hiçbir şeyle kıyas etmek mümkün değildir. Ancak bazen bazı iyi ve güzel davranışlar, fâillerinin taşımış oldukları kötü ve fâsid niyet sebebiyle anlam kaybına uğramaktadır. Örneğin yapılan bir iyilik şayet sırf Allah rızası ve başka kimselere faydalı olmak adına hâlis bir niyete uygun olarak gerçekleştiriliyorsa gerek insanlar gerekse Allah indinde hak ettiği kıymete elbette ulaşacaktır. Fakat söz konusu iyilikte ya da görünürde iyi gibi duran bu eylemde başkalarına gösteriş yapmak gibi hoş ve samimi olmayan bazı niyetler gözetilmişse o takdirde bu amelin değeri de bu niyet nispetinde söz konusu olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Ameller niyetlere göredir” buyurarak bu hakikate dikkatleri çekmiştir. Buna göre bir amelin değeri sonucundan ziyade başlangıcına, yani işin başında onda gözetilen niyete göredir. Kur’ân-ı Kerîm’de de bu noktaya, infak etmede gösteriş ve başa kakma çerçevesinde değinilmiş olup inananlara böyle yaparak amellerinin kıymetini düşürmemeleri konusunda ikazda bulunmaktadır. Bizim de bildirimizde amacımız, yapılan iyiliklerin değerini düşürecek böyle bir tehlikeye Kur’an perspektifinden bir çözüm arayışı ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’an, İyilik, Niyet, Kıymet.**ABSTRACT**

Sincerity and candor are the essence of all work done. It is not possible to compare the value of an act done intimately with anything. However, sometimes some good behaviors lose their meaning due to the bad intentions of those who do. For example, if a favor is carried out in accordance with a sincere intention just to gain the consent of Allah and be beneficial to other people, it will surely reach the value it deserves both in people and in God. But if some unpleasant and insincere intentions such as showing off others are shown in this favor or in this action that looks good in sight, then the value of this purpose will be in proportion to this intention. As a matter of fact, The Prophet (pbuh) drew attention to this truth by saying, “The deeds are according to intentions”. Accordingly, the value of a deed is based on the beginning rather than the result, that is, the intention that is observed in it at the beginning of the work. In the Qur'an, this point is also mentioned in the framework of showing off and taunting dealing with charity, and believers are warned not to undermine their deeds by doing so. In our paper, our aim is to try to find a solution to such a danger that will reduce the value of the goodness from the Qur'an perspective.

Keywords: Tafsir, Quran, Favor, Intent, Value.

1. GİRİŞ

İslâm dini dayanışma ve yardımlaşmaya büyük önem vermekte, sadaka ve zekâtı en üstün ibadetlerden saymaktadır. Kur'an, insanları sık sık Allah rızasını kazanmak için yoksul kimselere ve muhtaçlara yardım etmeye teşvikte bulunmakta, hatta infak etmekle mallarının azalmayıp bilakis artacağını beyan buyurmaktadır:¹ “Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.”², “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.”³, “Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”⁴ Allah Resûlü (s.a.v.) de komşusu açken karnı tok yatanın olgun bir mü'min olmadığını haber vermektedir.⁵

Muhtaç kimselere yapılan maddî yardım olan infak ve sadakanın Allah rızası için yapıldığının en belirgin işareti, yardımda bulunulan kişiden hiçbir karşılık beklememek, yapılan yardım sebebiyle o kimseyi minnet altında bırakmamak, kırıp incitmemek ve en nihâyetinde ona sanki hiç böyle bir şey olmamışçasına davranmaktır.⁶ Kur'ân-ı Kerîm infâkını bu minvâl üzere gerçekleştirenleri müjdelemektedir:

“Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının arkasından başa kakıp incitmeyenler için rablerinin katında özel karşılık vardır. Artık onlar için korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir. ﴿﴾ İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir. ﴿﴾ Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez.”⁷

Buna göre infâkta bulunan kişiye sadece infakta bulunmuş olması yetmemekte, bu infâkın tam ve mükâfâtı hak eden kâmil bir infak sayılabilmesi için bazı şartların da söz konusu olması gerekmektedir.

¹ Süleyman Ateş, *İslâm Ahlakı* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2013), 226.

² el-Bakara 2/254.

³ Âl-i İmrân 3/92.

⁴ el-Bakara 2/261.

⁵ İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-İman*, 6.

⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/421.

⁷ el-Bakara 2/262-264.

2. YAPILAN HAYRI BAŞA KAKMAMAK

Yüce Allah yukarıda zikretmiş olduğumuz Bakara sûresinin 264. âyetinde iman edenleri yaptıkları hayırları boşa çıkarmamalarıyla ilgili olarak uyarmakta, böylelerini malını gösteriş için harcayan kimsenin durumuna benzetmektedir.

Yani, ey Allah’a ve Resulüne inananlar, sadakalarınızı, tasaddukta bulunduğunuz kişinin başına kakarak ona eziyette bulunmak suretiyle, malını ve parasını sırf başka insanlara gösteriş niyetiyle harcayan kişinin imansızlığının, bu davranışını boşa çıkardığı gibi, siz de infâkınızdan hâsıl olacak mükafatı iptal etmeyin. Söz konusu o kişi, malını mülkünü diğer insanların görebileceği şekilde harcar ve insanlar da görünürde onun Allah rızasını gözettiğini zannedip onu methederler.⁸ Ne var ki o, aslında Allah rızasını düşünmemiştir ve zaten iman etmediği için bu davranışından ötürü bir sevap beklentisi de yoktur.⁹ Sadece gösteriş için, insanlar kendisine övgüde bulunsunlar ve hakkında “Ne kadar cömert bir adam!” desinler, onu güzel sıfatlarla ansınlar diye yapmıştır. Ancak insanlar ne onun içinde gizlediği niyetten ne de onun bir inkârcı olduğundan haberdar değildirler.¹⁰ Bu takdirde esâsen âyette kastedilen bu kimseler münafıklardır.¹¹ Çünkü kâfir, zaten küfrünü açıkça belirttiği ve ilan ettiğinden dolayı amellerini gösteriş için yapmaz. Ama ikiyüzlü kimse zâhırda amellerini güya Allah içinmiş gibi insanlara yansıtır. Fakat bu davranışıyla hakikatte insanların övgüsünü elde etme niyeti taşımaktadır.¹²

Hadisenin bir de şu boyutu vardır: Sadakayı alan ihtiyaç sahibi kimse, sadakaya muhtaç olduğu için zaten gönlü bir miktar kırıktır ve kendisine sadaka veren kişinin kimliğini de belki duyurmak istemez. Fakat ona sadaka veren kişi eğer ona yardımda bulunduğunu aşikâr eder de bunu başka insanlar öğrenirse bu vaziyet sadakayı alan muhtaç kimsenin kalbindeki hüznü daha da arttırır. Bu şekilde bu infak, verilen kimse için ilk önce faydalı iken sonrasında ona zarar verir duruma gelmiş olur.¹³ Hasılı veren kimse böyle davranmak suretiyle sadakasının sevabından kendini mahrum bırakmış olduğu gibi sadaka verdiği kişiye de bu sadakasıyla belki faydadan çok zarar vermektedir.

Bu gibi kimseler ahiret gününde dünyada yaptıkları bu tür işlerden hiçbir mükafat elde edemeyeceklerdir. Zira onlar bu işlerini ahirete dönük olarak yapmamışlar, ahirette Allah nezdindeki sevabı istememişlerdir. Sadece insanlara gösteriş olsun diye, onların övgülerini hedefleyerek yapmışlardır ve elbette ki onların söz konusu amellerinden nasibi de yalnızca

⁸ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Tefsirü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 4/659.

⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun: Tefsiru'l-Maverdî*, mür. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1992), 1/339; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakâiki gavâmizi't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1977), 1/394.

¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/659.

¹¹ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, mür. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 2/178.

¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/659.

¹³ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebîr: Mefâtihü'l-gayb* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türasi'l-Arabî, 1934), 7/46.

bekledikleri bu övgüler kadar olacaktır.¹⁴ Onların amelleri Allah için olmayınca doğal olarak Allah katında makbul de görülmeyecektir. Hatta bununla ilgili olarak Hak Teâlâ'nın, vazifeli meleğe o sadaka üzerinde bir işâret gösterdiği, bunun üzerine meleğin de o sadakayı kişinin amel defterine yazmadığı rivâyet edilmiştir.¹⁵ Nitekim İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) de bununla alakalı olarak, birisinin bir başkasına, "Ben sana şöyle şöyle yapmışım" dediğini duyduğunda "Sus, hesabı tutulan iyilikte hayır kalmaz" dediği aktarılmıştır.¹⁶

Bu doğrultuda âyet iman edenlere, birine hayırda bulundukları zaman gösteriş meraklısı riyakâr münâfıkların yaptığı gibi sadakayı başa kakıp eziyet etmeden vermeleri ve sadakalarının fazîletini¹⁷ böyle yaparak iptal etmemeleri emredilmektedir. Çünkü bu davranışın altında riyâ olgusu yatmaktadır. Allah Resûlü (s.a.v) de bu hususta "Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey gizli şirktir." buyurmuş, sahâbe de "Ey Allah'ın Resûlü, gizli şirk nedir?" diye sorunca Resûlullah (s.a.v.): "Riyadır" diye cevap vermiş, sonrasında: "Yüce Allah kullarına, amellerinin karşılığını vereceği gün: 'Amellerinizi göstermek için yaptığınız kimselere gidin ve bakın onlardan bir karşılık görebilecek misiniz?' diye buyuracaktır."¹⁸ diyerek riyanın tehlike boyutuna işâret etmiştir.¹⁹ Şu hâlde niyetlerde bulunan riyâ, amelleri sadece boşa çıkarmakla kalmayıp kişiyi şirk tehlikesiyle de karşı karşıya getirebilmektedir.

İman edip beraberinde salih amellerde bulunmak kişinin kendisi için büyük bir ilâhî lütuf olup işlediği bu amelleri muhafaza etme gayretinde olmak da esâsen oldukça mühim bir sorumluluk olarak mü'minlerin karşısında durmaktadır. Kişi çok güzel bir iş yaptığını düşünerek övünürken, bu dikkatsizliğinin bir cezası olarak ahirette eli boş kalması, bundan da öte büyük bir hüsrarla karşılaşması son derece dehşet verici bir vaziyettir. Tek çare ise, Kur'an ve sünnetin bu konudaki tavsiyelerine birer can simidi gibi sıkı sıkıya yapışmaktır.²⁰

3. ÜZERİNDE YAĞMURUN HİÇBİR ŞEY BIRAKMADIĞI KAYA

Yüce Allah, ele aldığımız Bakara sûresinin 264. âyetinde mü'minleri sadakalarının değerini muhafaza etmeye, amellerini münâfıklar gibi ortaya saçıp dökmek sûretiyle kıymetini yere düşürmemeye ve tasaddukta bulundukları kişilerin gönüllerini incitmemeye karşı uyardıktan sonra aynı âyetin sonunda böyle yapanın durumuna dâir bir temsil getirmekte ve olayın vehâmetini gözlerimizin önüne sererek daha da somutlaştırmaktadır. Âyette zikredilen bu temsilde amellerini bu şekilde boşa çıkaran kimselerin durumu, üzerinde biraz toprak bulunup da üzerine yağmurun yağmasıyla çıplak ve pürüzsüz bir hâle gelen dümdüz bir kayaya benzetilmektedir.

¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/662.

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 4/329.

¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/330.

¹⁷ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/338; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/331.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 428, 429.

¹⁹ Ömer Çelik, "Dikkâtli Ol, Amelini Boşa Çıkarma!", *Altınoluk Dergisi* 271 (2008), 25.

²⁰ Çelik, "Dikkâtli Ol, Amelini Boşa Çıkarma!", 25.

Âyette zikredilen “safvân” pürüzsüz taş²¹, “vâbil” bol ve şiddetli yağmur²², “sald” ise üzerinde hiçbir şeyin bitmediği sert taş²³ demektir. Allah Teâlâ bu temsille münâfıkların hayırlarını üzerinde biraz toprak olan pürüzsüz bir kayaya benzetmiştir. Ona sağanak yağmur isabet ettiğinde üzerindeki o az bir toprağı alıp götürerek onu topraktan hâlî bir şekilde üzerinde hiçbir şey olmadan bırakır. Tıpkı bu şekilde azıcık toprağın o kaya üzerinde kendini gösterdiği gibi mü'minler de görünürde münâfığın yüzeydeki bu amellerini görürler. Ahiret günü gelip çattığında Hak Teâlâ'nın huzuruna çıkılacağı zaman, dünyada tıpkı şiddetli ve sağanak yağmurun kayanın üzerindeki toprağı silip süpürdüğü gibi bu amellerin de tamamı süpürülüp gidecektir. Böylelikle kıyamet günü o kimseler dünyada kazandıklarından hiçbir sevap ve mükafat elde edemeyeceklerdir. Zira onlar zaten bunu ahireti düşünerek yapmamışlar, Allah katında ahiretteki ecri murad etmemişlerdi. Yalnızca insanlara gösteriş olsun diye, onların methetmelerini bekleyerek yapmışlardı. Dolayısıyla onların, bu amellerinden payı da ancak bu dünyadaki talepleri kadar gerçekleşecektir.²⁴

Bilindiği gibi bu tür temsillerde somut varlıklarla gözlerin idrakinden uzak olan soyut durumları belirgin kılma amacı söz konusudur. Bu âyette de somut olan toprak ve kayayla soyut olan sadaka ecrine temsil getirilmektedir. Bu sâyede soyut olan, somut olanla belirgin hâle getirilerek şu mesaj verilmektedir: Kendisi vesilesiyle bütün canlı mahlûkât için çeşitli gıdaların yaratıldığı toprak, şiddetli yağmurun kuvvetiyle süpürülüp gidince ondan geriye hiçbir eser kalmaz. Aynı şekilde, tıpkı yağmurun, kayanın üstündeki toprağı alıp götürerek geriye ondan hiçbir şey bırakmayıp kayanın çıplak bir vaziyette kalması gibi onların sadakalarının sevabı da böyle yok olur gidecektir.²⁵

Âyetteki bu şahane temsille ilgili şu da düşünülmelidir ki üzerinde azıcık bir toprak bulunan çıplak düz bir kayaya tohum ekildiği varsayılırsa, üzerine sağanak yağmur yağdığı takdirde, o tohum topraksız bir şekilde tek başına kalacaktır. Hatta sonra tohum da kalmayıp o da oradan kaybolur gidecektir. Nitekim ameli o tohuma benzeyen kişi, ekinine ihtiyaç duyduğu zaman umduğu şekilde orada ona dair hiçbir şey bulamayacaktır.²⁶ İşte riyâkar münâfıkların amel tohumları bu temsildeki gibi savrulup gidecek, geriye hiçbir iz kalmayacaktır.

Konuyla ilgili İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) nakletmiş olduğu bir hikâyeyi burada zikretmek uygun olacaktır. Rivâyete göre; itaatini yalnızca riya ve gösteriş için yapanların hâlî, para kesesine çakıl taşı doldurup çarşıya çıkan adamın durumuna benzemektedir. Kendisini görenler, kesesinin ne kadar dolu ve şişkin olduğunu söylerler. Lakin onların böyle söylemelerinin hakikatte o adama hiçbir dişe dokunur faydası yoktur. Şayet bunlarla bir şey almak istese, kimse dönüp bakmayacaktır. Eski büyük ve sâlih zâtlar, sadakalarını halkın nazarlarından gizlemekteydi. Öyle ki bir kısmı, kendisine yardım edenin kim olduğunu

²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/661; Mâverdi, *en-Nüket*, 1/339.

²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/661; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/178.

²³ Mâverdi, *en-Nüket*, 1/339; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/332.

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/662.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/178-179.

²⁶ Çelik, “Dikkâtli Ol, Amelini Boşa Çıkarma!”, 25.

anlamasın diye gözleri görmeyen fakir kimseleri ararlardı. Kimi de gösteriştan uzak olsun diye muhtaç kimse uyurken gizlice ceplerine bırakırlardı.²⁷ Bunlar da ehlullâhın tasadduktaki ahlâkına misâl olması açısından incelikli örneklerdir.

SONUÇ

Allah Teâlâ mü'min kullarına bir rahmet ve hidâyet kaynağı olarak lütfettiği Yüce kitabında onları düşmelerini istemediği bazı tehlikelere karşı sıklıkla ikaz etmektedir. Bu ikazlardan biri de Bakara sûresinin 264. âyetinde kulların vermiş oldukları sadakaların ecrini zayı etmemek üzerine zikredilmiştir. Buna göre âyet, öncelikle amellerin kabulü için evveliyâtında imanla temellendirilmiş olmasının zarûret arz ettiğini ortaya koymaktadır. Daha sonra, görünürde iyi addedilen birtakım amellerin dahi sırf sahibinin sahip olduğu niyet sebebiyle hiçbir değere konu olamadıklarını, bu vesileyle amele hakiki kıymet kazandıran unsurun onun zâhiri değil de özünde yer alan samimiyet ve ihlas duygusu olduğunu, buna göre Allah rızasını göz ardı ederek sadece başka insanlara gösteriş amacı taşıyan amellerin karşılığının ancak insanlar tarafından gösterilen övgü ve saygı kadar olduğunu, bu sebeple Allah katında hiçbir iyi karşılıklarının bulunmayacağını, bununla birlikte niyetleri böyle de olsa Allah Teâlâ'nın, onları da bu isteklerinden mahrum bırakmadığını ve istedikleri dünyevî karşılığı onlara verdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ateş, Süleyman. *İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2013.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. çev. Abdullah Öz vd.. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.

Çelik, Ömer, “Dikkâtli Ol, “Amelini Boşa Çıkarma!”. *Altınoluk Dergisi* 271 (Eylül 2008), 25-27.

Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* mür. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyun: Tefsiru'l-Maverdî*. mür. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *et-Tefsirü'l-kebir: Mefâtihü'l-gayb*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türasi'l-Arabî, 1934.

²⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, çev. Abdullah Öz vd., (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 1/460.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tefsirü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakâiki gavâmizi't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1977.

**KUR'ÂN'IN VE SÜNNETİN ÖVGÜSÜNE MAZHÂR OLAN HAKİKÎ PEHLİVAN
TAVRI: ÖFKEYİ YENMEK**

REAL WRESTLER ATTITUDE THAT DESERVES THE PRAISE OF THE QUR'AN AND
THE SUNNAH: OVERCOMING ANGER

Dr. Öğr. Üyesi Merve SAÇLI

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Şırnak

ÖZET

Biyolojik olarak vücutta kanın ansızın harekete geçmesiyle oluşan öfke duygusu, doğası oldukça karışık, beşerî bir infial hâlidir. Öfkeyi besleyen dinamikler çok çeşitli olmakla beraber öfkenin insan tabiatının zaruretlerinden biri olduğunu kabul etmek gerekir. Zira yeryüzünde öfkeden tamamen arınmış tek bir kimse mevcut değildir. İstesek de istemesek de öfke duygusu yaratılışımıza yerleştirilmiş, kişiliğimizin temel bir parçasıdır. Dolayısıyla öfkeyi tümünden tabiatımızdan söküp atabileceğimiz bir mekanizma söz konusu olmadığı gibi buna gerek de yoktur. Önemli olan, öfke başgösterdiği sırada onun nasıl karşılanması gerektiğidir. Zira öfke yenilmediği takdirde insanın nefesine ağır bir yükür. Fakat nefis, müsamaha gösterip, kalp affedince insan o yükün altından kurtularak mânen ferahlığa kavuşur. Öfkeyi yenme ilk aşamada iyi bir adım olsa da tek başına yeterli değildir. Sonrasında bunu affin da takip etmesi gerekir. Ancak bu takdirde kişiyi Allah'ın sevgi ve övgüsüne mazhar kılacak güzel davranış tamamlanmış olur. Şu da vardır ki hakiki affedici “*el-Afüvv*” olan Allah Teâlâ'dır. O halde kullarının da O'nun ahlâkıyla ahlâklanarak affedici olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede tebliğimizde öfke duygusuyla başa çıkmanın Kur'ânî reçetesi üzerinde durmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Öfke, Af, Nefs.

ABSTRACT

Biologically, the feeling of anger caused by the sudden activation of blood in the body is a mixed form of humanitarian reaction. Although the dynamics that nurture anger are very diverse, it is necessary to accept that anger is one of the imperatives of human nature. Because there is no one on earth completely free from anger. Whether we want it or not, the feeling of anger is an essential part of our personality, embedded in our creation. Therefore, there is no mechanism for removing anger from our nature and also there is no need for it. The important thing is how it should be met when anger looms. Because if anger is not defeated, it is a heavy burden on man's ego. However, when the ego shows tolerance and the heart forgives, one can get rid of that burden and get relief. Even though defeating anger is a good step in the first stage, it is not enough by itself. Forgiveness should then follow it. However, in this case, the beautiful behavior that will make the person worthy of the love and praise of Allah is completed. In addition, it is Allah (al-Afuw) who truly forgives. So His servants must be merciful by

moralizing with His morality. In this context, we aim to focus on the Qur'anic recipe for dealing with the feeling of anger in our paper.

Keywords: Tafsir, Quran, Anger, Mercy, Nafs.

1. GİRİŞ

Öfke, doyurulmamış isteklere, istenmeyen neticelere ve karşılanmamış beklentilere verilen, son derece doğal, evrensel ve insanî bir duygusal tepkidir.¹ Öfke beşerî bir infial hâli olup insan fitratının kaçınılmaz bir reaksiyonudur. Gerçekleştiği sırada kanın akış hızını da etkileyen öfke, başa çıkılmadığı takdirde insan için büyük bir ağırlıktır. Ancak o hâlin akabinde kalbi af duygusu sarınca insan söz konusu ağırlığın altından kurtulup hafifler ve kendisinde hilm ve selâmet duyguları yerleşmeye başlar.² İşte bu büyük yükü yenebilenler Kur'ân-ı Kerîm tarafından da övgüyle anılmakta ve bu davranışın ne denli ehemmiyet arz ettiği vurgulanmaktadır. Kişinin öfkesine yenik düşmemesi ve onu kontrol edebilmesi elbette elzemdir, ancak bu hâliyle eksiktir, tek başına kâfi olduğunu söylemek mümkün değildir.³ Bu davranışın kâmil bir hüviyet kazanması ve tamam olması için devamında onu öfke duyulan şeyi affetmenin da takip etmesi gerekmektedir. Çünkü hakiki affedici olan “*el-Afüvv*” ismine sahip olan Yüce Allah'tır ve O'na itaat eden kullarına düşen de O'nun ahlâkını örnek almak sûretiyle af yolunu tutmalarıdır.

2. İLAHİ ÖVGÜNÜN MUHATABI: ÖFKELERİNE HÂKİM OLANLAR

Öfke duygusu, insanın doğuştan getirdiği ve herkesin zaman zaman yaşadığı temel duygulardan bir tanesidir. Bununla beraber bu duygu kontrolü sağlanamadığı ya da sağlıklı bir şekilde ifade edilmediği zaman kişinin gerek aile, meslek ve toplumsal yaşantısında gerekse ruh ve beden sağlığında negatif bazı neticelere sebep olmakta, kişinin kendisiyle ve etrafındaki insanlarla uyumuna zarar verebilmektedir.⁴

İmam Gazâlî (ö. 505/1111) kişinin kendini dış tehlikelerden koruyabilmesi için Yüce Allah'ın öfkeyi yaratıp insanın fitratına yerleştirdiğini beyan etmektedir. Bununla birlikte öfkenin yerinin kalp olduğunu söylemekte ve öfkeyi intikam hırsıyla kanın galeyana gelmesi şeklinde tanımlamaktadır.⁵

Kişinin öfkesine hâkim olması hiç şüphesiz büyük bir fazilettir. Zira kişinin bu üstün davranışı vesilesiyle kendisini tehlikelere karşı koruması mümkün olur. Bununla beraber öfke zamanında kendini kaybetmemek, iradesine hâkim olabilmek, nefsine gem vurabilmek büyük bir kuvvet

¹ Çiğdem Soykan, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi* 11/2 (2003), 20.

² Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, çev. Emin Saraç vd. (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1993), 2/453.

³ Kutub, *Fî zilâl*, 2/453.

⁴ Nurten Kınter, “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 8.

⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroglu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002), 3/375-376.

ve beceri gerektirmektedir. Çünkü insan öfkeliyken ne söylediğinin ve ne yaptığının çoğu kez bilincinde olamayacağı için her türlü davranışı sergileyebilmesi ihtimal dahilindedir. Bu sebeple öfke kontrolü çok mühim bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

Öfke kişinin kendini koruma içgüdüsünden kaynaklanırken dozu ayarlanamadığı takdirde kişiyi birçok felakete sürükleyebilmektedir. Bu konu insan hayatında o denli önemlidir ki Yüce Allah yarattığı ve sadrına bu duyguyu yerleştirdiği kuluna Kur'ân-ı Kerîm'de bu duygusunu kontrol edebildiği takdirde övgüyle seslenmektedir:

“Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! ﴿﴾ Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. ﴿﴾ Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”⁷

Yüce Allah, Âl-i İmrân sûresinin 133. âyetinde kullarını takvâ sahipleri için hazırlanmış olan cenneti kazanmak üzere yarışmaya çağırınca, arkasından takvâ sahiplerinin kimler olduğunu ve hangi özelliklere sahip olduklarını da bildirmiştir. Buna göre onların özelliklerinden bir tanesi de öfkelerini yenerek insanların hataları konusunda affedici olmalarıdır.⁸

134. âyette geçen “gayz” kelimesi, şiddetli öfke anlamına gelmektedir.⁹ Ancak gayz, “gazap”tan biraz farklıdır. Çünkü gazap, istemeden yüzde ve uzuvlarda zuhur edip intikam isteği barındırır, gayz ise kalpte gizlidir.¹⁰ Âyette gazap yerine gayzın kullanılmış olması ise bu anlamda dikkat çekicidir. Buna göre “kâzımîne'l-gayz” ifadesi ile kalplerinde gizli olan öfkelerini hapsedmeleri kastedilmektedir.¹¹

Âyet, intikam almaya güçleri yettiği hâlde öfkelerini tutan, kendilerine kötülük yapan ya da zulmedenleri bağışlayan kimseleri ihsan sâhipleri, yani muhsinler olarak nitelendirmekte, Allah'ın bu ve benzeri güzel vasıflarla muttasıf olanları sevdiğini haber vermektedir.¹²

Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçeğe işaret eden başka âyetler de bulunmaktadır:

“...Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri (muhsinleri) sever.”¹³

“Rasûlüm, sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir”¹⁴

⁶ Hüseyin i. Yeğin, “Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 256.

⁷ Âl-i İmrân 3/133-135.

⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/672.

⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “gyz”, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an* thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 2009), 619.

¹⁰ Kadir Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997, 107.

¹¹ İsfahânî, “kzm”, 712.

¹² Muhammed Ali ed-Dimaşkî es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/430.

¹³ el-Mâide 5/13.

¹⁴ el-A'râf 7/199.

“Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar.”¹⁵

“Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez.”¹⁶

Tüm bu âyetlerde kullar affa teşvik edilmektedir. Ayrıca af yolunu tutanlar Yüce Allah'ın sevgisiyle müjdelanmaktadır. Bununla birlikte kötülüğe misliyle mukâbele edilmesi mümkün olduğu hâlde bundan yüz çevirip affa yönelenlerin ecrinin de Allah katından olacağı müjdesi verilmektedir.¹⁷

Âyetlerin yanı sıra Allah Resûlü (s.a.v.) de öfke konusunda iradesine hâkim olanlardan övgüyle söz etmektedir: “Çok güreş tutan baskın bir pehlivan çok kuvvetli değildir. Asıl kuvvetli kahraman gazab zamanında (ve intikam hırsıyla kanı kaynadığı sırada) nefesine mâlik (ve irâdesine hâkim) olandır.”¹⁸ Yine; “Her kim gereğini yapmaya gücü yettiği halde öfkesini yenerse, Allah onun kalbine güven ve iman doldurur”¹⁹ buyurmak sûretiyle ümmetini öfkesine gâlip gelmeye teşvik etmektedir.

Öfke, insanın hem aklının hem de kalbinin sağlıklı bir şekilde işleyişine gölge düşüren en tesirli duyguların başında gelmektedir. Bu hissin etkisi altına giren kimse, Kur'ân'ın iradeyi güçlendirmek üzere zikrettiği nasihatleri dinlemezse şeytanın oyuncağı haline gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalarak, birçok hata işlemek zorunda kalabilir. Zira öfke sırasında, kendini kaybederek bir başkasının canına kıyanların neredeyse tamamına yakını, kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği bu eylemden son derece pişmanlık duymaktadır. Ancak her ne kadar pişmanlık yaşasalar da sonuç olarak hem kendilerine hem de çevrelerine büyük zararlar vermiş olmaktadır. Bu durum da karşı tarafta intikam duygusunu harekete geçirmektedir. İşte bu, insanlar arasında kin ve düşmanlığın yayılması adına şeytanın tam da aradığı bir ortamdır. Halk arasında söylenegelen, “Keskin sirke küpüne zarardır”, “Öfke ile kalkan zararlar oturur” gibi sözler de öfkeyi veciz şekilde dile getirmektedir. Bu sebeple öfke kontrolü, kişinin dünya ve ahiret mutluluğu açısından son derece önem arz eden bir meseledir.²⁰

İnsan ilişkilerinde ara sıra ortaya çıkan bazı uyumsuzlukların neden olduğu öfke, nefret ve kin gibi menfî duygular çoğu zaman kardeşlik bağlarının zarar görmesine ve hatta kopmasına sebebiyet verir. Bu gibi durumlarda atılması icap eden en doğru adım, bu tür negatif duyguları daha ileriye götürmek yerine kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesi için çaba göstermektir. Öfke ve nefretin bir nevi panzehiri ve İslam kardeşlik ahlâkının mühim unsurlarından biri olan affedicilik sayesinde insanlar böyle duyguların esareti altında yaşamaktan kurtulurlar. Kaldı ki affedicilik hem peygamberlerin ve hem de az evvel zikrettiğimiz gibi Allah tarafından

¹⁵ eş-Şûra42/37.

¹⁶ eş-Şûrâ 42/40.

¹⁷ Özkan, *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*, 111.

¹⁸ Buharî, “Edeb”, 76.

¹⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4778.

²⁰ Süleyman Pak, “Kur'ân'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 70.

Kur'an'da övülen müminlerin sahip oldukları faziletlerdendir. İslam'ın cahiliye ahlakı üzerinde gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri de af konusunda olmuştur. Cahiliye toplumunda af her ne kadar üstün bir davranış olarak kabul edilse de aynı şekilde intikam da bir meziyet olarak sayılmakta ve hatta kötülüğe kötülükle cevap verme temâyülü daha baskın gelmekteydi. Öyle ki bunun tersi bir davranış çoğunlukla acizlik ve zayıflık olarak telakki edilirdi. Buna mukâbil Kur'an-ı Kerim'de af ve merhamet Allah'ın sıfatları arasında gösterilerek bu kavramlara ahlâkî bir değer kazandırılmıştır.²¹

Affetmek, elbette kötülüğe rıza göstermek değildir. Affetmek, yanlış yapan kimseyi şımartmamalı, yanlışını sürdürmesine veya tekrar etmesine neden olmamalıdır. Affetmek, hata yapanlara yeni bir fırsat verme erdemi göstermektir. Onların hatalarını anlayarak bu hatadan vazgeçmeleri ve aynı hatayı tekrar etmemeleri için tanınmış bir fırsat olmalıdır.²² Şu da var ki öfke ve kin insanları hayatı güzel bir şekilde yaşama keyfinden engellemektedir. Affedebilmekle kişi hem kendi içindeki iyiyi ortaya çıkarabilmekte hem de karşısındakinin daha iyi olabileceğine dair ümidini yenilemekte ve devam ettirmektedir. Affetmeyi becerebilen insanların beden ve ruhen daha sağlıklı ve iyi olmasına bu nedenle şaşmamalıdır.²³

SONUÇ

Yüce Allah insanı türlü donanımlara sahip bir şekilde yaratıp yeryüzüne göndermiştir. Yeryüzünde yaşamak için gerekli olan her türlü maddi ve manevi niteliği kendisine bahşetmiştir. Allah Teâlâ'nın insanın içine yerleştirdiği fitrî duygulardan biri de öfkedir. Bu duygu esâsen kendisini koruma içgüdüğü gereği ona verilmişken dozunda tutamayıp sınırı aştığı takdirde insanın başına türlü felaketlerin gelmesine neden olabilmektedir. Bu sebeple insan hem kendisine hem de çevresindeki başkalarına zarar gelmemesi adına öfkesini daima kontrol altında tutmakla yükümlüdür. Gerek âyetler gerekse hadisler bu konunun ehemmiyetine vurgu yapmakta ve öfkesini yenebilenlerden övgüyle bahsetmektedir. Ancak bu durum sanıldığı kadar kolay değildir. Nitekim bir âyette öfkeyi yenenler, ona hâkim olanlar anlamında “kâzımîn” lafzıyla ifâde edilmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de öfkesini yenebilen kişi hakkında pehlivan benzetmesini yapmıştır. Bununla beraber öfkeyi yenmek tek başına yeterli görülmemiş, güzel ahlâk açısından tastamam bir hüviyete bürünmesi için peşi sıra bağışlamanın da gereği ifade edilmiştir. Şu durumda öfkeyi yenmenin gerçek manada değerine kavuşabilmesi için muhatabın bağışlanmasının da gerekliliği bildirilmiştir. Fakat bu affedicilik kesinlikle kötülüğe kabul anlamı taşımamakta, kin duygusunun nemalanmasının önüne geçilip kardeşlik bağlarının kuvvet bulması için gerekmektedir. Aksi takdirde hataların tekrarı için bir meşruiyet zemini anlamına gelmemeli ve suistimal edilmemelidir. Bunun yanı sıra kişi affettiği vakit hem kendi

²¹ Kâmil Yaşaroğlu, “Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek”, *Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 231.

²² Ali Akpınar, “Bir Erdem Olarak: Affetmek”, *Somuncu Baba: Aylık İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi* 121 (Kasım 2010), 8.

²³ Kemal Sayar, *Merhamet Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 63.

içindeki iyiliği pekiştirmekte hem de affettiği kişiye dair olumlu duygularını canlandırmakta ve böylelikle de mü'minler arası kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesine vesile olmaktadır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ali. “Bir Erdem Olarak: Affetmek”. *Somuncu Baba: Aylık İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi* 121 (Kasım 2010), 6-9.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmet Serdaroglu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002.

Hayrettin Karaman vd.. *Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 2009.

Kıntar, Nurten. “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 7-54.

Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'an*. çev. Emin Saraç vd.. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1993.

Özkan, Kadir. *Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Pak, Süleyman. “Kur'ân'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 69-103.

Sâbûnî, Muhammed Ali ed-Dimaşkî. *Safvetü't-tefâsîr*. çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Sayar, Kemal. *Merhamet Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Soykan, Çiğdem. “Öfke ve Öfke Yönetimi”. *Kriz Dergisi* 11/2 (2003), 19-27.

Yaşaroğlu, Kâmil. “Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek”. *Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu*. 231-247. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Yeğin, Hüseyin İ. “Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 235-258.